

DCIDOB 110.

1989, L'ANY DELS GRANS CANVIS.

Introducció.

1989 L'any dels grans canvis

Després de la Segona Guerra Mundial, el món va viure una època marcada per l'estat de tensió permanent entre dos blocs de països, al capdavant dels quals hi havia dues potències –Estats Units i l'URSS– que mai no van arribar a enfrontar-se directament amb els seus exèrcits. Aquest període de Guerra Freda va definir aliances econòmiques, polítiques i militars d'un bon nombre de països adscrits a un d'aquests dos blocs. El món de les següents quatre dècades va ser un món marcadament bipolar.

I estava ben definit durant la dècada dels vuitanta quan, el 1989, de forma força sobtada, tot el sistema va rebre una forta sotragada en desmuntar-se l'estructura que suportava un dels blocs, el liderat per la Unió Soviètica. Aquesta sotragada va donar lloc a un nou posicionament dels països de l'Europa Central i Oriental a la reunificació alemanya, i va culminar amb el col·lapse i desmembrament de la mateixa URSS dos anys més tard.

Si bé hi ha diferents lectures possibles sobre les causes que van originar la ruptura del sistema, hi ha poca discussió sobre les persones que hi van tenir un paper decisiu en aquells anys: els noms de Gorbaxov, Walesa, Havel o Kohl, entre d'altres, són prou significatius i reconeguts per haver aconseguit desmuntar aquesta estructura amb relativa calma, per liderar un procés d'obertura i de més llibertat que permetria l'entrada de governs democràtics als parlaments, o per liderar la unificació de les dues Alemanyes un cop ensorrat el mur que les separava. Però tampoc ells no haurien pogut fer gaire sense la veritable heroïna, la societat civil, que es va mobilitzar i es va jugar la vida sortint al carrer per exigir reformes.

El vell model s'esquinçava. Els països d'arreu del món que havien fet costat, voluntàriament o no, al bloc ara ensorrat havien de reconsiderar la seva situació. També ho havien de fer els partits d'esquerres de l'Europa Occidental, orfes de referents ideològics. I, de forma no gens inconnexa, 1989 va viure les grans manifestacions a Tian'anmen en què el poble demanava canvis; i Sud-àfrica entrava a la recta final d'un procés que havia d'acabar amb el sistema segregacionista d'apartheid que ja durava 40 anys.

Els fets del 1989 van fer pensar que només quedava un bloc en peu, i que la superpotència que el liderava esdevindria hegemònica. Molts així ho van veure o ho van voler creure. Però la globalització, portada a la seva màxima expressió amb l'entrada d'Internet a l'aldea global, també aquell mateix any, va obrir de bat a bat les portes a l'entrada de nous actors i, com dirà Xavier Vidal-Folch, "es va reactivar la pugna per establir un nou equilibri entre llibertat i igualtat [*paradigmes ideològics dels dos blocs*] que afirmés al mateix temps la validesa d'ambdós principis".

Aquest *dcidob* fa una mirada retrospectiva al 1989, i presenta els elements per comprendre els fets que es van produir i les actuacions de les persones que s'hi van veure implicades, com també per reflexionar sobre la transcendència d'aquests fets i d'aquestes actuacions en les esperances obertes des de l'any dels grans canvis.

DCIDOB 110.

1989, L'ANY DELS GRANS CANVIS.

El segle XXI va començar ara fa vint anys.
La caiguda del mur, l'euro, l'agonia de l'URSS i la
www arrenquen un món nou.

Xavier Vidal-Folch.

El segle XXI va començar ara fa vint anys

La caiguda del mur, l'euro, l'agonia de l'URSS i la www arrenquen un món nou

Xavier Vidal-Folch Director adjunt d'*El País*; responsable de Relacions Internacionals

Una cosa és la cronologia, altres de ben diferents són la gran política, la mutació geoestratègica i la revolució de l'economia i de les mentalitats. Així, s'ha dit amb encert que el segle XX va començar tard, el 1914, amb la Primera Gran Guerra; mentre que el XIX va ser matiner, amb la Revolució Francesa, el 1789. I molt més enrere, el segle XVI va néixer el 1492, amb l'obertura del camí cap a Amèrica. El segle XXI també va començar amb un decenni d'antelació. Posem-hi data: el 9 de novembre de 1989, el dia de la caiguda del mur de Berlín.

Per què aquest dia? Perquè va generar la imatge més evident i tangible que un estat de coses s'esmicolava i començava a néixer un nou món, amb noves regles, nous actors i nous desafiaments en tots els àmbits. Per què aquest any? Perquè 1989 és l'any, dels recents, en què la humanitat va viure més perillósament, i se'n va sortir. Perquè el 1989 es van concentrar diversos processos de gran fondària, polítics, econòmics i tecnològics, que van modificar la vida dels humans: per primera vegada en la història, de la immensa majoria de la humanitat.

El 1989 va trastocar substancialment el mapamundi polític, el món bipolar de la Guerra Freda subsegüent al segon gran conflicte mundial, per obra i gràcia de la desaparició de les bases en què s'assentava l'imperi soviètic. Va començar a fondre's, acceleradament, aquell sistema econòmic, el comunisme, que havia desafiat el capitalisme, i es va convertir en catecisme universal la proposta neoliberal codificada en l'anomenat Consens de Washington. Van caure els obstacles que impedièn la unificació d'Alemanya i d'Europa, i aquesta va iniciar el seu camí irreversible cap a la seva moneda única.

I també el 1989 va registrar l'aparició i generalització de la xarxa global mundial (la World Wide Web, www), que va pro-

liferar les comunicacions, va interconnectar tot el globus i va multiplicar fins a l'infinit els intercanvis comercials i financers, creant una veritable "aldea global" informativa i econòmica: el que després hem anomenat "globalització" o "mundialització".

Tot això, que no és poca cosa, va succeir el 1989. Un any trepidant. Un any de pel·lícula.

La caiguda del mur

La caiguda del mur –que havia estat construït el 1961 i simbolitzava la divisió forçada i sagnant d'Alemanya i d'Europa– el novembre de 1989, va ser el moment clau d'una seqüència iniciada el 24 d'agost a Polònia d'aquell mateix any, amb la instauració (per via de pacte amb l'antic règim i eleccions lliures) del primer Govern no comunista després de la Segona Guerra Mundial, encapçalat per Tadeusz Mazowiecki, militant del sindicat clandestí Solidaritat, i continuada amb la decisió d'Hongria d'obrir oficialment la seva frontera amb Àustria, fet que va generar un multitudinari "vot amb els peus", un impressionant flux migratori de ciutadans de la República Democràtica Alemanya (RDA) cap a la República Federal Alemanya (RFA), creuant països interposats.

Les imatges d'aquesta riuada humana, i la convulsió social que van provocar, van pressionar el Govern alemany oriental acabat d'estrenar a no entestar-se en allò que era socialment insostenible. Un periodista italià, Riccardo Ehrmann, va preguntar en roda de premsa, a darrera hora de la tarda, sobre la confusa llei que havia facilitat aquella riuada humana. El

portaveu del Govern de la RDA, Günter Schabowski, va assegurar que ara ja no caldria passaport ni visat per creuar la tanca, n'hi hauria prou amb el DNI. “A partir de quan?”, va preguntar el periodista. Dubitatiu, el portaveu va respondre: “Tot seguit”. La roda de premsa era televisada. El seu contingut es va traduir en una creixent tramuntana social. A mitjanit, joves i adults van prendre literalment la tanca, els filferros, ballant, saltant, celebrant, ocupant la llibertat. La narració televisiva va fer la resta.

Però si el protagonisme va ser per a la pressió de la ciutadania, la possibilitat que aquesta es manifestés va venir de Moscou, que ja no ho impedia, contràriament al que havia fet durant mig segle. El líder soviètic, Mikhaïl Gorbaxov, estava desenvolupant el seu programa de transparència, la *glasnost*, i de reforma, la *perestroika*. Aquesta, com escriu el seu autor a *El meu missatge al món* “és una revolució, encara que pacífica i democràtica”. Una revolució de caire liberal: “Hem de seguir estrictament aquest principi, tot allò que no estigui prohibit per la llei, està permès”. I que comportava conseqüències radicals tant per al futur del sistema econòmic estatallitzat com per a les relacions amb els veïns sotmesos a la seva autoritat política i militar: “Tota l'estructura de les relacions polítiques entre els països socialistes ha de basar-se estrictament en una

Van caldre deu anys per tal que el canvi arribés a Polònia, deu mesos per a Hongria, deu setmanes per a Txecoslovàquia, deu dies per a Romania

independència absoluta” (Gorbaxov, 1991). És a dir, Moscou ja no intervindria més per ofegar els moviments democràtics en els països sotmesos a l'URSS, com ho havia fet el 1956 a Hongria i el 1968 a Txecoslovàquia. “Haviem donat l'ordre als nostres oficials i soldats (instal·lats als països satèl·lits) de no fer res, de no sortir de les casernes ni tan sols per anar de compres”, va il·lustrar Aleksandr Iakovlev, el principal assessor de Gorbaxov. Encara més, aconsellava els seus socis no reprimir violentament els moviments ciutadans.

El canvi va ser transcendental: permetia que les dictadures prosoviètiques, desproveïdes del seu principal alçaprem de poder, la contundència de Moscou, anessin caient una a una, empentades per les respectives poblacions. Quin Govern caurà avui?, era la pregunta del moment. Com un castell de cartes es van anar desplomant els dictadors de la zona, moltes vegades després de la visita del mateix Gorbaxov, que els recomanava no utilitzar les forces armades per reprimir el canvi, el que

podria convertir la regió en un polvorí. En un ràpid festival ininterromput, personatges com János Kádár a Hongria (8 i 9 d'octubre), Erich Honecker a la RDA (18 d'octubre), Todor Zhivkov a Bulgària (10 de novembre), Milos Jakes a Txecoslovàquia (24 de novembre) i Nicolae Ceaucescu (22 de desembre) van passar dels despatxos del poder a l'oblit.

Alemanya i Europa

L'ensorrament del mur simbolitza l'esgotament de la trajectòria de la RDA i posa sobre el taulell la seva viabilitat com a Estat. La *qüestió alemanya* torna a convertir-se en el taulell d'escacs de la geoestratègia, amb totes les incògnites derivades: sobre si s'havia d'encarar una unificació, reunificació o confederació dels dos estats; sobre el paper dels blocs militars; sobre la permanència de soldats russos en territori alemany oriental; sobre la necessitat de revisar la missió tradicional dels exèrcits, i de les aliances militars, com l'OTAN i el Pacte de Varsòvia; sobre el manteniment d'un equilibri europeu entre l'Est i el Sud; sobre com havia de prosseguir l'eix francoalemany en les Comunitats Europees, etc. Com escriuria el primer president democràtic txecoslovac, Václav Havel, la qüestió alemanya i la qüestió europea eren “dues cares de la mateixa moneda; és difícil imaginar-se una Europa que no estigui dividida amb una Alemanya dividida, però també és difícil imaginar l'Alemanya reunificada en una Europa dividida”.

El canceller federal, Helmut Kohl, ho tenia clar i ho va expressar el 28 de novembre de 1989 en els seus “deu punts” per a la unificació. Molts dels seus socis es van inquietar: hi hauria, tal vegada, al final de l'escapada una Alemanya europea o una Europa germànica en què els altres estats acabessin com a simple companyia del gegant en gestació? Francesos i britànics postulaven discretament que Alemanya (amb 17 milions d'habitants més) hauria de reingressar a la CEE, amb un nou examen. I altres van rescatar la famosa frase de François Mauriac represa per Charles de Gaulle: “M'estimo tant Alemanya que prefereixo tenir-ne dues”. La qüestió va madurar en menys d'un any, amb els resultats coneguts de la unificació i de la permanència d'una *Alemanya europea*. Però no va ser un camí de roses. La determinació de Kohl —que va comptar en tot moment amb el suport del president espanyol Felipe González— i les inquietuds dels principals socis comunitaris van trobar el contrapunt necessari de complicitat en l'estratègia del president de la llavors poderosa Comissió Europea, Jacques Delors. “La història s'accelera; també nosaltres hem d'accelerar”, havia proclamat a Bruges el 17 d'octubre, propugnant un “salt qualitatiu” de la Comunitat que pogués encaixar la nova situació i donar aire als nous protagonistes. En suma, una Europa més gran i potent en els àmbits econòmic i polític, capaç d'encabir constructivament el potencial dels alemanys i que, al mateix temps, cristal·litzés una resposta tangible i eficaç a la “casa comuna europea” propugnada per Gorbaxov davant l'Assemblea del Consell d'Europa, a Estrasburg, el 6 de juliol de 1989.

De fet, aquest salt qualitatiu, encara que amb sordina, ja estava en marxa. Un any abans, la cimera europea de Hannover havia decidit relançar la unió monetària que havia fracassat, en coincidir amb la fi de la convertibilitat del dòlar decretada pel president Richard Nixon el 1970. Els Dotze van designar, per dissenyar-la, el Comitè Delors. I aquest es va donar pressa. Va publicar el seu famós informe el 12 d'abril de 1989 i el Consell Europeu el va aprovar, a la cimera de Madrid, el 27 de juny del mateix any. L'operació va funcionar com un rellotge, amb les seves tres etapes i les seves institucions: Sistema Europeu de Bancs Centrals (SEBC), Banc Central Europeu (BCE), i el nou paper per al Consell d'Affers Econòmics i Financers (ECOFIN). Tot plegat va abocar al Tractat de Maastricht, que es va aprovar el desembre de 1991, el mateix mes que desapareixia jurídicament l'URSS i es constituïa una efímera Comunitat d'Estats Independents (CEI).

La implosió de l'URSS

Simultàniament a la vertiginosa desaparició de les dictadures de l'Europa Oriental, es va accelerar l'eclosió dels nacionalismes en el si de la mateixa URSS, com bé va descriure Hélène Carrère d'Encausse a *La glòria de les nacions o la fi de l'imperi soviètic* (Carrère d'Encausse, 1990). Rere l'aparent pau soviètica bullia una cassola de nacionalismes i autonomismes, no només insatsfets per la gran hegemonia russa, sinó exacerbats per la crisi econòmica i les consegüents dificultats d'abastiment. Un dia eren les repúbliques bàltiques –Estònia, Letònia, Lituània–; l'endemà, l'encerclada Bielorrússia; aquí, els moldaus de l'antiga Bessaràbia romana pugnaven per oficialitzar el seu idioma propi; més al sud, Ucraïna exigia una autonomia més gran; àzeris i armenis augmentaven perillosament els seus enfrontaments racials, i a l'Uzbekistan i al Tadjikistan sorgia amb força un moviment musulmà de perfils encara indefinits. L'URSS deixava a glops de ser un tot únic i compacte per mostrar-se com un mosaic bigarrat i, en alguns racons, cimentat molt precàriament entre molt distints i sovint contradictoris elements racials, lingüístics, religiosos i nacionals.

Balcans: l'excepció

L'hora de la llibertat als països de l'Est va provocar que afloressin altres problemes pendents de les minories en tots els estats europeus orientals: els albanesos del Kosovo iugoslau, els hongaresos d'Eslovàquia i els de la Transilvània romana, els turcs de Bulgària i els alemanys de Polònia. Tots aquests grups, i també d'altres, van fer sentir la seva veu d'insatisfacció al redós del defecuos encaix de la seva identitat en el si de l'Estat corresponent.

Els anys vuitanta acabaven així exactament, a l'inrevés de com havien començat, aquell llunyà 1 de gener de 1980 en què l'URSS empenia la invasió de l'Afganistan i els obrers polonesos feien emergir el seu sindicat clandestí. Van caldre deu anys per tal que el canvi arribés a Polònia, deu mesos per a Hongria, deu setmanes per a Txecoslovàquia, deu dies per a Romania. En línies generals va ser un procés bastant pacífic. A tot estirar es van

produir escenes de violència entorn de la presa popular d'emissores centrals de les televisions públiques (no n'hi havia d'altres). L'excepció, a pitjor, de procediment i de resultat, van ser els Balcans. “Quan va caure el mur, va ser tota Iugoslàvia la que es va esfondrar amb ell”, sintetitzava a la revista francesa *Télérama* el director teatral de Sarajevo, Haris Pasovic.

La paradoxa consistia en el fet que la federació iugoslava era l'Estat més modern, més pròsper, més independent, més obert de tots els estats de l'àrea socialista. Mantenia una posició estratègica relativament equidistant, no alineada, entre els dos blocs. De fet, caminava sobre l'estret fil que els separava i enfrontava. En desaparèixer un dels punts d'ancoratge del fil, va perdre l'equilibri. Els nacionalismes radicals, començant pel serbi de Slobodan Milosevic i el croat de Franjo Tudjman, ja van començar el 1989 a atiar l'odi que abocaria els Balcans a la fragmentació i a una ininterrompuda sèrie de guerres civils al llarg de tota la dècada dels noranta.

La desaparició de l'enemic

La caiguda del mur i l'inici de la desaparició de l'imperi soviètic van consagrar el triomf històric d'Occident. Però al mateix temps el deixaven sense enemic. Alguns països que havien edificat la seva arquitectura política sobre les pautes de la Guerra Freda, com Itàlia, constataren que aquesta s'esmicolava precipitadament. Algunes ideologies europees, com la socialdemocràcia o la democràcia cristiana, ara sense contrapunt de competència, van veure tremolar les seves bases polítiques.

Però el més afectat va ser el sistema de bipolaritat mundial. Un dels pocs sociòlegs que havien profetitzat amb anàlisis sòlides la desfeta de l'URSS amb gran antelació, Emmanuel Todd, havia escrit el 1976 en el seu llibre precursor *La caiguda final*: “la descomposició o l'explosió de la segona potència militar del globus és una amenaça encara més important per a la segu-

Estació NeXT, utilitzada per Tim Berners-Lee com el primer servidor Web

retat planetària, tant per als occidentals com per als soviètics, que l'aparició dels minitotalitarismes del Tercer Món" (Todd, 1976). I és que el conflicte Estats Units-URSS convenia a les dues superpotències, els proporcionava "un escut contra les insubmissions" en les seves respectives àrees d'influència, era la coartada que els permetia pressionar i fer xantatge als seus respectius aliats (Gunder Frank, 1988).

La doctrina de la dissuasió mútua, l'equilibri del poder militar nuclear, les intervencions militars selectives, el conreu d'àrees d'influència ideològica, el manteniment de conflictes "de baixa intensitat": tot això va desaparèixer súbitament. Això sí, sense el tipus de tragèdia prevista per alguns. Però amb drames. Només cal recordar els noms dels 15 països que des del 1974 fins al 1989 es van incorporar a les relacions preferents amb Moscou, alineant-s'hi políticament i estratègicament: Afganistan, Angola, Cambodja, Cap Verd, Etiòpia, Granada, Guinea Bissau, Iemen del Sud, Iran, Laos, Moçambic, Nicaragua, Sao Tomé, Vietnam i Zimbabwe. En la seva majoria esdevindrien estats fallits, sovint dictadures, o travessarien transicions sagnants.

Fracàs econòmic i èxtasi liberal

Les causes al·legades per explicar a posteriori l'ensorrament de l'imperi soviètic són múltiples, i de diferent entitat: de la creuada de Ronald Reagan contra l'*imperi del mal*, inclosa la guerra de les galàxies, a l'*Ostpolitik* encetada pel canceller Willy Brandt; de l'actuació del Papa Joan Pau II a Polònia, a l'acció guerrillera dels talibans a l'Afganistan, que, amb el suport de la CIA, desgastava el poder militar de Moscou.

Però segurament la raó definitiva del desastre soviètic va ser el fracàs econòmic comunista. Des de mitjan anys seixanta la taxa de creixement econòmic va disminuir de cada pla quinquennal al següent. Si als seixanta se situava per sobre del 4%, va baixar al 3,2% en la primera part de la dècada següent, a l'1% els darrers anys setanta, i arribava pràcticament a zero a la dècada dels vuitanta. En conseqüència, la renda per càpita disminuïa contínuament, i frustrava tota mena d'expectatives. El fracàs a l'URSS era encara més greu que als seus països satèl·lits: el 1989, el Producte Nacional Brut (PNB) per habitant a l'URSS era de 1.780 dòlars mentre que la mitjana de l'Europa Oriental, exclosa la més rica RDA, era de 2.465 dòlars. Per la seva banda, la inflació se situava per sobre del 10% i el dèficit públic superava el 12%.

Aquestes xifres preanunciaven la inviabilitat del sistema i l'abocaven a una crisi fiscal irreversible, agreujada per decisions com ara la costosa entrada en guerra a l'Afganistan. L'explosió de la central nuclear de Txernòbil el 1986 es va erigir en símbol de la paràlisi i del perill de l'economia planificada. L'excés d'aprovisionament de les empreses, que encaria els productes; la dificultat de planificar en un món cada cop més complex, i encara més, de simplificar la planificació; la tendència a l'autarquia empresarial; l'excés de capital en uns casos i la insuficiència en altres; la destrucció dels incentius;

l'excés de consum de matèries primeres i la consegüent escassíssima productivitat; el caràcter tancat d'aquella economia, en què el sector exterior només representava un 15% del total; tot plegat dibuixava un definitiu cul de sac.

Com va sintetitzar el professor Luis Ángel Rojo, el "resultat era una gran ineficiència" i una extrema "dilapidació de recursos" (Rojo, 1991). No eren només equacions impossibles per a economistes, sinó una gran desfeta amb clara repercussió social: l'URSS, el 1989, era l'únic país industrialitzat on havia baixat l'esperança de vida de la població.

La irrupció de la www

Però és que, a més, la resta del món estava canviant a una velocitat sorprenent, amb l'explosió de l'ús social i econòmic d'Internet. "El comunisme soviètic, amb el seu èmfasi en l'empresa estatal i la indústria pesant, no podia competir en l'economia electrònica mundial, no podia sobreviure en una era de mitjans de comunicació globals" (Giddens, 2000).

Efectivament, no podia competir. De fet, la televisió va erigir-se en factor clau, multiplicador de les ànsies ciutadanes de llibertat en l'episodi de l'ensorrament del mur. Addicionalment, aquell mateix 1989 començava a funcionar la xarxa global mundial. Si la història d'Internet es retrotrau a 1961, quan es va formular la primera teoria de la comunicació en paquets, i a les primeres xarxes militar (ARPANET) i universitària (UCLA-Stanford, 1969), va ser aquell any quan a Ginebra un grup de científics va crear el llenguatge HTML, que permetia utilitzar totes les possibilitats de la xarxa i es convertia en la base de la web (www), el mitjà de més gran difusió d'intercanvi personal al llarg de tota la història de la humanitat: connectar qualsevol punt del globus, fer-ho instantàniament i de manera interactiva. Aquesta revolució de la comunicació ha estat autosostinguda. Des del 1989 al 2006, la xarxa va arribar als 1.100 milions d'usuaris, a més de 600.000 milions de pàgines, a mig bilió de versions de la història col·lectiva. I cal destacar que es tracta d'una via de comunicació extremadament difícil de censurar: tot i que diferents governs –la Xina, l'Iran o Aràbia Saudita, entre d'altres– han establert filtres, aquests es poden esquivar. De manera que és difícil mantenir una dictadura, l'essència de la qual és sempre la negació de la llibertat d'expressió, amb la possibilitat d'accés a una comunicació sense fronteres.

La conjunció d'aquesta revolució tecnològica amb l'intens procés de liberalització econòmica i financera registrat des dels anys setanta va generar/accelerar el fenomen que coneixem com a "globalització", mitjançant el qual "les economies nacionals s'integren progressivament en l'economia internacional, de manera que la seva evolució dependrà cada cop més dels mercats internacionals i menys de les polítiques econòmiques governamentals" (Estefanía, 1996). En molt pocs anys aquesta globalització ha convertit el món en una *aldeia* financera i comunicativa global. Els fluxos internacionals de capitals han passat de 2,26 bilions de dòlars el 1990 a 12,27 bilions el 2005; les emissions internacionals de títols, de 304.000 milions el 1986

a 1,86 bilions el 2005; els préstecs bancaris internacionals, d'1,88 bilions el 1986 a 11,08 bilions el 2003.

1989 va registrar les darreres fuetades de la “crisi del deute” dels països emergents, amb la seva condonació total o parcial, en un període en què suraven els “quatre tigrès” –Corea, Taiwan, Hong-Kong i Singapur– que copiaven la seva inclinació exportadora del model japonès, encara no en crisi, i en el qual predominaven les tesis de l’“economia de l’oferta”, una amalgama de moneda forta, reducció d’impostos i desmantellament de la màquina pública.

La caiguda del mur i l’inici de la desaparició de l’imperi soviètic van consagrar el triomf històric d’Occident. Però al mateix temps el deixaven sense enemic

Tot plegat, va donar com a resultat la nova Bíblia neoliberal del capitalisme triomfant en el precís instant de l’ensorrament del comunisme: el Consens de Washington. Amb aquest nom es coneix el conjunt de recomanacions de política econòmica formulades pel professor John Williamson el 6 i 7 de novembre de 1989 en una reunió acadèmica a la capital dels Estats Units, i que sintetitzaven el denominador comú de les doctrines de les tres grans institucions econòmiques establertes a Washington: el Tresor estatunidenc, l’FMI i el Banc Mundial. Austeritat fiscal, privatització galopant i liberalització comercial i financera eren les receptes bàsiques, que, imposades des del primer món, i no sempre complides per aquest, es van aplicar sense modulació als països en desenvolupament (Stiglitz, 2002); això va forjar la següent crisi de 1997, quan caurien en cascada monedes aparentment imbatibles, en bona part gràcies a ordres especulatives tramitades a través de la web, aquell invent de 1989.

Molts altres processos

En realitat, amb la fi dels vuitanta culminaven molts processos i se n’iniciaven d’altres: la democratització a Amèrica Llatina (Argentina, Brasil, Paraguai, Uruguai, Xile); la consolidació de la segona ampliació de la Comunitat Europea a Grècia, Portugal i Espanya amb el pas de l’euroessimisme a un nou optimisme comunitari; el sorgiment dels nous països de la ribera del Pacífic; el canvi de conjuntura econòmica des de la segona crisi petroliera de 1979 a la recuperació de meitat de la dècada; o l’eclosió de fonamentalismes com ara l’islàmic, aparegut el decenni anterior.

En general, es va reactivar –contra l’opinió dels ideòlegs *de la fi de la història*, com Francis Fukuyama, massa embriagats per la felicitat desapareguda de l’Europa estalinista– la pugna per establir un nou equilibri entre llibertat i igualtat que afirmés al mateix temps la validesa d’ambdós principis. ●

Referències bibliogràfiques

- CARRÈRE D’ENCAUSSE**, Hélène. *La gloire des nations ou la fin de l’empire soviétique*. París: Fayard, 1990.
- DELORS**, Jacques. *L’unité d’un homme*. París: Éditions Odile Jacob, 1994.
- ESTEFANÍA**, Joaquín. *La nueva economía, la globalización*. Madrid: Temas de debate, 1996.
- FUKUYAMA**, Francis. “The End of history”. *The National Interest*, 1989.
- GIDDENS**, Anthony. *Un mundo desbocado: los efectos de la globalización en nuestras vidas*. Madrid: Taurus, 2000.
- GORBATXOV**, Mikhaïl. *Mi mensaje al mundo*. Barcelona: Primera Plana, 1991.
- GUNDER FRANK**, André. *El desafío de la crisis*. Madrid: Iepala, 1988.
- LE MONDE**-hors série. *Liberté a l’Est*. París, 2009.
- ROJO**, Luis Angel et al. *Reforma económica y crisis en la URSS*. Madrid: Espasa-Calpe, 1991.
- STIGLITZ**, Joseph. *El malestar de la globalització*. Barcelona: Empúries, 2002.
- TÉLÉRAMA HORIZONS**-hors série. *Le mur de Berlin, 20 ans après*. París, 2009.
- TODD**, Emmanuel. *La chute finale*. París: Robert Laffont, 1976.

DCIDOB 110.

1989, L'ANY DELS GRANS CANVIS.

De l'URSS a Rússia.

El paper d'una gran potència en un sistema
internacional nou.

Francesc Serra i Massansalvador.

De l'URSS a Rússia

El paper d'una gran potència en un sistema internacional nou

Francesc Serra i Massansalvador

Professor de Relacions Internacionals;
Universitat Autònoma de Barcelona

L'esfondrament d'una superpotència

L'any 1989 es va iniciar a Europa de l'Est el procés d'esfondrament del món bipolar pel qual la Unió Soviètica no només va deixar d'exercir com a potència, sinó que simplement va deixar d'existir com a Estat i com a unitat territorial. En la caiguda del mur de Berlín, l'URSS va tenir un lloc protagonista; és evident que sense la connivència del líder soviètic, Mikhaïl Gorbatxov, no haguessin tingut lloc els esdeveniments que van marcar la fi d'una època. En aquell moment era poc previsible, però, que la mateixa URSS fos la víctima final del procés polític iniciat en el que llavors es coneixia com a països satèl·lits del Bloc de l'Est.

Des de 1945 ningú no posava en dubte el caràcter de potència mundial de l'URSS. No només exercia un control directe sobre gairebé tots els Països d'Europa Central i Oriental (PECO), sinó que la seva influència s'havia estès, des de 1975, a diversos països d'Amèrica, Àfrica i Àsia. A més, continuava mantenint un monopoli ideològic important en les concepcions polítiques que s'oposaven a les concepcions liberals-capitalistes d'Occident, amb la qual cosa gaudia encara d'un cert carisma en el món de les idees. A tot això cal afegir que, malgrat la forta crisi econòmica de l'URSS, continuava mantenint un arsenal nuclear en clara competència i hostilitat amb Estats Units i l'OTAN. Tot plegat descriu l'URSS com a segona potència mundial amb clares intencions de mantenir, com a mínim, un estatus d'igualtat amb la primera.

Un sistema internacional tan perllongat i en què totes les parts havien acabat assumint uns papers ben definits no preveia la seva dissolució; en realitat amb prou feines con-

sentia gaires canvis interns, com ara correccions dràstiques en els límits de les influències mútues (expansió soviètica de la segona meitat dels anys setanta) o el sorgiment de terceres vies ideològiques (islamisme iranià, l'any 1978). El sistema es va esfondrar per una greu crisi econòmica, ideològica i social en el camp soviètic, acompanyada per una incapacitat de reacció per part occidental. En els dos anys que separen la caiguda del mur de Berlín i la dissolució de l'URSS no només la Unió Soviètica anava a una deriva incerta (tendències independentistes al Bàltic; proposta de noves formes de federació; forts dubtes en el paper central que haurien de tenir en el futur tant la nació russa com la ideologia comunista, etc.), sinó que l'estructura del sistema internacional donava mostres d'*horror vacui* davant l'incert futur d'un dels pilars del mateix sistema. Així, des d'Occident podem detectar una contenció ideològica a la fi del mandat de Ronald Reagan (1989); una manca de raonaments estratègics després del desarmament previst al tractat Intermediate-Range Nuclear Forces (INF)¹ de 1987 i de la retirada soviètica de l'Afganistan (1989); una confusió pel nou paper de l'ONU en deixar de ser un fòrum d'enfrontament ideològic, etc. Malgrat la forta retòrica anticomunista i antisoviètica i malgrat els innegables esforços exercits durant la primera meitat dels anys vuitanta contra l'adversari, Occident no estava preparat per exercir com a potència única.

La Unió Soviètica basava el seu poder en la suposada solidesa i coherència del seu model polític i ideològic; aquesta és una de les bases de la paradoxa que no va permetre la renovació de l'Estat. L'any 1991 hi va haver una sèrie de propostes, projectes i alternatives polítiques a un model que es va esva-

ir per la incapacitat de manteniment de l'estructura política. Finalment, un cop d'Estat pèssimament planejat i amb escàs rerefons polític més enllà de l'immobilisme va acabar donant llibertat d'acció a les tendències centrífugues que feia dos anys que reclamaven evadir-se d'un model polític que pretenia haver superat les diferències nacionals. Una vegada reprimint el cop d'Estat del 19 d'agost de 1991, el Partit Comunista de la Unió Soviètica (PCUS), involucrat en els fets, va ser il·legalitzat; l'exèrcit va quedar marginat, dividit i desprestigiats; i la Presidència de l'Estat, darrer òrgan institucional creat recentment, amb Gorbaxov com a primer i últim representant, va quedar eclipsada per la rapidesa dels fets i pel poder que les institucions republicanes –incloses les de la Federació Russa– van prendre sobtadament en veure's amb llibertat de decidir el seu estatut internacional.

El perquè de la dissolució d'un país gegantí

La dissolució de l'URSS és un procés que manté una certa coherència des del punt de vista ideològic, atès el buit que es constitueix en aquest Estat els darrers anys de la seva existència. La retirada d'Europa de l'Est, escenificada en la negació de suport de Gorbaxov a Erich Honecker durant la crisi política de la República Democràtica Alemanya (RDA) el 1989, va iniciar un procés d'*aggiornamento* polític de l'URSS que no va resistir els canvis previstos, especialment perquè no anaven acompanyats d'una millora de les condicions de vida dels seus ciutadans. Davant la incertesa d'unes reformes que no es preveia que fossin rupturistes amb el model d'Estat existent, les fortes resistències dels sectors més conservadors (i poderosos) de l'Estat i, sobretot, un fort desencís social, l'única força ideològica que va aconseguir atreure il·lusions va ser el nacionalisme. Des d'aquest punt de vista, l'erosió del sistema ideològic estatal es va aprofundir, tenint en compte la presumpta incompatibilitat del comunisme amb les reivindicacions ètniques *burgeses*.

En realitat, les causes de l'eclosió de l'Estat soviètic en quinze realitats nacionals diferents són dobles. D'una banda, el fonament teòric reivindicatiu és, sens dubte, la reivindicació ètnica. Això és visible no tan sols en la forta exigència política de la societat i, fins i tot, de les institucions dels països bàltics, que reclamaven el seu lloc en el món com a nacions sobiranes. Ni tan sols en l'ona expansiva que aquesta reivindicació va tenir a altres bandes de la Unió, especialment a Ucraïna occidental i a Geòrgia. També cal tenir en compte les demandes ètniques i localistes que van aparèixer pràcticament des de l'inici de la *perestroika* i que van tenir un lloc preferent a la mateixa Rússia, on intel·lectuals i polítics van reclamar la recuperació d'institucions pròpies russes i d'un contingut nacional del model polític de l'Estat. Institucions acabades de crear o recuperar com la Duma (Parlament rus) o la presidència de Rússia van tenir un lloc protagonista en el procés de dissolució de l'URSS.

D'altra banda, el gruix del procés que va acabar amb la Unió Soviètica, tot i que sovint pren pretextos ideològics basats en el nacionalisme, en realitat obeeix a un moviment oportunista en què les elits del PCUS pretenen afermar-se en el poder amb una fugida endavant que els allunyi del nou estat de les coses a Moscou i els permeti mantenir-se en el poder. Així, tres dies després del fracàs del cop d'Estat i un dia després de la il·legalització del PCUS, els dirigents comunistes d'Ucraïna van impulsar la independència del país. Aquest procés va ser seguit per totes les repúbliques soviètiques, excepte Rússia i Kazakhstan i els països bàltics, els quals ja havien iniciat el procés independentista molt abans i l'havien consolidat durant la confusió del cop d'Estat d'agost.

La dissolució de l'URSS és un procés que manté una certa coherència des del punt de vista ideològic, atès el buit que es constitueix en aquest Estat els darrers anys de la seva existència

D'aquesta manera, potser hauríem de parlar de descomposició d'un Estat, més aviat que no del naixement de quinze de nous. Els nous països sobirans estaven governats majoritàriament per les antigues elits soviètiques, mantenien les estructures polítiques (inclosa la manca de democràcia) de l'antiga URSS i, per a la majoria de les seves societats, no hi havia un autèntic desig de distanciament de l'antiga metròpoli ni de la societat o cultura russes. La retòrica política de l'URSS, que insistia en la llibertat d'acció de les diferents nacionalitats, en realitat afegia confusió en el moment polític, ja que per a molts ciutadans de l'antiga Unió, en realitat s'estava exercint un dret de reafirmació que no tenia per què incloure un divorci absolut amb els antics socis de l'Estat ara difunt. L'ambigüitat del moment històric pretenia ser solucionada amb una acció que, a la pràctica, va acabar donant lloc a noves ambigüitats: la fundació, el desembre de 1991 (cinc dies abans de la dimissió definitiva de Gorbtxov) de la Comunitat d'Estats Independents (CEI), que en aquell moment pretenia ser una mena de substitut de l'URSS. La CEI va ser creada per onze de les quinze antigues repúbliques soviètiques: totes menys les bàltiques i Geòrgia. O, dit d'una altra manera, totes les que encara eren governades per dirigents comunistes...

Rússia, el (re)naixement d'una nació

El sorgiment del nou Estat rus, a final de 1991, va comportar una forta paradoxa des del punt de vista de la identificació nacional dels seus ciutadans. D'una banda, Rússia es va constituir com una continuïtat del gloriós Estat rus desaparegut 74 anys abans davant l'aparició d'un Estat revolucionari, anacional i pretesament cosmopolita. D'altra banda, el nou Estat no podia amagar les seves mancances i la decepció respecte de les seves pretensions de ressorgiment nacional: Rússia va néixer amb el seu territori i la seva població considerablement minvats no només en relació amb la criticada Unió Soviètica, sinó també amb la gloriosa Rússia imperial. La recuperació d'un marc identitari resultava confusa per a la majoria dels habitants de Rússia, i encara molt més per als 20 milions de russos que vivien en les altres repúbliques. El concepte de ciutadania soviètica i, per tant, d'identificació cultural i política amb els altres pobles de l'URSS es mantenia ben viu tant entre els russos com entre bona part dels membres dels altres pobles de la Unió; a més, el procés en què es va produir la dissolució de l'URSS, amb un fort component d'oportunisme polític i d'improvisació, no responia a un clam generalitzat de recuperació d'un Estat que forçosament portaria a una disminució de les capacitats que reunia l'antiga Unió. A més, el nou Estat tampoc no portaria necessàriament a una millora de les condicions de vida dels seus ciutadans, ans al contrari.

Aquesta Rússia, que per a la majoria dels seus habitants no representava el seu referent nacional íntim, continuava empobrida amb una economia que iniciava una transició al capitalisme sense reunir les condicions per a aquests canvis. L'atur va aparèixer com una lacra social, la protecció social es va deteriorar greument i l'Estat mateix va perdre gran part

de la seva presència i eficàcia per l'erosió present a l'exèrcit, la recaptació fiscal o la sanitat pública. La nova Rússia presentava aspectes preocupants d'un Estat fallit, agreujats per tendències segregacionistes que pervivien a les repúbliques autònomes i, fins i tot, un cas de secessió *de facto* a Txetxènia.

Aquesta sensació de derrota moral venia augmentada pel nou paper de Rússia al món. En poc temps i d'una manera insospitada, els habitants de Rússia, que es consideraven ciutadans d'un país admirat i poderós, van veure com el seu nou Estat perdia gairebé tota capacitat de decisió en el sistema internacional que s'acabava de definir. El lideratge i la cultura russa eren rebutjats als PECO que fins poc abans formaven part de l'àrea d'influència soviètica. Rússia no només havia deixat de tenir capacitat de pressionar, dirigir i ajudar altres països, sinó que es veia tristament necessitada de l'ajuda d'aquells països que havien estat els seus rivals. Per si fos poc aquesta pèrdua de pes internacional, Rússia veia com s'esvaïa fins i tot l'àrea d'influència directa que havia volgut mantenir amb la creació de la CEI: els països de l'antiga URSS es consolidaven en un procés de *nation-building* que passava necessàriament pel rebuig a tot allò que manifestés nostàlgia del passat, incloent la influència russa i, fins i tot, en alguns casos, la presència de població russa dins de les fronteres dels nous estats. Lituània, Letònia i Estònia, com era previsible, van trencar qualsevol lligam per iniciar el llarg procés d'integració a Europa. Les altres repúbliques de l'antiga Unió es van mantenir a la CEI, però els seus propis processos de cohesió de la sobirania nacional van impedir que aquesta Comunitat fos gaire cosa més que un fòrum de trobada dels diferents països. Rússia, empobrida i feble, tampoc no tenia recursos per fer-se atractiva als nous països d'allò que considerava com l'*estranger proper*.

La recuperació d'un lloc per a Rússia davant del món... i davant dels russos

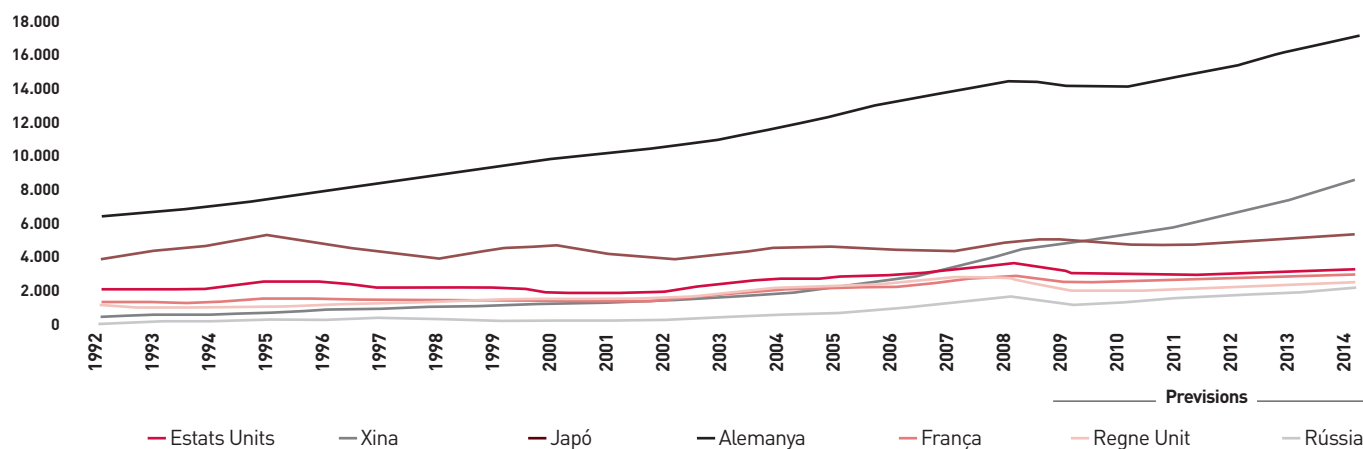
El Kremlin estava ocupat per Borís Ieltsin, que gaudia d'una popularitat decreixent entre la societat i la classe política russes. L'enfrontament polític entre la Presidència i el Parlament va acabar amb l'ocupació militar de la Duma per forces presidencials l'octubre de 1993. Aquesta manifestació de força va permetre a Ieltsin mantenir el suport exterior suficient i, fins i tot, va poder ser reelegit poc després, si bé va mantenir enfrontaments amb el Parlament durant la resta dels seus mandats. Tanmateix, la següent acció contundent de Ieltsin li va comportar encara més problemes. La intervenció sobre Txetxènia, el 1994, li va costar al president una llarga i costosa guerra, l'aïllament internacional i un fort rebuig social a Rússia. La situació precària de Rússia davant el món i la seva desestructuració social, que no havia pogut refer-se des dels temps soviètics, va viure un greu daltabaix l'any 1998. Arran d'una forta crisi monetària, la població que es trobava sota el llindar de pobresa va créixer fins al 40%, mentre que la fuga de capitals arribava als 150.000 milions de dòlars i únicament el 8% dels impostos es cobraven en metàl·lic.

Mentre Rússia tornava a necessitar ajuda urgent d'Occident, el sentiment de desconfiança dels russos envers les altres potències s'estenia: prop del 80% dels russos considerava que Occident pretenia dissoldre Rússia o bé mantenir-la com un país del Tercer Món²; el sentiment rus de recel s'estenia a la classe política: en la mateixa enquesta, únicament el 6% dels russos manifestava confiar en el president Ieltsin. Però es tractava probablement d'una desconfiança més profunda i estructural, fruit de dècades de desencant sota règims diversos. Rússia vivia, i viu, una greu crisi demogràfica que fa que la població del país minvi cada any en 750.000 persones; alguns analistes atribueixen aquest fenomen, en part, a l'escassa confiança en el futur per part de la societat russa³. En qualsevol cas, al final de la dècada dels noranta Rússia es trobava desorientada i desil·lusionada, convençuda d'estar sota un malgovern i en mans d'elits corruptes i d'interessos estrangers.

El nou paper de Rússia al món: Potència un cop més?

L'arribada de Putin al poder representa un vent d'esperança per a molts russos. De fet, el 2000 ja va ser elegit president en la primera volta amb el 53% dels sufragis, cosa inèdita durant les administracions de Ieltsin. La normalitat assolida per Rússia durant la primera dècada del segle XXI està condicionada, però, en bona mesura, al comportament de la seva economia. Si durant la dècada dels noranta Rússia va intentar una reindustrialització fallida i la seva producció va quedar en mans d'una oligarquia consentida per unes autoritats corruptes, a partir de 1999 el model va canviar quasi totalment. Es va posar l'èmfasi en l'exportació d'hidrocarburs, que ha viscut una època altament favorable per l'evolució dels preus internacionals del gas i del petroli, però sobretot que ha tingut un clar

Figura 1. Evolució de les principals economies del món (1992-2014) (milers de milions de dòlars)

Elaboració pròpia. Font: FMI

Aparentment, el mateix aparell polític rus va buscar la solució a una situació desesperada. L'últim dia de 1999, Ieltsin va anunciar que abandonava el poder i que el seu candidat a succeir-lo era Vladímir Putin. Potser Putin era l'home necessari, o potser simplement calia algú nou, però la seva elecció va comportar un èxit fulminant, que podem abordar en tres àmbits: en primer lloc, ja abans de ser elegit, Putin va dirigir una nova campanya a Txetxènia, que aquest cop no va comportar fortes crítiques interiors ni exteriors i que va comportar més victòries militars que les operacions precedents. En segon lloc, només arribar a la Presidència, Putin va controlar els òrgans empresarials i mediàtics que podien eclipsar el seu mandat. En tercer lloc, Putin va encetar una nova fase diplomàtica caracteritzada per fer valer l'orgull nacional davant d'Occident i per utilitzar hàbilment les exportacions de recursos energètics per fer créixer l'economia russa. Tot plegat sembla haver acabat amb una llarga fase de pessimisme i misèria a Rússia, si més no, de moment.

incentiu per part del Kremlin. De fet, amb Putin les principals empreses energètiques (Iukos, Lukoil i, sobretot, Gazprom) van quedar fortament intervingudes pel Govern, fins al punt que es va originar una forta confusió entre els termes d'empresa pública i d'empresa privada. Els hidrocarburs configuren actualment la quarta part del PNB de Rússia; únicament l'empresa Gazprom, que s'ha definit de vegades com un "Estat dins de l'Estat rus" representa el 8% d'aquest PNB.

Al mateix temps, aquesta nova fase d'economia basada en l'energia ha permès a Rússia establir noves relacions amb les altres potències, especialment amb Europa. Prop del 52% de les exportacions russes van a la UE, i dos terços d'aquestes exportacions estan constituïdes per recursos energètics. D'altra banda, Rússia rep prop del 60% de les seves importacions de la mateixa UE. Aquesta relació de simbiosi entre els dos extrems d'Europa contrasta amb unes relacions més oscil·lants amb Estats Units: malgrat un acostament entre Washington i Moscou després de l'11 de setembre, que va permetre l'arribada de

tropes occidentals a l'Afganistan, amb el president George W. Bush aviat les relacions van tornar a ser tenses, sobretot arran dels projectes d'instal·lar míssils defensius a Europa Oriental. Tanmateix, amb el president Barack Obama sembla que les relacions han de millorar ostensiblement⁴.

Al mateix temps, Rússia vol ser respectada i vol desenvolupar un paper actiu en la política internacional. Ja als anys noranta va aconseguir ser acceptada, amb moltes reticències, al G-7, i va mantenir una posició activa com a membre permanent del Consell de Seguretat de Nacions Unides en situacions de crisi com la dels Balcans. Amb Putin i, ara, amb Dmitri Medvèdev, Rússia reivindica la seva capacitat mediatra o la seva influència a l'Orient Mitjà o l'Iraq, reclama ingressar a l'Organització Mundial del Comerç (OMC) i a l'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE) i vol mantenir relacions privilegiades i autònomes amb la Xina, l'Índia o l'Iran, amb independència dels interessos d'Occident.

Un futur amb Rússia

Rússia té l'obsessió, des de la seva reaparició com a Estat l'any 1991, de mantenir davant el món un tracte com a potència. Això no sempre ha estat fàcil, especialment quan la Federació Russa ha hagut de demanar ajuda econòmica i política a l'exterior, i quan les potències occidentals s'han cobrat aquesta ajuda amb un cert *tutelatge* del funcionament de l'Estat, o bé han permès la corrupció d'aquest Estat. L'evolució favorable de l'economia russa (vegeu figura 1) permet col·locar Rússia en una posició d'igualtat amb altres potències mundials i pot ser el camí per al reconeixement d'aquesta posició anhelada per Rússia en el món. La minva de recels mutus entre Rússia i Occident pot contribuir-hi decisivament⁵.

La normalització de relacions entre Rússia i les altres potències sembla determinar el final d'una llarga fase en què Rússia cercava el seu propi lloc al món. Certament, hi ha hagut moltes friccions i tensions, des de les crítiques occidentals per l'actuació militar russa a Txetxènia o Geòrgia fins a la sensibilitat russa per les suposades ingerències occidentals als processos electorals ucraïnès i georgià. La col·laboració energètica i comercial, en principi puntal dels lligams entre Rússia i Occident, presenta diversos problemes i malentesos com ara les rutes dels gasoductes o la por que tenen ambdues parts al fet que l'altra pugui controlar el comerç energètic per mitjà del monopoli de l'oferta, en el cas rus, o de la demanda, en el cas de la UE.

Queden, a més, greus dèficits de funcionament democràtic de les institucions russes, i roman una forta desconfiança entre Rússia i Occident, en gran mesura encara hereva dels enfrontaments de la Guerra Freda que van començar a desaparèixer ara fa vint anys. Cal recórrer, per tant, un llarg camí, que s'ha d'afegir a tot el que s'ha recorregut des del 1989, en què l'URSS va iniciar el camí de la seva desaparició per iniciar

també el de la seva integració a un nou sistema internacional. Un camí on encara queden recels i malentesos, però, com acostuma a passar amb els caminadors de fons, quan veus el que ja hem recorregut, t'admires i no et fa por el camí que encara s'ha de recórrer. ●

Notas

1. Nota de l'ed.: Acord entre Estats Units i l'URSS que elimina part dels míssils balístics i de creuer nuclears o convencionals que assoleixen entre 500 i 5.000 kilòmetres de distància.
2. Enquesta de l'institut *Romir*, 1999.
3. Vegeu, per exemple, Paul Kennedy, "La desaparició de Rússia", a *El País*, 11/5/2002.
4. El 18 de setembre de 2009 Estats Units va anunciar l'abandonament definitiu del projecte d'instal·lació de míssils a Polònia i la República Txeca.
5. Per a molts analistes, Rússia seria, de fet, una potència *per se*, de manera estructural i amb continuïtat històrica. Segons Jack Levy (1983: 26), que coincideix bàsicament amb David Singer i Melvin Small (1972: 23), Rússia, com a imperi tsarista o sota forma de l'URSS, és l'única potència que manté aquesta categoria al llarg dels períodes que estudien aquests autors. Més recentment, John Mearsheimer (2001: 360-402) coincideix amb els autors precedents, i fins i tot s'atreveix a limitar la categoria de grans potències a partir de 1991 a Estats Units, Rússia i Xina.

Referències bibliogràfiques

- DONALDSON**, Robert H. i **NOGEE**, Joseph L. *The Foreign Policy of Russia. Changing Systems, Enduring Interests*. Armonk: M.E. Sharpe, 2005.
- DUNCAN**, Peter. *Russian Foreign Policy from El'tsin to Putin*. Londres: Routledge, 2005.
- LEVY**, Jack S. *War in the modern great power system, 1945-1975*. Lexington: University Press of Kentucky, 1983.
- MEARSHEIMER**, John J. *The Tragedy of Great Power Politics*. Nova York: Norton & Company, 2001.
- MILOV**, Vladimir, **COBURN**, Leonard L, i **DANCHENKO**, Igor. "Russia's Energy Policies 1992-2005". *Eurasian Geography and Economics*. Vol. 47, No. 3 (2006). P. 285-313.
- SERRA**, Francesc. *Rússia, la otra potencia europea*. Barcelona: Bellaterra, 2005.
- SINGER**, J. David i **SMALL**, Melvin. *The Wages of War, 1815-1965: a Statistical Handbook*. Nova York: Wiley, 1972.
- SMIRNOV**, Pavel. *Russia's National Security: Trade Policy Issues*. Moscou: Consult-Banker Publishing, 2002.
- TRENIN**, Dmitri. "Russia's Coercive Diplomacy". *The Carnegie Moscow Center. Briefing Papers*. Vol. 10, No. 1 (gener 2008). P. 1-8.

DCIDOB 110.

1989, L'ANY DELS GRANS CANVIS.

Somni, esperança i frustració.
Canvi polític a l'Europa Oriental vint anys després.

Ruth Ferrero-Turrión.

Somni, esperança i frustració

Canvi polític a l'Europa Oriental vint anys després

Ruth Ferrero-Turrión Professora de Ciència Política;
Departament de Ciència Política II;
Universidad Complutense de Madrid (UCM)

Han passat vint anys des que va desaparèixer la divisió d'Europa. Aquest any 2009 podem afirmar que, almenys en l'àmbit institucional, el continent europeu torna a estar unit. Aquests dies es commemora el final de la Guerra Freda simbolitzat amb la caiguda del mur de Berlín el 9 de novembre de 1989. Es commemora, per tant, la fi d'una era, d'un món bipolar, i l'aparició d'una nova etapa històrica ja no dominada pel conflicte entre capitalisme i socialisme, sinó pel conflicte entre tot tipus d'integrismes. A més, ens trobem davant l'esclat d'una crisi financera i sistèmica global que sembla fer més urgent la recerca de noves formes de governança global que, després de l'unilateralisme estatunidenc dels últims temps –fins i tot amb el president Barack Obama–, semblen difícils d'assolir.

Però, tornem a l'any 1989. En aquell moment no hi va haver gairebé ningú, ni científics socials, ni polítics, ni visionaris, que preveïés la fi de l'imperi soviètic tal com va succeir. En només uns mesos va desaparèixer tot un sistema d'organització política, econòmica i social que semblava indestructible en vista del que estava succeint aquells anys. A mitjan anys vuitanta, el poder militar soviètic no era qüestionable: el moviment Solidaritat a Polònia es trobava en una forta crisi, els soviètics estaven vencent la resistència afganesa, les tropes cubanes defensaven Angola i Vietnam controlava Indoxina. Tot es va enfonsar en uns mesos com un castell de cartes. Amb la caiguda dels règims de tipus soviètic es va posar fi a la divisió d'Europa heretada de la postguerra. Una divisió que reflectia més la posició militar de les potències vencedores el 1945 que una realitat geogràfica, cultural o històrica. També van tornar els conflictes nacionals (Iugoslàvia, URSS), la desintegració d'estats (Txecoslovàquia) i l'aparició d'altres de nous (Croàcia, Bòsnia).

Vint anys després de la caiguda del mur de Berlín, Europa Oriental¹ ha realitzat un cycle complet: de l'èxit més gran a la responsabilitat més gran. Però, és sostenible l'èxit als Països de l'Europa Central i Oriental (PECO)? Es tracta d'un somni distant el fet d'assolir els estàndards de la UE després de la crisi econòmica? Seran permanents les línies que divideixen el continent?

Els canvis que es van produir després de la Guerra Freda –començant pel tall de la tanca de la frontera entre Àustria i Hongria el juny de 1989, seguit per la caiguda del mur de Berlín– van inaugurar una nova era en les relacions entre els països d'Europa, i entre aquests i la resta del món. Un dels resultats obtinguts ha estat la incorporació de la majoria dels PECO a les institucions europees i a les estructures militars de l'OTAN, tot i que, en alguns casos, com pel que fa al moviment de persones, amb limitacions. I han provocat, així mateix, canvis en les aliances i en les relacions polítiques, econòmiques i culturals entre els PECO i la resta del món: mentre els llaços entre els nous, vells i futurs estats de la UE han augmentat els últims 20 anys, les relacions amb Estats Units i la Federació Russa han canviat. Hem d'assumir principalment que els canvis importants que van tenir lloc durant la segona part de l'any 1989 no estan limitats a aquests països. Més aviat al contrari; aquestes transformacions han transcendit l'àmbit regional i han tingut un impacte important en l'estabilitat internacional, en les relacions UE-Rússia, com també en la profunda crisi econòmica que les assetja, tal com hem pogut comprovar amb el conflicte de Geòrgia (estiu de 2008), amb la situació encara no resolta de Kosovo, o amb les mobilitzacions a Letònia, Hongria o Bulgària (primavera de 2009).

El que exposem en aquest article és una succinta reconstrucció del que ha passat des de l'any 1989 amb els PECO fins a l'estiu de 2009, a través de la divisió d'aquests vint anys en tres períodes políticament rellevants per a aquests països: les revolucions de 1989, el procés d'adhesió a la UE i la integració política i la crisi econòmica.

Primer pas: Les *refolucions*² de 1989. Del Teló d'Acer a la UE

Els aixecaments *populars* en molts dels PECO contra els règims de tipus soviètic van estar, en gran mesura, induïts per les reformes internes a l'URSS que van permetre el dissens dins de les àrees d'influència política i econòmica. Cap a l'any 1990, els països del Pacte de Varsòvia van començar a canviar des de sistemes de partit únic cap a sistemes polítics pluralistes, en molts casos de manera pacífica, malgrat que, sovint, amb un increment de les hostilitats entre diferents grups ètnics i nacionals.

Durant l'estiu i la tardor de 1989, els PECO van trencar amb el bloc soviètic, mentre que les repúbliques soviètiques ho van fer dos anys més tard. Per entendre el perquè d'aquestes *refolucions* hem d'observar els canvis polítics i econòmics que s'estaven produint en la veïna URSS. Com a estats satèl·lits de Moscou, qualsevol indicatiu de canvi a qualsevol nivell afectava de manera directa aquests països. Fins a final dels anys vuitanta, qualsevol senyal de descontentament, encara que fos molt estès, s'havia mantingut ocult davant l'amenaça de l'ús de la força militar controlada per Moscou. Les revolucions i canvis de 1989 no haguessin estat possibles sense els canvis introduïts en l'interior del sistema per Mikhaïl Gorbtxov després de la seva elecció com a secretari general del Partit Comunista de la Unió Soviètica (PCUS) el 1985. Encara que l'estratègia original de Gorbtxov era mantenir els canvis *dins* del sistema, sense modificar-lo i, per tant, sense alterar la dinàmica del funcionament dels règims soviètics, l'impacte de les polítiques de la *perestroika* (reestructuració radical) i la *glasnost* (més obertura política) que van començar a posar-se en marxa –sobretot per raons econòmiques– va permetre l'emergència dels moviments de protesta contra el règim, com també el començament d'una certa mobilització política per part dels dissidents.

Així, Bulgària, Txecoslovàquia i Hongria van aconseguir dur a terme una ruptura pacífica i sense sang; Polònia va celebrar eleccions lliures; la República Democràtica Alemanya (RDA) va començar el camí cap a la reunificació amb la República Federal Alemanya (RFA); la revolució romana va ser curta i violenta. Iugoslàvia va celebrar eleccions multipartidistes el 1990, però després es va sumir en una guerra civil. Albània va celebrar eleccions el 1991. Malgrat que després dels canvis van aparèixer conflictes ètnics, corrupció política i econòmica, com també partits i moviments no liberals, inclosos els autoritaris, cal posar l'èmfasi en el fet que precisament en aquells països on les *refolucions* no es van produir, com Iugoslàvia, o on es van controlar ràpidament (Romania), la sortida del socialisme fou especialment convulsa.

Laurence Borel

El gran debat que existeix entorn d'aquestes *refolucions* planteja si el que va tenir lloc en aquell moment fou el triomf dels valors de les democràcies liberals sobre els intents de mantenir un jacobinisme extrem juntament amb el renaixement global del liberalisme o, si al contrari, van provocar el sorgiment de propostes de tipus populista fonamentalista, dogmàtiques-religioses, nostàlgiques dels règims precomunists (inclosos els admiradors dels dictadors pronazis com Ion Antonescu a Romania, o Miklós Horthy a Hongria). Potser en un primer moment, fins a la desintegració de Iugoslàvia o la separació de Txecoslovàquia, no es va considerar la possibilitat que el canvi polític conduís a propostes diferents de les de la democràcia liberal. I potser per aquesta raó ambdós fets, especialment el conflicte iugoslau, van ser els que van posar en alerta la llavors Europa Occidental, la qual va tardar una mica a reaccionar davant la crisi humanitària que va tenir lloc en aquests territoris. A principi de 1990 va quedar molt clar que aquest nou període estaria ple d'amenaçes diverses que incloïen els conflictes ètnics, el descontentament social i l'ascens de nous i antics tipus de populismes i tribalismes.

A més del moviments que s'estaven produint a l'URSS, tampoc no podem obviar dues qüestions que en confluïr van donar com a resultat el col·lapse del sistema: la fi de la confiança en les

elits polítiques i l'aparició de moviments antisistema creats des de sota. Les revolucions es produeixen en contextos en què conflueixen una pèrdua de legitimitat per part del sistema i una pèrdua de confiança en aquest per part de la població general. És el que s'anomena "el col·lapse de legitimitat del sistema". En un context d'aquest tipus, les explicacions economicistes no són suficients per analitzar les causes per les quals s'ha arribat a aquesta situació. En el cas que ens ocupa, potser es podrien assenyalar tres característiques del sistema que probablement van provocar el col·lapse final: la inflexibilitat de les economies de caire soviètic; l'escassetat i les retallades de productes; i la burocratització de tots els aspectes de la quotidianitat. Amb aquestes tres característiques l'única manera de sobreviure en el sistema era a través de la corrupció.

Un altre aspecte que cal destacar és que la modernització de les seves societats –un dels grans èxits dels sistemes de *socialisme d'Estat*– fou el que va provocar, precisament, la seva caiguda. La transformació de societats rurals i amb una base econòmica agrícola en societats més urbanes i industrialitzades, amb una població més educada, és el que va fer que, a final dels anys vuitanta, es possessin en marxa xarxes ciutadanes que, a poc a poc, amb més o menys èxit segons el país, mobilitzessin la població davant d'una situació que per si mateixa era insostenible.

Segon pas: Incorporació a l'Europa realment existent

Si el principi de la fi van ser les *refolucions* de 1989, la fi del principi van ser els processos de transició política, econòmica i nacional que van dur aquests països a incorporar-se a la UE.

Un dels motors principals de la mobilització a final dels anys vuitanta va ser, com assenyalava molt encertadament Tony Judt, el "retorn a Europa": el retorn a una Europa *mítica* de la qual aquests països, en el seu imaginari col·lectiu, consideraven que havien estat arrencats per unir-se forçosament a un altre mite diferent: el *socialisme*. Per tant, el retorn a una Europa convertida en mite amb un *projecte comú continental* va esdevenir durant els primers anys noranta l'objectiu principal dels PECO. Per dur a terme aquesta gesta es va haver de posar en marxa la maquinària del canvi. Un canvi que, al contrari que en altres llocs del planeta que havien passat per règims totalitaris, no fou només d'índole política sinó també de tipus econòmic i nacional. Així doncs, sembla que existeix cert consens entre els investigadors en afirmar que es poden dividir aquests processos de canvi entre aquells anomenats de *reforma pactada* i aquells en què els canvis es van produir a causa d'un ràpid col·lapse del sistema i que són anomenats *de ruptura* (Taibo, 1999). Els casos de l'URSS i de Iugoslàvia romandrien al marge d'aquesta classificació.

Entre els *de reforma pactada* situem, sense dificultat ni discussió, els casos de Polònia i Hongria. En ambdós països, tot i que amb diferència de matisos, el procés que els va dur a les primeres eleccions pluripartidistes va estar caracteritzat pel diàleg entre el Govern i les forces de l'oposició i els actors socials. Entre els *de ruptura* trobem Bulgària, Romania, la RDA o Txecoslovàquia, amb característiques peculiars i diferents en cadascun dels casos, tot i que és cert que el grau més gran de violència en el procés va dur, en un primer moment, a un canvi menys radical de les transformacions, normalment liderades per la vella elit (Tismaneanu, 1996; Taibo, 1998). Com afirma Catherine Samary: "El gir dels anys noranta no s'efectua en un cel serè. És, al mateix temps, de ruptura (canvi de sistema en els seus fonaments) i un procés marcat per elements de continuïtat que han contribuït a fer opaca la transició" (Samary, 2006). Durant aquest procés de transició es poden observar canvis a quatre nivells: l'economia fou radicalment desnacionalitzada; l'accés al Govern es va pluralitzar; van canviar les polítiques socials; i es van desintegrar els estats multinacionals. Després de la sortida de l'Estat de l'àmbit econòmic, l'Estat social construït sota els paràmetres dels règims de tipus soviètic no podia continuar finançant-se i va haver de ser substituït per un altre sistema de seguretat social. La desintegració dels estats multinacionals va provocar que set estats es convertissin en vint.

Malgrat la posada en marxa dels processos de canvi polític i d'haver *completat* amb uns criteris polítics fixats en els Acords de Copenhaguen com a criteris que obrien Europa a aquests estats, el procés d'ampliació cap a l'Est per part de les institucions europees va esdevenir agònic. No va ser fins a la guerra de l'OTAN

a Kosovo quan la UE va decidir accelerar el procés d'ampliació cap a l'Est, procés que havia estat *congelat* fins aquell moment. La decisió es va prendre en la cimera europea de desembre de 1999, en la mateixa en què es firmava el Pacte d'Estabilitat per als Balcans Occidentals. Una decisió clarament política i no econòmica. És cert que la UE veia l'Europa de l'Est com un nou mercat liberalitzat per conquerir, i és cert que fou el lloc on van haver les primeres deslocalitzacions de l'Europa Occidental, però tot això ja havia succeït durant els anys noranta —és a dir, abans de la seva entrada a la UE— quan els intercanvis comercials entre aquests països i la UE eren aproximadament el 60%.

"Torno en 5 minutos". Graffiti. Retrat de Ceaucescu. Bucarest

Vint anys després de la fi dels règims de tipus soviètic, tornem a trobar-nos amb una forta crisi de legitimitat en aquests països, els ciutadans dels quals ja no confien en l'autoritat de l'Estat i on la corrupció campa arreu

No obstant això, el 1999 ja s'apreciava que alguna cosa no anava bé en aquests països. Deu anys després de la caiguda del mur de Berlín, la situació era desastrosa: el PIB de les repúbliques bàltiques era entre un 20% i un 40% inferior al seu nivell de 1989; la República Txeca, Hongria, Eslovàquia i Eslovènia acabaven de superar el nivell de PIB de 1989; l'únic país que semblava anar en una bona direcció era Polònia (amb un PIB un 20% superior que el de 1989).

D'altra banda, el percentatge d'ocupació era del 73% el 1999, mentre que el 1989 estava en el 90%; i l'atur el 1999 havia assolit percentatges de dues xifres. La UE, per tant, no tenia cap interès econòmic per incorporar aquests països. Més aviat es veia amb preocupació la seva potencial entrada ja que demanarien una ingent quantitat de fons estructurals per sanejar les seves economies. Només en Política Agrícola Comuna (PAC) —amb els criteris establerts en l'època— s'hauria d'haver doblat el pressupost. Per tant, el criteri que va marcar l'adhesió a la UE en un període de temps breu va ser polític, o més aviat, geopolític. Existia en el si dels Estats Membres el temor a una nova guerra continental com les que s'havien produït en les repúbliques de l'antiga Iugoslàvia. El sentiment antieuropeu creixia en tots els països de la regió, en bona mesura a causa del retard de la seva entrada a Europa. Es corria el risc de no aconseguir, una vegada més, la unió d'Europa.

Es va posar en marxa, doncs, la maquinària institucional europea que va haver d'adaptar uns nous criteris d'ajudes econòmiques al procés d'adhesió ja que, d'una altra manera, la UE s'hauria vist obligada a duplicar el seu pressupost o treure ajudes als països del Sud per enviar-les a l'Est. Es va debatre, aleshores, igual que ara, l'aprofundiment institucional enfront de l'ampliació a més països, i en aquell moment van triomfar les tesis *amplacionistes*. D'aquesta manera, amb el procés d'ampliació començava també un procés de reconstrucció de la UE que intentava donar estabilitat política i econòmica a tot el continent. Aquest procés culminaria l'any 2004 amb la incorporació d'aquests països a l'Europa realment existent, i un any més tard amb el fracàs de la construcció política europea concretada en els referèndums francès i holandès que van rebutjar el Tractat Constitucional Europeu.

Tercer pas: Integració política i crisi econòmica

La incorporació a la UE ha estat per als PECO gairebé tan traumàtica com la no incorporació. El *retorn* a Europa no es va produir en les condicions que esperaven. Els processos d'ampliació no es van desenvolupar en les mateixes circumstàncies i amb els mateixos criteris que els realitzats anys enrere amb, per exemple, els països del Sud. Un dels obstacles amb què s'han trobat aquests països ha estat l'absència de llibertat de circulació dels seus ciutadans en altres països europeus, però no és l'únic: com hem esmentat, els criteris econòmics i pressupostaris de distribució dels fons estructurals i de cohesió van canviar un cop es va produir l'ampliació. No obstant això, un dels mèrits principals que es pot adjudicar a la UE en aquest sentit és haver aconseguit establir políticament tota la regió, si bé els partits nacionalistes i d'ultradreta continuen aconseguint un gran suport popular i compten amb una representació important al Parlament Europeu. Amb tot, en un moment de creixement econòmic arreu d'Europa i de

crisi política a la UE, semblava que a poc a poc aquests països s'anaven apropant als seus veïns occidentals, malgrat les diferències de criteri polític en algunes qüestions amb la resta de socis, potser més atlantistes.

El 2008 va començar la crisi econòmica. I si la crisi econòmica ha fet entrar en recessió el Regne Unit, Alemanya o Espanya, què no haurà passat a l'Europa Central i Oriental on la situació econòmica partia d'una situació pitjor? Segons estimacions de l'FMI, l'economia de molts d'aquests països es contraurà a final del 2009 fins a un 5% i la inflació assolirà el 13%, després d'haver crescut a un ritme de dos dígits durant els últims deu anys. En aquesta situació s'han començat a produir mobilitzacions socials que ja han fet caure tres governs, a Letònia, Hongria i la República Txeca, i amenacen també Bulgària i Romania.

Vint anys després de la caiguda del mur de Berlín, de la fi dels règims de tipus soviètic, tornem a trobar-nos amb una forta crisi de legitimitat en aquests països, els ciutadans dels quals ja no confien en l'autoritat de l'Estat i on la corrupció campa arreu. Després d'uns anys de calma aparent, incorporats a Europa, apareixen una vegada més els fantasmes d'una època no tan llunyana: problemes econòmics, inestabilitat política i conflictes ètnics.

Conclusions: Revolucions, ampliació i crisi

Després de vint anys de canvis permanents a l'Europa Central i Oriental, de recerca del retorn a Europa i de recuperació econòmica, el 2009 trobem uns països que han recorregut un llarg camí on han aconseguit uns èxits indubtables i importants, com la consolidació de sistemes democràtics pluripartidistes, però que també han recollit fracassos, com el manteniment d'una estructura política i social que, irremeiablement, continua beneficiant políticament ideologies de tipus nacionalista, populista o xenòfob.

A més dels profunds canvis polítics que es van produir en aquesta regió, des de principi dels anys noranta, aquests països van haver d'afrontar també la reforma dels sistemes de protecció social com el camí per aconseguir una ràpida transició a l'economia de mercat. Hi va haver una transformació progressiva de les polítiques del *welfare* cap a les polítiques del *workfare* (que incloïa l'enfortiment de l'oferta, la subvenció a les empreses i la disminució de la despesa social). Les reformes econòmiques van crear grans expectatives de millora en les condicions econòmiques i reformes importants en l'ocupació, com ajustaments a l'economia de mercat. Aquest enfocament erràtic ha situat aquests països com la peça més dèbil en el si de la UE.

En un context de crisi global del capitalisme, amb una UE amb una crisi d'identitat i una nova crisi de legitimitat reflectida en les freqüents mobilitzacions en països com Bulgària, Romania o Letònia, haurem de veure si no es tornen a repetir –adaptades als nous temps– unes noves revolucions de vellut que tornin a donar sortida a un nou procés de canvi. ●

Notes

1. Tot i que és difícil parlar del conjunt de països d'Europa Central i Oriental (PECO) en bloc a causa de l'homogeneïtat de la seva naturalesa, i atenent la brevetat requerida pel format d'aquest monogràfic, al llarg del text s'intentaran assenyalar les excepcions existents en cada moment.
2. La definició dels esdeveniments de 1989 en alguns països del bloc soviètic ha generat una mena de debat al voltant del seu caràcter revolucionari. Alguns autors com Tismaneanu, Rupnik, Chirot o Eisenstadt plantegen que el que va succeir en aquests països va tenir "conseqüències revolucionàries", ja que es va arribar a una transformació irreversible de l'ordre fins aquest moment existent, i insisteixen en la utilització del terme revolució per referir-se a aquests fets. Altres autors com Hirschman o Tilly discuteixen que fossin autèntiques revolucions i que donessin lloc a "conseqüències revolucionàries". Segons les categories teòriques de Tilly es tractava de "situacions revolucionàries" deixant en suspens les conseqüències revolucionàries d'aquests processos. Com apunta Jaime Pastor, aquests fets no compleixen amb alguns dels trets característics de les revolucions com "l'existència d'una sobirania múltiple o la transferència de poder per la força d'un bloc a un altre". La seva hipòtesi és que aquestes situacions no van arribar a produir-se a causa de la ràpida transformació de les elits en el poder cap al nou ordre. En aquesta situació sembla raonable utilitzar l'expressió *refolució* per referir-nos a aquests esdeveniments per la seva natura híbrida entre reforma i revolució, "ja que per bé que van conduir a l'inici de transicions sistèmiques en el pla econòmic i fins i tot en el polític i cultural, ni van ser promogudes des de fora del vell Estat ni es van veure acompanyades per un desplaçament total de les elits anteriorment en el poder" (Pastor, 2009). Evidentment, això no és aplicable a països en què les antigues elits van desaparèixer totalment del mapa com a Polònia, l'Alemanya Democràtica o Txecoslovàquia.

Referències bibliogràfiques

- CHIROT, Daniel. *What happened in Eastern Europe in 1989? A: TISMANEANU, Vladimir* (ed.). "The Revolutions of 1989". Londres: Routledge, 1999.
- FERRERO-TURRIÓN, Ruth. *Los derechos económicos, sociales y culturales en Europa Central y Oriental. A: "Mundialización y equidad social: la vigencia de los Derechos Humanos"*. Capítol 2. Barcelona: Observatori DESC, 2004.
- JUDT, Tony. *Nineteen eighty-nine: the end of which European era? A: TISMANEANU, Vladimir* (ed.). "The Revolutions of 1989". Londres: Routledge, 1999.
- PASTOR, Jaime. "El retorno del anticapitalismo". *Viento Sur*. No. 100. Madrid, 2009.
- SAMARY, Catherine. "Una contrarrevolución burocrática". *Viento Sur* (secció web). Madrid, 2006.
- TAIBO, Carlos. *Las transiciones en la Europa Central y Oriental. ¿Copias de papel carbón?* Madrid: Los Libros de la Catarata, 1998.
- TISMANEANU, Vladimir. *Introduction. A: TISMANEANU, Vladimir* (ed.). "The Revolutions of 1989". Londres: Routledge, 1999.
- WHITNEY, Mike. *Europa del Este, a punto de estallar*. Sin Permiso. 12 de febrer de 2009. [Consultable a: www.sinpermiso.info].

DCIDOB 110.

1989, L'ANY DELS GRANS CANVIS.

Vint anys de la caiguda del mur de Berlín.
Revolució pacífica cap a la unificació.

Alexandre Muns.

Vint anys de la caiguda del mur de Berlín

Revolució pacífica cap a la unificació

Alexandre Muns Professor d'Integració Europea; Escola Superior de Comerç Internacional, UPF

La victòria i els èxits tenen molts pares. La història l'escriuen els vencedors. Algunes d'aquestes expressions o altres similars són molt apropiades amb relació a l'atribució de les causes i el mèrit de la pacífica caiguda del mur de Berlín el 9 de novembre de 1989, i la ràpida, eficient, modèlica i incruenta unificació de les dues Alemanyes l'octubre de 1990. Independentment de l'evolució geopolítica i les noves correlacions de forces que s'han generat a Europa i al món arran de la caiguda del mur i de la valoració que se'n faci avui, molt pocs no es van emocionar fa 20 anys en veure per televisió les històriques imatges de l'obertura del mur, la retrobada dels alemanys separats durant 40 anys i les revolucions i evolucions democràtiques i pacífiques que van protagonitzar la gran majoria dels països comunistes d'Europa de l'Est (amb les notables excepcions de Romania i posteriorment l'ex Iugoslàvia). Aquells dies de novembre de 1989 van ser inspiradors, seguits arreu del món amb entusiasme i força incredulitat. Van ser, en general, motiu de satisfacció. Prova d'això és que les hores i dies posteriors a l'obertura del mur de Berlín, el llavors cap d'Estat de la República Democràtica Alemanya (RDA) –Egon Krenz– va rebre telegrams de felicitació procedents de la majoria dels caps de Govern i d'Estat d'arreu del món –fins i tot del president de l'URSS, Mikhaïl Gorbatxov.

En el cas de la caiguda del mur i de la unificació d'Alemanya, certs líders polítics i cívics poden atribuir-se el mèrit d'haver aprofitat magistralment l'oportunitat que va oferir l'obertura del Teló d'Acer i d'haver pres la iniciativa i assolit fites que només uns mesos abans semblaven política-ficció. Certament tots tenim present el paper decisiu de Gorbatxov, president de l'URSS i secretari general del Partit Comunista de la Unió Soviètica (PCUS); Eduard Xevardnadze, el seu ministre d'Afers Exteriors i fervent

partidari de les polítiques d'obertura de Gorbatxov; el canceller de la República Federal Alemanya (RFA), Helmut Kohl, i el seu ministre d'Afers Exteriors, Hans-Dietrich Genscher.

Malgrat les similituds entre alguns d'aquests processos d'evolució/revolució, el cas alemany presenta algun tret específic. A diferència de Polònia, Txecoslovàquia i Hongria, el 1989 el règim comunista de la RDA projectava una falsa imatge de solidesa. Des de 1953 no s'havia produït cap desafiament de certa envergadura contra l'autoritat del Partit Socialista Unificat d'Alemanya (SED) –partit comunista de la RDA–, en contraposició als alçaments a Hongria (1956), Txecoslovàquia (1968) i a les drassanes poloneses de Gdansk (1980). Dins del bloc comunista, es considerava que els ciutadans de la RDA gaudien d'un nivell de vida i d'un subministrament de béns de consum superior al dels altres membres del Pacte de Varsòvia i del Consell d'Assistència Econòmica Mútua (COMECON). Evidentment, en cap de les altres nacions que van endegar la transició des del comunisme a la democràcia el 1989 s'havia produït una divisió tan radical i traumàtica com la que van patir els alemanys entre 1949 i 1989.

Obertura de la RFA cap a l'Est: L'*Ostpolitik* de Brandt

Es debat, en els àmbits acadèmics, la influència que va exercir l'*Ostpolitik* practicada per la RFA a partir de l'arribada al poder del Partit Socialdemòcrata (SPD) del canceller Willy Brandt a Bonn, el 1969. Certament ningú no afirma que l'*Ostpolitik* fos la causa principal de la unificació, però existeix consens so-

bre el fet que va aplanar el terreny per als fets històrics que van succeir el 1989. Amb l'*Ostpolitik*, la RFA, per primera vegada, va reconèixer l'existència de la RDA i l'Oder-Neisse com a frontera entre Alemanya (la RDA) i Polònia. Els emotius i simbòlics viatges de Brandt a Berlín Est, Varsòvia i Moscou van desglaçar les tenses relacions entre la RFA i el bloc comunista i, de manera més concreta, amb la RDA. A diferència de la Unió Demòcrata Cristiana (CDU), que va governar des de la fundació de la RFA el 1949 fins al 1969, l'SPD va apostar per l'apropament i la negociació amb el règim de la RDA. L'*Ostpolitik* no es va quedar només en gestos i tractats, per significatius que fossin. Aquests van permetre més facilitat de viatge als ciutadans de la RFA per visitar els seus familiars a la RDA, van establir el sempre precari estatus de Berlín i, a base de les ajudes i crèdits atorgats per Bonn a Berlín Est, van aconseguir la sortida de ciutadans de la RDA. L'*Ostpolitik* va fomentar les relacions polítiques, econòmiques, comercials i socials entre les dues Alemanyes, molt escasses fins aleshores. Els més conservadors a l'Alemanya Occidental van viure l'*Ostpolitik* com una innecessària i cara claudicació dels principis de la RFA: aspiració a què tots els alemanys decidissin en llibertat el seu futur, no reconeixement de la RDA ni de la frontera d'Oder-Neisse amb Polònia sense veritables contrapartides substancials de la RDA més enllà de la liberalització dels contactes familiars. El règim comunista de Berlín Est va abusar certament de la bona voluntat de Brandt i del seu successor com a canceller socialdemòcrata, Helmut Schmidt (1974-1982), i va mantenir un ferri control sobre la vida política i econòmica dels seus 17 milions de ciutadans. No obstant això, els efectes generats per l'*Ostpolitik* van contribuir a atansar les dues Alemanyes i, en el context de la Conferència per a la Seguretat i la Cooperació a Europa (CSCE) (Acta Final d'Hèlsinki, 1975), van provocar les primeres concessions mínimes –i majoritàriament incomplertes– dels països comunistes en l'àmbit dels drets polítics i humans. L'*Ostpolitik* no va ser la causa principal de la caiguda del mur de Berlín. Tanmateix, l'ambient de distensió que va engendrar va facilitar el naixement de moviments opositors com Carta 77 a Txecoslovàquia que durant l'anomenat "any dels miracles" de 1989 van tenir un paper decisiu i constructiu en la transició.

L'estiu de 1989, les dues Alemanyes pertanyien a dos blocs militars (OTAN i Pacte de Varsòvia) i econòmics (CEE i COMECON) enfrontats, amb presència als seus territoris respectius de centenars de milers de tropes estrangeres (de l'OTAN a la RFA, soviètiques a la RDA) i d'armament nuclear. Les dues Alemanyes eren dels territoris més militaritzats del món, amb una frontera fortament vigilada i probable primer escenari bèl·lic en cas de confrontació entre els dos blocs. Els estratèges de l'OTAN sabien que un atac convencional de les forces del Pacte de Varsòvia (superiors en quantitat) es podia produir a través de l'anomenat "Fulda Gap", regió al land de Hesse propícia per a l'avançament ràpid dels tancs i propera a la capital financera de la RFA, Frankfurt. Durant la dècada dels vuitanta, el desplegament dels euromíssils de l'OTAN en territori de la RFA va provocar manifestacions multitudinàries de protesta a les ciutats d'Alemanya Occidental. Alguns alemanys repetien que preferien ser *vermells*

(viure sota el domini de l'URSS) a morir en una guerra nuclear (l'expressió alemanya *Lieber Rot als Tod*, millor vermell que mort, rima). El Govern del canceller cristianodemòcrata Helmut Kohl, malgrat que va patir les manifestacions més massives de protesta a les ciutats alemanyes des de la Segona Guerra Mundial, va mantenir el seu compromís amb Estats Units i l'OTAN d'allotjar els míssils Pershing II i Cruise a la RFA. Aquesta fermesa de Kohl, que governava en coalició amb els liberals de Genscher des que aquests van abandonar l'SPD el 1982, va ser molt valorada a Washington, circumstància que va afavorir Kohl quan, el 1989, va necessitar el suport del Govern dels Estats Units per portar a terme la unificació.

De la doctrina Brèjnev a la doctrina Sinatra

La contribució més decisiva de Gorbatxov als fets de 1989 va ser la seva renúncia a l'anomenada doctrina Brèjnev, que estipulava que les forces armades dels països del Pacte de Varsòvia envairien el territori de qualsevol dels seus membres que intentés abandonar el Pacte o organitzés eleccions democràtiques. Aquesta renúncia va ser un senyal, tant per als dirigents com per als ciutadans dels països satèl·lit de l'URSS a l'Europa de l'Est: Moscou no ordenaria una invasió si algun d'aquests països

iniciava un procés de distanciament del bloc comunista. La doctrina Brèjnev va ser substituïda per l'anomenada informalment “doctrina Sinatra” (que parafrasejava el títol d’una cançó del cantant de New Jersey, “My way”, en el sentit que cada país del bloc havia de seguir el seu propi camí). Gorbtxov va explicar que no es produiria una repetició de la invasió d’Hongria (1956) o de Txecoslovàquia (1968) quan va pronunciar un discurs històric davant l’Assemblea General de l’ONU el desembre de 1988. El secretari general del PCUS ho va reiterar de manera més franca i brusca l’octubre de 1989 amb motiu de la seva visita a Berlín Est per commemorar el 40 aniversari de la fundació de la RDA, en retreure al líder de la RDA, Erich Honecker, el seu immobilisme¹. Gorbtxov volia que els partits comunistes dels països de l’Europa de l’Est adoptessin reformes ambicioses equivalents a la seva *perestroika*. Honecker no només no desitjava les reformes sinó que havia tingut la gosadia de rebutjar la *perestroika*. La visita de Gorbtxov a Berlín Est produí escenes memorables, en les quals els alemanys orientals exaltaven Gorbtxov i menyspreaven Honecker.

Gorbtxov va encoratjar als partits comunistes del bloc soviètic que promovien reformes (Hongria, Polònia), i es va distanciar dels que les qüestionaven i les criticaven (la RDA i Romania). Tant en un cas com en l’altre, Gorbtxov va deixar clar que l’URSS no interferiria en el afers interns dels seus socis del Pacte de Varsòvia. L’adopció no oficial de la “doctrina Sinatra” va comportar un canvi de paradigma. Amb aquest gir copernicà, Gorbtxov va desencadenar uns fets, els efectes dels quals fou incapaç de controlar, tant a Europa de l’Est (on potser no ho pretenia fer) com a la mateixa URSS, on sí pretenia mantenir una confederació de les repúbliques soviètiques en el marc d’un sistema polític liberalitzat però conduït i guiat pel PCUS. En definitiva, amb la “doctrina Sinatra” els líders oberturistes de l’Europa de l’Est rebien llum verda per endegar processos reformistes. I els immobilistes van entendre que els tancs soviètics o l’amenaça de la seva utilització no els salvarien en cas d’alçaments populars com els succeïts a Berlín Est (1953), Hongria (1956), Txecoslovàquia (1968) o Polònia (1980).

Evidentment, la “doctrina Sinatra” també va encoratjar els moviments cívics i forces d’oposició que, emparats per l’esperit del procés d’Hèlsinki i després de l’arribada de Gorbtxov al Kremlin el març de 1985, van augmentar les seves activitats de desafiament als règims comunistes d’Europa Oriental. Ho van fer mitjançant un tiratge més gran de les seves publicacions semiclandestines, l’organització de més actes i l’increment de contactes amb grups i organitzacions occidentals. Sense la garantia militar de la doctrina Brèjnev, tothom a la regió va entendre que l’emperador –els règims de partit únic– estava mig despullat, i que aquest comptava amb instruments no menyspreables però menys potents que abans de 1985 (forces armades pròpies, serveis i policia secretes) per castigar els que s’atrevisien a posar a prova la seva vulnerabilitat.

La contribució de Gorbtxov va ser, doncs, decisiva, valenta (una de les causes del cop d’Estat del 1991 contra ell per part de la vella guàrdia de l’URSS va ser la seva gestió a Europa de l’Est) i, sense cap mena de dubte, de transcendència històrica.

La primera esquerra al Teló d’Acer

Ara bé, calia que algú donés el primer pas i apliqués a la pràctica el nou paradigma. Gorbtxov podia proclamar que no interferiria, i el Govern dels Estats Units el volia creure (Muns, 2007), però algú havia de posar a prova la seva sinceritat. Els primers que ho van fer de manera completament desafiant van ser els ciutadans de la RDA. Avui en dia, el coratge dels alemanys orientals que van sortir als carrers de Leipzig, Dresde i Berlín Est l’octubre i novembre de 1989 ens pot semblar relatiu perquè coneixem el desenllaç. Però el 1989 ningú no podia preveure la reacció dels líders polítics i militars d’estats governats de manera dictatorial durant 40 o 70 anys (Europa de l’Est i l’URSS, respectivament). Al capdavant, cal recordar que el Kremlin sí havia emprat –i ho faria novament– la força militar en diverses repúbliques soviètiques en l’era Gorbtxov (Geòrgia, Lituània, Kazakhstan).

La primera esquerra en el Teló d’Acer es va produir a la frontera entre Hongria i Àustria. Els ciutadans de la RDA no veien cap voluntat reformista en el lideratge gerontocràtic del seu país i van passar a l’acció. Milers de persones van decidir aprofitar les vacances d’estiu per anar a Hongria, país on podien viatjar en tractar-se d’un soci del Pacte de Varsòvia. El Govern hongarès ja portava anys experimentant amb reformes econòmiques liberalitzadores i havia obtingut crèdits de països occidentals. Quan els alemanys orientals van decidir no tornar al seu país i instal·lar-se en tendes de campanya a l’oest d’Hongria (a prop de la frontera amb Àustria), el Govern hongarès va ser pressionat per Honecker perquè els lliurés a la RDA en virtut dels acords existents entre ambdós països. Honecker va amenaçar amb convocar una reunió extraordinària del Pacte de Varsòvia per prendre mesures contra Hongria, i va rebre el suport del Govern txecoslovac. Però Gorbtxov ja havia deixat clara la seva posició. Quan el primer ministre hongarès, Miklós Németh, va viatjar a Moscou i va comunicar al líder soviètic la seva intenció de convocar eleccions democràtiques, Gorbtxov li va contestar que no hi estava d’acord però que no es produiria cap ingerència de l’URSS.

Sabent que Honecker no comptava amb el suport del Kremlin, Németh i Gyula Horn, ministre hongarès d'Afers Exteriors, es van trobar secretament amb Kohl i Genscher a la RFA. Els van comunicar que obririen la frontera amb Àustria perquè els ciutadans de la RDA poguessin emigrar a la RFA per territori austríac. Tot i que no es va plantejar com un *quid pro quo*, els líders reformistes hongaresos sabien que amb aquesta decisió podrien accedir a més crèdits i ajudes de la RFA i d'altres països occidentals. L'11 de setembre de 1989, Horn tallava el filferro a la frontera hongaresa-austríaca.

Les imatges d'Hongria evidentment van envalentir els alemanys orientals que s'havien quedat al seu país. Durant el mes d'octubre de 1989 es van llançar als carrers de la RDA (especialment a Leipzig) en manifestacions multitudinàries contra la manca de llibertats i l'immobilisme econòmic del règim de Honecker. Van ser els veritables herois de la unificació alemanya. Honecker i altres membres del Politburó van considerar seriosament la utilització de la força contra els manifestants i en alguns casos aïllats ho van fer. Encara que l'URSS s'hi va oposar, Honecker comptava amb un temible aparell repressiu. Les manifestacions van augmentar fins assolir els centenars de milers de persones, de manera que Honecker hauria hagut d'ordenar un veritable bany de sang per frenar el moviment opositor. Finalment, va ser obligat a dimitir pels membres de la cúpula del SED, que pensaven que encara es podia salvar el comunisme a la RDA si s'aplicaven reformes a la *perestroika*. Pocs dies després de la dimissió de Honecker i dels líders més conservadors del SED, els reformistes –Egon Krenz, Günther Schabowski, Hans Modrow– van intentar apaivagar la pressió popular aprovant una liberalització de les condicions per viatjar a Occident. Els ciutadans de la RDA ho van interpretar com el final de l'exigència d'un visat per viatjar a la RFA i es van dirigir al mur de Berlín. Desbordades per la situació, les autoritats de la RDA van acceptar que no podien evitar el pas massiu i el desmantellament del mur de Berlín.

Només alguns mesos abans la majoria de ciutadans de la RFA havia declarat a les enquestes que no esperaven veure la unificació de les dues Alemanyes durant les seves vides. Els ciutadans de la RDA havien sorprès l'establishment polític de la RFA i de la majoria de països amb la seva gosadia i coratge. El mur de Berlín havia caigut, tot i que les potències i els seus serveis d'intel·ligència no ho havien previst. La situació era molt fluida. Com reaccionarien les grans potències davant la possibilitat real de la unificació de les dues Alemanyes? Al canceller Kohl, tan sorprès com els altres líders mundials, se li obria una finestra d'oportunitat per aconseguir la unificació. Però inicialment va haver d'actuar amb prudència. Moltes potències, fins i tot occidentals, preferien dues Alemanyes en lloc d'una. En qualsevol cas, els ciutadans de la RDA havien protagonitzat una veritable revolució pacífica i enderrocant un dels règims més repressius del bloc comunista. Van posar a prova les promeses de Gorbatxov, van desafiar Honecker i el seu aparell policial i van triomfar. Ara calia que els polítics actuessin per tal de canalitzar de forma positiva aquesta revolució popular.

El format negociador 2+4

Aviat Washington va decidir donar suport, incondicionalment i sense reserves, a la campanya de Kohl per a la unificació. El president George H. W. Bush i el secretari d'Estat James Baker, van prometre a Kohl que la diplomàcia estatunidenca no només donaria suport a la unificació, sinó que també ajudaria a convèncer les altres grans potències. Però Washington necessitava que Kohl els donés garanties sobre dos temes importants: que defensaria la pertinença a l'OTAN d'una Alemanya unificada, i que l'Alemanya unificada acceptaria les fronteres existents (la línia Oder-Neisse amb Polònia) i no reclamaria territoris d'altres estats (antics territoris alemanys a la República Txeca i a Polònia). Un cop Kohl es va comprometre a acceptar aquestes condicions, els governs dels Estats

Durant el mes d'octubre, els alemanys orientals es van llançar als carrers en manifestacions multitudinàries contra la manca de llibertats i l'immobilisme econòmic. Van ser els veritables herois de la unificació alemanya

Units i de la RFA van iniciar les converses conjuntes per tirar endavant la unificació. Encara s'havien de superar molts obstacles: l'oposició britànica, francesa i soviètica; la presència de 370.000 soldats soviètics a la RDA; la renúncia de les quatre potències als seus drets sobre Alemanya i Berlín, i convèncer els altres països que no tenien res a dir en el procés de negociació dels aspectes internacionals de la unificació (en particular els relatius a les qüestions de seguretat).

Sota la supervisió de James Baker, Robert Zoellick i Dennis Ross van idear un enginyós mecanisme –el format 2+4– per negociar la dimensió internacional de la unificació alemanya. Les quatre potències es reunirien amb les dues Alemanyas. Els intents d'altres països de sumar-se al procés van ser resoludament refusats pels Estats Units, la RFA i la RDA. Només Polònia va ser invitada a participar parcialment en les reunions que tinguessin a veure amb la frontera oriental alemanya. El format negociador 2+4, després d'unes quantes pressions, va ser acceptat pels britànics, els francesos i finalment pels soviètics. L'hostilitat inicial de París i Londres a la unificació es va atenuar en part per la decidida iniciativa diplomàtica conjunta Estats Units-RFA, perquè França i el Regne Unit van ser inclosos en el 2+4, i perquè la primera ministra britànica Margaret Thatcher i el president francès François Mitterrand no havien pogut convèncer Gorbtxov perquè liderés un front unit contra la unificació. A més a més, Kohl va apaivagar les pors de França movent-se ràpidament per negociar el Tractat de Maastricht i la Unió Monetària i Econòmica, amb la qual cosa assegurava que una Alemanya unificada estaria fermament ancorada en una UE més poderosa i integrada amb una sola moneda. Una Alemanya unificada però europea, que compartiria moneda amb els seus homòlegs de la UE va dissipar qualssevol inquietuds relatives al possible ressorgiment d'un nacionalisme alemany. Els cícnics poden afirmar que abandonar el seu estimat Deutsche Mark (DM) per adoptar l'euro va ser un dels preus que els alemanys van haver de pagar per aconseguir la unificació. En qualsevol cas, és un preu que no ha afectat Alemanya, ja que continua sent el primer exportador mundial; l'euro no solament disputa la supremacia al dòlar como a principal divisa de reserva, sinó que s'està revaluant respecte a la majoria de les principals monedes.

Malgrat les àgils i intel·ligents maniobres diplomàtiques de Kohl, els esdeveniments sobre el terreny sovint van deixar enrere fins i tot l'habilitat del canceller alemany per salvar els obstacles amb què es trobava. Durant els onze mesos que van passar entre la caiguda del mur de Berlín, el 9 de novembre de 1989, i la unificació alemanya, el 3 d'octubre de 1990, Kohl va haver de tractar i de guanyar-se els líders d'altres països al mateix temps que mirava d'entendre i de reaccionar davant del que passava als carrers d'Alemanya. Kohl va realitzar un magistral número d'equilibris amb els líders mundials i va saber captar, al mateix temps, l'estat d'ànim de l'opinió pública alemanya. Desplegant aquesta doble capacitat i aprofitant la iniciativa que li donava la caiguda del mur, va portar a terme una ràpida unificació, en gran part amb les condicions

que més convenien la RFA, que li va assegurar un lloc en la història. Tanmateix, la seva gestió d'una Alemanya unificada després del 1990 continuarà sent qüestionada.

Moscou es va fer el sord a les peticions de subministrament d'energia i altres provisions per a la RDA fetes pel seu primer ministre reformista Hans Modrow. Entre novembre de 1989 i gener de 1990, Gorbtxov i els seus principals assessors –Aleksandr Iakovlev, Eduard Xevardnadze i Anatoli Txernàiev– van arribar a la conclusió que la millor possibilitat que tenien de rescatar la *perestroika* i salvar l'URSS era associar-se amb la RFA i els Estats Units, i poder així accedir als préstecs occidentals. Deixar que la RDA fos absorbida per la RFA va ser una mena de dany col·lateral que Gorbtxov va haver d'acceptar per tal de mantenir la seva relació privilegiada amb Washington i amb Bonn i obtenir-ne l'ajuda financera que necessitava per salvar la *perestroika*.

Un cop acceptada a contracor la unificació alemanya per part de Gorbtxov, el que quedava per acordar era com es fusionarien exactament i amb quin programa; com i quan les tropes soviètiques sortirien de la RDA; l'estatus i la força militar de l'Alemanya unificada; de quina manera acceptaria Alemanya legalment les fronteres existents; i l'extinció dels drets de les quatre potències sobre Alemanya i sobre Berlín. Això va ser el que les successives reunions del 2+4 van discutir i, finalment, decidir.

La unió monetària i econòmica

Els esdeveniments sobre el terreny, com sovint va succeir el 1989-1990, es van produir més ràpidament del que els polítics eren capaços de gestionar. Era el poble alemany, específicament els alemanys orientals, els que anaven establint l'agenda política i determinant d'aquesta manera el ritme de la unificació. Un cop que l'alegria inicial de poder viatjar sense restriccions a la RFA i de poder reunir-se amb la família i els amics es va apagar, els alemanys orientals volien naturalment poder comprar els mateixos béns de consum que havien gaudit durant molts anys els seus homòlegs occidentals. Els alemanys orientals, delerosos d'estabilitat, amb el poder adquisitiu del DM i en veure com s'ensorraven l'economia i les institucions de la RDA, van començar a emigrar per desenes de milers a la RFA. Després que Modrow fracassés en el seu intent d'estabilitzar la situació a la RDA, es va veure obligat a convocar unes eleccions lliures per al març del 1990, les primeres i les últimes en la història de la RDA. L'important victòria de la CDU de Kohl –un 48,2% dels vots enfront del 21,8% de l'SPD– van reforçar encara més la campanya del canceller per a una ràpida unificació. L'SPD sempre havia afavorit un procés més gradual, primer amb l'*Ostpolitik* i ara advocant una aproximació més lenta i cautelosa a la unificació. Els votants de la RDA van optar clarament per la via més ràpida.

No obstant això, l'ampli Govern de coalició dirigit per la CDU i encapçalat per Lothar de Maizière, malgrat la seva legitimitat, tampoc no va ser capaç d'estroncar la fuga de cervells

cap a l'Oest. Els alemanys orientals volien el Deutsche Mark, i si no els el donaven, estaven disposats a anar-se'n a la RFA per aconseguir-lo. Amb desenes de milers d'alemanys orientals encaminant-se cap a l'Alemanya Occidental, Kohl i de Maizièere van negociar una unió econòmica i monetària entre la RFA i la RDA, que va entrar en vigor l'1 de juliol de 1990.

Ningú no discutia que els ciutadans d'una Alemanya unificada haurien de tenir una sola moneda, i que aquesta moneda seria òbviament el DM. Però l'establiment del tipus de canvi entre els *ostmarks* de la RDA i el DM fou probablement la decisió econòmica de més abast que es va prendre durant el procés de la unificació alemanya. I si s'ha de jutjar pels esdeveniments subsegüents i segons les opinions dels experts, Kohl va prendre una mala decisió. Va fixar un tipus de conversió de 1:1, sense fer cas de les recomanacions dels principals economistes, com la del president del Bundesbank, Hans Tietmeyer. La productivitat de la RDA era molt inferior a la de la RFA, moltes de les seves fàbriques produïen unes mercaderies innecessàries i de molt baixa qualitat, i tot el seu aparell productiu necessitava ser renovat i modernitzat. Els alemanys orientals tenien molts *ostmarks*, però a l'igual del que havia succeït en els altres països comunistes, les economies centralment planificades havien estat incapaces de produir béns de consum de qualitat. Per tant, els *ostmarks* no tenien gaire valor respecte a allò que es podia comprar a les botigues de la RDA. I certament no tenien el mateix valor que els DM. No obstant això, Kohl va decidir que es fes una conversió 1:1. L'efecte a curt termini va ser empènyer els alemanys orientals a una autèntica orgia consumista. Kohl estava òbviament mirant de congraciar-se amb els votants de la RDA, pensant en les eleccions federals parlamentàries de desembre de 1990. Però la seva decisió va assestar un cop devastador a la competitivitat de les empreses de la RDA.

El tracte final

Si bé les sessions negociadores formals del 2+4 van produir molts compromisos concrets, els grans temes es van acordar finalment en reunions d'alt nivell privades i, fins i tot, secretes. A la ciutat soviètica de Stavropol, al Caucas, el 15 i el 16 de juliol de 1990, Kohl i Gorbtxov van cloure el tracte final. Gorbtxov va acceptar la pertinença de l'Alemanya unificada a l'OTAN, la dissolució dels drets de les quatre potències sobre Alemanya i la retirada de les tropes soviètiques de la RDA en un termini de quatre anys. A canvi, Kohl va acceptar limitar el *Bundeswehr* (les forces armades alemanyes) a 370.000 soldats, es va comprometre a pagar a l'URSS una quantitat en DM de 1990 equivalent a 24.000 milions d'euros destinada a la construcció d'habitatges per als soldats soviètics que havien de tornar al seu país, a més d'una quantitat addicional en concepte d'ajuda tècnica i econòmica a l'URSS, a signar un Tractat d'Amistat entre la RFA i l'URSS, i prometia no estacionar armes nuclears a l'antiga RDA durant un període de transició (Szabo, 1992).

La ràpida i pacífica unificació d'Alemanya només onze mesos després de la caiguda del mur de Berlín va ser un triomf de la diplomàcia internacional i del multilateralisme. La caiguda del mur de Berlín i de la dictadura de la RDA van tenir moltes causes: la profunda insatisfacció dels alemanys orientals per la seva manca de llibertat i per l'estancament del seu nivell de vida, la posada en marxa per part de Gorbtxov de les reformes estructurals de la *perestroika*, l'exemple d'altres països comunistes que havien adoptat el model de la *perestroika* o que eren animats per portar a terme unes reformes polítiques i econòmiques encara més profundes (Polònia, Hongria), i l'abandonament per part de Gorbtxov de la doctrina Brèjnev. Finalment, els alemanys orientals van desafiar el seu règim repressiu i, en una demostració de poder popular entre l'octubre i el novembre de 1989, el van fer caure. Aleshores, els polítics i els diplomàtics van haver de posar fil a l'agulla. El canceller Kohl va aconseguir reunir hàbilment el suport de les quatre potències per a una ràpida unificació —en gran part en les condicions marcades per la RFA— i, amb el suport incondicional dels Estats Units, va poder portar-la a terme en menys d'un any. La unificació política de les dues Alemanyas i la negociació dels aspectes internacionals de la fusió de la RFA i la RDA van ser un èxit total. Tancar les profundes esquerdes socials i econòmiques que s'havien obert entre els alemanys de l'Est i els de l'Oest com a resultat de viure en dos estats completament oposats durant 40 anys demostraria ser una tasca molt més aclaparadora durant els anys subsegüents a la unificació. ●

Nota

1. Els dos líders pràcticament no es parlaven, especialment després que Gorbtxov retragués a Honecker el seu enrocament amb la famosa frase que "la vida castiga qui arriba massa tard" (Pryce-Jones, 1995).

Referències bibliogràfiques

- MARTÍ FONT**, Josep Maria. *El dia que acabó el segle XX: La caïda del muro de Berlín*. Barcelona: Anagrama, 1999.
- MUNS**, Alexandre. *The End of the Cold War. German reunification*. Pamplona: Aranzadi, 2007.
- PRYCE-JONES**, David. *The War that never was: The Fall of the Soviet empire*. Londres: Phoenix Press, 1995.
- SZABO**, Stephen. *The Diplomacy of German Unification*. Nova York: St Martin's Press, 1992.
- ZELIKOW**, Philip i **RICE**, Condoleezza. *Germany Unified and Europe Transformed*. Cambridge: Harvard University Press, 1998.

DCIDOB 110.

1989, L'ANY DELS GRANS CANVIS.

Tian'anmen.

Les reformes econòmiques i el procés de canvi que no
va arrelar.

Seán Golden.

Tian'anmen

Les reformes econòmiques i el procés de canvi que no va arrelar

Seán Golden

Director de l'Institut d'Estudis Internacionals i Interculturals (IEII) de la UAB;
Director del Programa Àsia de CIDOB

La política de reformes i d'obertura promoguda a la Xina per Deng Xiaoping, a partir de la consolidació del seu poder l'any 1978, va donar pas a un període d'experimentació en els àmbits de l'economia i del pensament acadèmic, i va posar fi al maoisme radical, tot i que no hi van haver grans canvis polítics. Les reformes van recuperar una pragmàtica política econòmica dissenyada per Chen Yun a començament dels anys cinquanta. Ell havia utilitzat incentius econòmics per estimular la productivitat, i l'economia va respondre bé, però el maoisme radical va rebutjar els incentius per considerar-los símptomes d'un "camí capitalista". Entre els anys 1956 i 1976 els radicals van promoure freqüents campanyes de masses i una "Revolució Cultural" per tal d'impedir la consolidació d'una política econòmica moderada. Al final, els seus excessos van convèncer els governants i la població en general de la necessitat d'abandonar el maoisme radical i de promoure millores en el nivell de vida i en el grau de llibertat del poble. Al mateix temps, la política exterior va experimentar un canvi radical. La possibilitat d'entendre's amb el gran enemic d'antany, els Estats Units, va implicar la possibilitat d'assolir altres grans canvis fins llavors inimaginables.

Les "Quatre Modernitzacions", reformes i obertura

Aquest canvi polític es va justificar per la necessitat d'implementar les "Quatre Modernitzacions" que el primer ministre Zhou Enlai havia reclamat l'any 1974 malgrat l'oposició dels maoistes radicals: calia modernitzar la indústria, l'agricultura, la ciència i la tecnologia, i la defensa. La mort de Zhou, a principi

de 1976, va privar el poble d'un baluard contra el radicalisme. El mes d'abril de 1976, durant l'època de l'any en què la gent homenatjava els avantpassats, van aparèixer espontàniament per la plaça de Tian'anmen elogis anònims a la figura de Zhou, entesos per la població en general com a crítiques a la "Banda dels Quatre", els líders radicals que se li oposaven¹. També van aparèixer petites ampolles de vidre pels carrers de Beijing. En xinès "petita ampolla" és *xiaoping*, una paraula que sona igual que el nom de Deng Xiaoping, el col·laborador més estret de Zhou, que havia estat purgat per la Banda dels Quatre. El poble reclamava el retorn de Deng per substituir Zhou en la lluita contra els radicals, els quals havien reprimat les manifestacions populars a favor de Zhou i de Deng a Tian'anmen amb violència i condemnaven els manifestants com a "contrarevolucionaris" (aquest veredict va ser revocat posteriorment). El setembre de 1976 Mao Zedong va morir. Un mes més tard, els veterans del Partit Comunista van detenir els radicals i Deng va començar un procés per consolidar el control del Partit que va durar dos anys.

Deng havia de lluitar contra l'ala maoista del Partit i ho va fer amb una combinació de pragmatisme i de revisionisme del "Pensament Mao Zedong". Contra l'eslògan "Millor roig que expert" va proposar "Gat blanc, gat negre". El primer prioritzava el compromís ideològic; el segon els resultats (no importa el color del gat si caça ratolins). Contra la defensa cega de tot allò que Mao havia fet o dit, Deng va recordar que el "Gran Timoner" deia que "cal demostrar la veritat per mitjà dels fets". Va demanar als quadres del Partit l'obertura de pensament, la recerca de noves polítiques, i va prometre que els intel·lectuals no tornarien a ser perseguits. Es van encetar grans debats, duts a terme al llarg dels anys vuitanta, amb una

massiva introducció d'idees estrangeres al discurs públic a la Xina. Tant va ser així que es parlava d'una "febre cultural" que pretenia recuperar la pluralitat del fervor reformista que havia caracteritzat les primeres dècades del segle XX.

En la pràctica, el procés de reforma i d'obertura encetada pel *dengisme* no va ser tan plural. Per a l'Estat-Partit, la població i l'economia xineses eren com "un ocell en una gàbia". Podrien entrar aires nous però l'ocell no podria sortir. A més, els nous aires portaven *pols* que calia combatre amb campanyes contra la *contaminació espiritual*. Pensadors que sobrepassaven els límits patien crítiques públiques però sense córrer els riscos típics de l'època maoista. Una excepció va ser Wei Jingsheng: per haver suggerit públicament que les quatre modernitzacions no funcionarien sense una cinquena, la democràcia, va ser condemnat a 15 anys de presó (cal recordar, però, que la *democràcia* participativa que ell defensava era la dels Guàrdies Roigs de la Revolució Cultural).

Deng no comptava amb el suport de tots els sectors del Partit. Per reforçar el seu control i accelerar les reformes va promoure dos aliats als càrrecs més alts, Hu Yaobang, com a secretari general del Partit, i Zhao Ziyang, com a primer ministre. L'alliberament del pensament dins i fora del Partit va fomentar tempestes d'idees, i l'èxit immediat de les reformes dutes a terme al camp va provocar onades d'expectatives creixents. El nivell de vida dels camperols va millorar notablement, però no va passar el mateix a les ciutats. La introducció d'inversions estrangeres i d'empreses mixtes va crear grans oportunitats només per a algunes persones. La liberalització de l'economia va comportar un alt nivell d'inflació que perjudicava les persones amb sous fixos. El maoisme havia garantit un mínim nivell de vida per a tothom a través de la seva comuna² o de la seva *danwei*³ o unitat de treball. La metàfora del "bol d'arròs de ferro" (indestructible) descrivia aquesta garantia vitalícia d'un nivell mínim de benestar, però la reconversió de les empreses estatals en privades, un element fonamental de les reformes, va eliminar-la. Cap a l'any 1989 les grans expectatives de canvis i de millores es converti-

rien en una gran sensació de frustració perquè no s'havien vist complertes; aquesta frustració va sembrar les llavors de diversos moviments socials i reivindicatius que sortirien al carrer, simultanis en el temps però molt diversos –i fins i tot contradictoris– en la naturalesa de les seves demandes.

Expectatives creixents enmig d'una lluita de poder

L'èxit de la reforma rural havia despertat expectatives d'una millora imminent en tots els àmbits; tanmateix, no va ser així perquè les reformes rurals i les urbanes seguien ritmes diferents i l'ala conservadora del Partit, associada amb Chen Yun, obra va per frenar la velocitat i la profunditat de les reformes. Tot i així, hi va haver un gran optimisme envers el futur, el desig de gaudir aviat d'una vida millor i més lliure s'estenia entre els intel·lectuals i Hu Yaobang, secretari general del Partit entre 1982 i 1987, defensava la seva implicació en les reformes. La cultura tradicional havia atorgat als lletrats un paper cabdal en l'administració del poder. Com a mandarins eren els garants de la rectitud dels governants, i durant els anys vuitanta els intel·lectuals van percebre la posada en marxa de les reformes com a oportunitat per recuperar aquest paper.

Els universitaris, els escriptors i els artistes eren l'avantguarda del ressorgiment d'una nova classe de lletrats. Molts d'ells eren antics Guàrdies Roigs desencantats pel desenllaç de la Revolució Cultural i per haver estat desterrats pel règim els anys setanta. A principi de 1987 alguns estudiants van reivindicar millors condicions de vida a les residències universitàries i van manifestar-se pels carrers de diverses ciutats, tal com ho havien fet els dos anys anteriors. Les protestes van despertar els recels de l'ala conservadora del Partit, que temia una escalada de reivindicacions que posaria en perill el domini del Partit i culpava les reformes econòmiques per haver creat expectatives de reformes polítiques. Van denunciar l'astrofísic Fang Lizhi per considerar-lo un re-

El que semblava ser un gran moviment popular a favor de la liberalització de tots els àmbits socials, polítics i econòmics va ser, en realitat, un esclat de les frustracions que eren fruit d'expectatives creades per les reformes que no s'havien realitzat

formista massa radical i va ser destituït del càrrec de rector per no haver controlat els seus estudiants. La premsa estrangera va comparar la seva situació amb la d'Andrei Sàkharov a l'URSS i el va qualificar de *dissident*. Les repercussions van anar més enllà perquè els conservadors van exigir amb èxit la destitució de Hu Yaobang com a secretari general. El van considerar culpable d'haver perdut el control de la situació i d'haver creat condicions propícies al desordre. Hu havia protegit els intel·lectuals i havia fomentat el debat, a més de promoure les reformes. Era el delfí de Deng Xiaoping, raó per la qual la seva destitució va ser un gran revés –i una crítica implícita de la política dengista– que el “Petit Timoner”⁴ pretenia compensar amb el nomenament de Zhao Ziyang com a substitut. Amb aquest canvi, però, Zhao va deixar de ser primer ministre i Li Peng, un delfí de Chen Yun, va ocupar aquest càrrec. La nova balança de forces entre reformistes i conservadors impedia cap acceleració de les reformes just en el moment en què el poble l'esperava.

Aquesta lluita interna del Partit Comunista va coincidir en el temps amb el punt àlgid de la “febre cultural”. Diversos grups d'intel·lectuals van fundar centres d'estudis dedicats a la formulació de polítiques o publicacions basades en traduccions de les obres de destacats pensadors euroamericans de les ciències socials. Hi havia diferents escoles literàries que repassaven la història del maoisme radical des d'una perspectiva crítica, l'anomenada “literatura de les cicatrius”, o buscaven les arrels de la cultura xinesa en el seu passat i en la vida dura dels camperols o en la vida i les creences de les minories ètniques –una vida que molts d'aquests autors havien experimentat de primera mà, i per primer cop, gràcies al desterrament que havien patit després de la Revolució Cultural–, o feien experiments literaris avantguardistes. La culminació d'aquest procés va ser la producció d'un documental en sis episodis per la televisió pública l'any 1988 amb el títol de *Heshang* (Elegia per un riu), basat en el contrast entre el riu Groc, bressol de la cultura xinesa que neix a l'interior del país, i l'oceà blau, símbol del gran món exterior, de les cultures que van sortir al mar per explorar el món i modernitzar-se. Aquest documental va retratar la cultura tradicional xinesa com a impediment a la modernització del país i va reivindicar una obertura cap al món exterior molt més radical i decidida; va rebutjar el passat xinès i va defensar l'assimilació de la modernitat euroamericana. Els conservadors van denunciar el documental però Zhao Ziyang no en va fer cas i va protegir els seus autors.

L'any 1989 havia de ser un any de grans celebracions. El 4 de maig de 1919, un grup d'estudiants de la Universitat de Beijing es va manifestar a la plaça de Tian'anmen en contra de la decisió dels països vencedors de la Primera Guerra Mundial, que havien negociat el Tractat de Versalles, de traspasar al Japó la sobirania de les antigues concessions alemanyes en territori xinès. Aquestes concessions eren fruit del principi d'extraterritorialitat que diversos poders imperialistes havien imposat a la Xina al llarg del segle XIX, i com a tal eren recordatoris del tractat desigual al qual la Xina havia estat sotmesa. El Govern de la República de la Xina de llavors havia enviat culis (treballadors) a Europa com a contribució a l'esforç bèl·lic dels països aliats, amb l'esperança de recuperar els territoris xinesos sota control alemany com a

recompensa després de la guerra. Quan els estudiants es van assabentar de la notícia es van manifestar en contra de la decisió presa a Versalles, d'una banda, i en contra dels governants xinesos incapaços de defensar els interessos del país, de l'altra. Les autoritats van reprimir la manifestació amb violència i van matar alguns estudiants. La gesta dels estudiants va donar nom al gran moviment reformista que va ser precursor de la revolució comunista, el Moviment del Quatre de Maig, i l'any 1989 havia de commemorar el setantè aniversari de l'esdeveniment.

A principi de 1989 un grup d'intel·lectuals va dirigir una carta pública als governants del país demanant reformes polítiques i més llibertat a més de les reformes econòmiques. Aquest va ser un gest insòlit. Immediatament després un grup de sinòlegs estrangers de reconegut prestigi va dirigir una carta pública semblant als dirigents en un intent de protegir els autors de la primera carta mitjançant un escut de publicitat internacional. Durant les setmanes posteriors els estudiants van començar a organitzar assemblees per reivindicar millores en la seva vida universitària quotidiana. Com ja havia passat l'any 1987, la majoria d'aquestes demandes tenien poc a veure amb la política i molt més amb la massificació a les residències i d'altres aspectes pràctics del seu entorn i dels seus estudis. Una part del professorat es va posar del costat dels estudiants i les protestes van sortir al carrer. Les manifestacions estudiantils van inspirar altres sectors de la població a verbalitzar les seves inquietuds i reivindicacions. Al país veí, l'URSS, Mikhaïl Gorbaxov ja promovia la *perestroïka*, la reestructuració o reforma, i la *glasnost* o transparència, i reformistes com Zhao Ziyang van elogiar aquests canvis. Per a molta gent, l'experimentació amb canvis polítics a l'URSS semblava un presagi de la possibilitat de canvis més profunds a la Xina, i el fet que les autoritats no havien intervingut en contra dels manifestants –malgrat les crítiques de l'ala conservadora del Partit– va encoratjar més manifestacions. Els estudiants van comptar amb la simpatia de la població de Beijing i amb el temps es van afegir a les manifestacions treballadors de diversos àmbits, incloent els mitjans de comunicació xinesos i de països veïns. La premsa internacional va donar molta cobertura als estudiants, i aquesta va servir també d'escut durant molt de temps; no obstant això, el desenllaç de l'anomenada “Primavera de Beijing” tindria un resultat molt tràgic.

Segurament van morir centenars, potser milers, de persones pels carrers de Beijing, i els manifestants van ser condemnats com a contrarevolucionaris però no hi va haver morts a la plaça

Un gir polític i un desenllaç tràgic

Un esdeveniment inesperat va donar un gir important a la naturalesa de les manifestacions. El mes d'abril, Hu Yaobang va morir. Perquè era el mes d'abril i perquè havia estat un dels principals líders reformistes i un defensor dels intel·lectuals que els conservadors havien fet fora del poder, la seva mort va recordar la de Zhou Enlai l'any 1976; els elogis a la seva persona van recordar l'esclat de suport popular a la figura de Zhou manifestat a Tian'anmen, i tot elogi a Hu va ser entès com a crítica als dirigents conservadors. Les manifestacions van esdevenir cada cop més polítiques.

El que semblava ser un gran moviment popular a favor de la liberalització de tots els àmbits socials, polítics i econòmics va ser, en realitat, un esclat de les frustracions que eren fruit d'expectatives creades per les reformes que no s'havien realitzat encara. Els diferents grups i moviments socials que van participar a les manifestacions reivindicaven canvis diversos i sovint contradictoris. La gent afectada per la inflació demanava més sou; els treballadors de les empreses estatals demanaven la continuïtat del seu bol d'arròs; els estudiants demanaven més facilitats per anar a l'estranger o per decidir sobre el seu propi futur laboral. Tothom demanava canvis, però moltes vegades allò que demanava era poc precís o poc entès, com va passar amb el mateix concepte de *democràcia* que demanaven els estudiants, i que va ser una abstracció total. Al final, el comportament dels estudiants més radicals va ser del tot antidemocràtic. Els que manaven a la plaça de Tian'anmen en aquell moment no van voler acatar les decisions majoritàries i no van permetre més votacions.

Al mateix temps, però, la població que donava el seu suport als manifestants no va saber que hi havia en marxa una gran lluita pel poder en el si del Partit, i que l'ala conservadora estava a punt de desplaçar els reformistes en la presa de decisions. El mes de maig, una gran part dels manifestants va començar a pensar que ja s'havia fet prou i que calia deixar que els dirigents responguessin. Aquest sector dels estudiants va tornar als campus i als estudis i a la preparació dels exàmens. Començaven a arribar estudiants de fora de Beijing —cal recordar que les manifestacions de la Primavera de Beijing no es van estendre per tot el territori— o grups d'estudiants de Beijing que no hi havien participat encara. Els nouvinguts van tendir a radicalitzar les seves posicions i actituds i la mateixa manera de manifestar-se. Va aparèixer una gran figura de “la deessa de la Llibertat”, confrontada amb el gran retrat de Mao Zedong, damunt l'entrada principal de la Ciutat Prohibida, la Porta de Tian'anmen (la “pau celestial”) que dona nom a la plaça. Aquesta iconografia va ser molt provocadora per a l'ala conservadora, especialment perquè la figura imitava l'Estàtua de la Llibertat dels Estats Units. Hi havia pancartes que reclamaven “que es morin aquells que haurien de morir-se”, una clara referència a la gerontocràcia de l'Estat-Partit, i una ofensa profunda al tradicional respecte a la gent gran que havia fonamentat part de la cultura confuciana. Els joves líders estudiantils van tutejar els dirigents del país, van declarar-se en vaga de fam i van proclamar una ocupació indefinida de la plaça de Tian'anmen.

Aquell mes de maig, el líder soviètic Gorbtxov havia de fer una visita d'Estat a Beijing. L'ocupació permanent de la plaça no permetia l'accés a la porta principal del Gran Palau del Poble, el Parlament xinès, i els dirigents, especialment Deng Xiaoping, havien de patir la humiliació de fer entrar el seu hoste per la porta del darrere. Aquest incident i la intransigència dels estudiants radicals van esgotar la paciència dels conservadors. Van apartar Zhao Ziyang del poder –tota una bufetada a Deng–, culpant-lo d'haver encoratjat i permès les manifestacions i condemnant-lo a arrest domiciliari per a la resta de la seva vida, i van començar a preparar la intervenció militar de la nit del 3-4 de juny que posaria fi, de manera sagnant, a la Primavera de Beijing. Li Peng, un dirigent que no havia sabut dialogar amb els estudiants, es va convertir en el màxim dirigent de l'administració de l'Estat.

No hi ha xifres fiables, però segurament van morir centenars, potser milers, de persones pels carrers de Beijing, i els manifestants van ser condemnats com a contrarevolucionaris (igual que en el cas de Tian'anmen de 1976, però avui dia encara no s'ha revocat aquesta condemna dels manifestants de 1989, revocació que continua sent una reivindicació popular). Després de la matança van aparèixer petites ampolles de vidre trencades pels carrers de Beijing, al contrari de l'abril de 1976, una forma popular d'expressar el rebuig a la decisió política de Deng Xiaoping d'intervenir militarment. Molts dels líders estudiantils van ser detinguts (un nombre important van poder sortir del país, fet que indica que comptaven amb un alt grau de suport popular), i d'altres desterrats; però van ser els líders no estudiantils els més perseguits, especialment aquells que pretenien crear nous sindicats independents. Es parla de "la Matança de Tian'anmen" però el fet és que no hi va haver morts a la plaça perquè les forces militars van permetre que tothom sortís.

La matança va ser molt polèmica. Hi havia oposició dins del Partit i entre els militars. Mai no s'havia llançat l'Exèrcit del Poble contra el poble. Semblava que l'ala conservadora s'havia fet amb el poder, però no van comptar amb l'agilitat política de Deng Xiaoping, que va recórrer als líders de Xangai, Jiang Zemin i Zhu Rongji, per substituir els seus aliats Hu i Zhao, i les reformes van seguir el seu curs. L'any 1992 Deng va visitar el sud del país i va proclamar que "enriquir-se és gloriós" i que no importava si alguns s'enriquien abans que d'altres. El ritme de les reformes es va accelerar, però el debat públic es va callar fins ben entrat el segle XXI.

El 4 de juny de 1989 no va tenir grans conseqüències per al final de la Guerra Freda. Va ser l'acostament previ entre la Xina i els Estats Units, a costa de l'URSS, el que va canviar radicalment la balança del poder entre els dos blocs confrontats des del final de la Segona Guerra Mundial, i el boicot diplomàtic per la matança no va durar gaire temps. D'altra banda, les reformes i l'obertura impulsades per Deng Xiaoping van inspirar Gorbtxov, i les seves reformes polítiques van debilitar l'URSS. En canvi, Deng va prioritzar les reformes econòmiques i l'Estat-Partit va mantenir l'estabilitat de les institucions a la Xina quan l'URSS es va desintegrar i quan la "teràpia de

xoc" va arruïnar l'economia russa. L'estabilitat i el pragmatisme del *denqisme* han ajudat molt en el manteniment de l'estabilitat internacional de la post-Guerra Freda. ●

Notes

1. Nota de l'ed.: La "Banda dels Quatre" és el nom que va rebre un grup d'alts dirigents del Partit Comunista Xinès que van encapçalat l'ala més radical del maoisme. El grup estava format per la vídua de Mao, Jiang Qing, i tres col·laboradors seus: Zhang Chunqiao, Yao Wenyuan i Wang Hongwen.
2. Nota de l'ed.: Institució creada el 1958 a partir de la fusió de totes les cooperatives socialistes de producció. Suprimida el 1982, funcionava com una unitat que agrupava diversos vilatges i que tenia com a objectius aconseguir el ple rendiment de la població activa, establir una estructura social que transcendís el marc familiar i crear una base primària de poder polític. Detenia els mitjans de producció i de transport, planificava i distribuïa els béns i assumia els serveis assistencials.
3. Nota de l'ed.: La *danwei* (unitat, en xinès) designa una empresa estatal o col·lectiva amb el Partit Comunista al capdavant i que durant el maoisme organitzava la vida social i privada dels individus, més enllà de les activitats professionals, polítiques o productives.
4. Nota de l'ed.: Sobrenom amb què era conegut Deng Xiaoping, en referència a la seva altura i a la gran importància que va tenir després del "Gran Timoner", Mao Zedong.

Referències bibliogràfiques

- CHEN, Fong-Ching; JIN, Guantao. *From Youthful Manuscripts to River Elegy. The Chinese Popular Culture Movement and Political Transformation 1979-1989*. Hong Kong: The Chinese University Press, 1997.
- HINTON, Carma; GORDON, Richard; BARMÉ, Geremie i CROWLEY, John (productors i guionistes). *The Gate of Heavenly Peace*. Pel·lícula-documental, 1995. www.tsquare.tv
- WANG, Chaohua (ed.). *One China, Many Paths*. Londres i Nova York: Verso, 2003.
- WANG, Hui. *El nuevo orden de China. Sociedad, política y economía en transición*. Barcelona: Edicions Bellaterra, 2008.
- ZHANG Liang; NATHAN, Andrew J. i LINK, Perry. *The Tiananmen Papers*. Nova York: Public Affairs, 2002.
- ZHAO, Ziyang. *Prisoner of the State. The Secret Journal of Zhao Ziyang*. Edició i traducció de Bao Pu i Renee Chiang. Nova York: Simon & Schuster, 2009.

Enllaços web

- cryptome.cn/tk/tiananmen-kill.htm
- museums.cnd.org/China89/
- video.google.com/videoplay?docid=1761062858590826090&pr=goog-sl#
- video.google.com/videoplay?docid=7020744172733544165&pr=goog-sl#
- www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/tankman/
- www.64memo.com/d/Default.aspx?tabid=37&language=en-US
- www.hrichina.org/public/contents/category?cid=1011
- www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB47/
- www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB16/index.html

DCIDOB 110.

1989, L'ANY DELS GRANS CANVIS.

Sud-àfrica 1989.

L'eclosió de la nació de l'arc de Sant Martí.

Ferriol Soria.

Sud-àfrica

1989

L'eclosió de la nació de l'arc de Sant Martí

Ferriol Soria Centre d'Estudis Africans (CEA)

La cimera de Reykjavík entre Ronald Reagan i Mikhaïl Gorbtxov el 1986 va deixar el món dividit en esferes d'interès i amb la sensació que el món bipolar de la Guerra Freda començava a esberlar-se. El consegüent reajustament geoestratègic generava molts efectes col·laterals, i un d'aquests es trobava a milers de kilòmetres al sud, a Sud-àfrica, on ja, per si mateix, podíem trobar a mitjan anys vuitanta enormes tensions i transformacions de procedència endògena i exterior. El règim d'apartheid començava a donar avisos seriosos de col·lapse, i l'any 1989 molts dels conflictes en joc trobarien la seva implosió, solució o canalització, amb el Govern de Pretòria i els moviments d'alliberament, que jugaven les seves cartes, i una comunitat internacional que pressionava, donava suport i matisava convenientment la seva intervenció.

Potser hauríem de començar dient que la Guerra Freda a Sud-àfrica va ser un element molt més important del que ens pensem, no només pel joc d'aliats econòmics i militars del Govern i dels moviments d'alliberament, especialment el Congrés Nacional Africà (d'ara endavant CNA), sinó pel que va significar en la configuració d'un determinat estat psicològic de la minoria governant que, com veurem, va donar carta blanca als responsables de seguretat del règim de l'apartheid per aplicar polítiques mai contestades. La fi de la Guerra Freda i els canvis a l'URSS havien, doncs, de tenir un impacte en les dinàmiques pròpies del règim d'apartheid i d'oposició sud-africans. Quina influència tindria en les dinàmiques de negociació política de final dels vuitanta?

Una mica de memòria: el món d'apartheid

El 1910 es va crear la Unió Sud-africana i només tres anys més tard va aparèixer el partit que el dirigiria durant més de 40 anys des de mitjan segle: el Partit Nacional (PN), de tendència racial i nacionalista afrikaner. Quan el 1948, el PN de D.F. Malan va guanyar les eleccions, es van acabar els anys de governs amb models racialistes més moderats, però segregacionistes, establerts sota un patró de *laissez-faire*, i es van iniciar els governs dels ideòlegs i els tecnòcrates. Malan va fer una primera intervenció que marcà els següents 42 anys de la vida sud-africana: "Avui Sud-àfrica és de nou un país blanc".

L'apartheid, o desenvolupament separat de les comunitats, teoritzat pel psicòleg Hendrik Verwoerd, edificava una discriminació racial legal i sistemàtica. El Govern afrikaner va iniciar un procés d'afirmació de la seva identitat mitjançant la consolidació de factors involuntaris, com el color de la pell, els orígens territorials i un cert sentiment de classe, deixant de banda elements mutables i voluntaris com la llengua, la religió o la residència.

Podem dividir el cos legislatiu que explica el règim d'apartheid en set categories: les pròpies de l'apartheid, les relacionades amb el mercat de treball, la legislació en seguretat, la discriminació política, les lleis de propietat de les terres, les lleis d'educació i les lleis d'ordenació urbanística. A la figura 1 s'enuncien algunes concrecions d'aquestes lleis. Aquesta és la Sud-àfrica que els moviments d'alliberament i la minoria governant van desafiar o defensar virulentament mentre la Guerra Freda s'imposava en les esferes geoestratègiques mundials.

La importància de la Guerra Freda a Sud-àfrica

Durant els anys vuitanta dues idees principals formaven part de l'ideari dels líders i de les forces de seguretat del país. En primer lloc, i com havia dit Verwoerd, Sud-àfrica era “el símbol de la lluita contra el comunisme i un bastió per al cristianisme a l'Àfrica i el món occidental”. En segon lloc, i com diria anys més tard el president Pieter Willem Botha, el seu “bon Govern”, es veia obligat a embarcar-se en una “estratègia nacional total”, que previngués el caos d'un Govern controlat pels comunistes, amb i per mitjà del CNA, en un continent caòtic. Per absurdes que ens semblin, eren idees atractives per als Estats Units, i molt aplaudides en cercles procolonials de França, Bèlgica i el Regne Unit.

Els conceptes derivats de la Guerra Freda van ajudar a forjar una cosmovisió dels responsables de la Seguretat i Estratègia Nacionals, que marcava la superioritat d'un món que calia preservar sobre l'altre, i afegia a la divisió blanc/negra la superposició Est/Oest. Sud-àfrica va començar a definir-se a si mateixa després de la Segona Guerra Mundial a partir d'estàndards conceptuals de seguretat americans, basculant de 200 anys d'història de *domini* britànic cap a les urpes ideològiques del maccarthisme¹. La Guerra Freda –i la seva propaganda a cinemes, TV, literatura, etc.– proporcionava l'organització d'un nou codi per entendre la posició sud-africana al món, però debilitava la capacitat de mantenir un judici independent per interpretar les seves relacions internacionals i amenaces reals.

Com va exposar Henry Kissinger en el seu National Security Memorandum, el manteniment del poder blanc era necessari perquè només aquest podia generar un canvi constructiu. Aquesta visió va permetre formes de cooperació clandestina tant militar, d'intel·ligència, econòmica i fins i tot d'intercanvi d'espies. Pretòria es convertia en un aliat fiable, marítimament clau i font de minerals estratègics. Els moviments d'alliberament, d'altra banda, treballaven amb un imaginari igualment influït per la Guerra Freda, en aquest cas vinculat a l'URSS.

L'“Any d'Àfrica”, 1960, va ser testimoni de la independència de 17 països del continent, però els governs de Rhodèsia, Sud-àfrica i Àfrica del Sud-oest van aturar el cop i les organitzacions d'alliberament van haver de començar a utilitzar la força armada com a forma de lluita. L'URSS havia de determinar la seva actitud cap a aquesta lluita, més enllà de la lògica de la Guerra Freda, tenint en compte que la seva Constitució considerava que “donar suport a la lluita dels pobles per l'alliberament nacional i el progrés social” era un dels objectius de la seva política exterior. Si Moscou donava suport a la lluita contra el colonialisme i el racisme des dels primers dies de la revolució de 1917, no és estrany que comencés la prestació d'assistència i suport polític a aquells que lluitaven per l'antiimperialisme i l'alliberament nacional. Amb tot, cal recordar que la lluita contra l'apartheid ni es va instigar ni es va impulsar des de Moscou, sinó que fou adoptada pels mateixos moviments d'alliberament. El 1961, el CNA de Nelson Mandela i els líders del Partit Comunista al capdavant van aprovar la creació de l'MK (*Umkhonto we Sizwe*, la llança de la nació), braç armat de l'organització, i no va ser

fins a final d'aquell any quan líders del Partit Comunista i el CNA van buscar l'opinió soviètica al respecte. La resposta del secretari internacional del Partit Comunista de la Unió Soviètica (PCUS), Boris Ponomarev, va ser: “Vostès saben millor que ningú el que s'ha de fer”.

La cooperació a gran escala entre l'URSS i el CNA es va iniciar el 1963, després de la visita d'Oliver Tambo a Moscou². El suport soviètic va ser vital, especialment en l'àmbit militar i financer³, però la cooperació va anar molt més enllà: formació de membres del CNA en institucions d'ensenyament superior, sindicats i escoles; assistència mèdica i repòs a ferits i malalts del CNA en hospitals militars; formació a metges i infermeres; suport polític i diplomàtic –tant a l'ONU com en altres organitzacions internacionals–; facilitació de contactes bilaterals i suport a les campanyes humanitàries i de solidaritat internacionals. L'ajut, des de 1978, va traslladar-se també als camps del CNA d'Angola, on van arribar metges i uns 200 especialistes militars soviètics entre 1979 i 1991 per a la formació de quadres i unitats armades de l'MK. Amb tot, l'element més important i immaterial d'aquesta contribució per al futur sud-africà fou el foment del no racisme a les files dels moviments d'alliberament.

Fins al 1989 la col·laboració entre l'URSS i el CNA va ser creixent, intensa i diversa. Però –i malgrat la trobada Gorbaxov-Tambo el 1986–, els primers anys de la *perestroika* van començar a canviar alguns patrons de comportament que cal interpretar no com de refredament sinó de resituació. La *glasnost* va fer de l'URSS un dimoni amb menys cua i la distensió internacional va permetre instal·lar a Sud-àfrica un clima on la negociació política passava a ser possible. La por a l'assalt marxista del CNA s'anava dissipant i a la vegada el desastre militar sud-africà a Cuito Canavale, a Angola (1987-1988), i la virulència de les protestes al país situaven el Govern en la necessitat de moure fitxa. Paral·lelament, el Regne Unit i els Estats Units reconeixien el CNA com un interlocutor indispensable per resoldre l'atzucac sud-africà. La voluntat de Gorbaxov de traçar nous ponts amb Occident per reduir el deute, obtenir transferència tecnològica i privilegis comercials va fer que comencés a marcar certes distàncies amb el CNA des de final del 1989. Es tractava d'emetre al món occidental un senyal de no voluntat imperialista comunista que li podia anar en contra. Amb tot, les ajudes van continuar arribant i si la política de gestos públics n'era una, l'assistència tècnica al CNA no va parar del tot fins al cop d'Estat a l'URSS, el 1991.

La política de Boris Ieltsin d'obtenir resultats i prebendes econòmiques a curt termini generaria un canvi radical de la política amb Pretòria: la fi del finançament de la lluita armada, l'inici de converses amb el Govern de minoria blanca per obtenir prebendes comercials i l'expulsió d'estudiants del CNA i de guerrillers de l'MK. Per a uns, Rússia deixava de ser una amenaça i per als altres un gegant menys influent que els havia traït. Fins a la creació del Govern d'unitat nacional de 1994 no tornarien a teixir-se nous ponts de contacte, profundament tocats durant els tres anys anteriors.

La resistència a l'apartheid

Tota aquesta activitat exterior del CNA i del Partit Comunista es veia reforçada per la fonamental resistència endògena que a mitjan anys vuitanta va portar Sud-àfrica a una situació quasi ingovernable. Els elements de pressió que se sumen i retroalimenten per arribar a aquesta situació són els següents:

– *La lluita contra el sistema de classes* que fixava els salaris d'acord amb la raça, amb protestes mai prou contundents a la dècada dels anys cinquanta.

– *La lluita contra el sistema de passis*, una de les pedres de toc del Govern i de l'oposició, que té com a exemple de protesta més sagnant els fets de Sharpville del 27 de març de 1960, que van acabar amb la mort de 69 persones, entre les quals hi havia dones i infants, i més de 200 manifestants ferits. Aquell mateix dia, el president del CNA, Albert J. Luthuli, va cremar en públic el seu permís i va proclamar en nom del CNA una Sud-àfrica sense permisos ni controls. S'instaurà l'estat d'emergència i s'inicià la detenció de milers de persones.

– *La llengua*. L'apartheid tenia separats els sistemes educatius per races i imposava el coneixement de la llengua afrikans a totes les comunitats. Aquestes reformes educatives van comportar múltiples protestes, entre les quals destaca la revolta de Soweto de juny de 1976, contestada amb una repressió brutal, que es va allargar més de cinc mesos i es va estendre en forma de vagues de treballadors. Va acabar amb 575 morts i més de 2.380 ferits. Va ser la primera vegada que es retransmetia un fet d'aquesta virulència per la televisió i la comunitat internacional va iniciar un salt qualitatiu i quantitatiu en la seva lluita contra el règim.

– *Problemes fronterers*. Les nacions que encerclaven Sud-àfrica dirigides per caps d'Estat blancs van anar desapareixent (Moçambic, 1974; Angola, 1975; Zimbabwe, 1980) o podien fer-ho (Namíbia) i el règim començava a sentir-se aïllat. Sota el poder de Botha, primer ministre des del 1978, s'inicià a Sud-àfrica el que es va anomenar “estratègia total”, una reforma del sistema que no era una altra cosa que una reformulació encoberta de l'apartheid. La reforma estava íntimament lligada a la relació amb els nous països veïns als quals s'havia de tallar la ruta d'aprovisionament i desestabilitzar, ajudant les faccions oposidores, per mantenir-los econòmicament dependents de Sud-àfrica. La lluita va acabar amb el fracàs de Cuito Canavale i quedava clar que el règim havia de canviar per tenir fronteres relativament estables.

– *La religió*. Una de les poques veus legals d'oposició venia de les esglésies i especialment del cap de l'església anglicana i arquebisbe de Ciutat del Cap, el reverend Desmond Tutu. Tutu comptava amb el suport intern i el de la comunitat internacional i condemnava l'apartheid com un sacrilegi⁴.

– *La radicalització dels moviments interiors fins al 1989*. El CNA, clau per entendre l'oposició al règim d'apartheid, va néixer el 1912 i va mantenir, els primers 30 anys, un discurs moderat i influenciat pels mètodes pacífics del Mahatma Gandhi. Els anys quaranta, de resultes de la política segregacionista d'apartheid, el partit va fer un tomb cap a posicions

affricanistes moderades –els més radicals havien abandonat el partit– amb una generosa capacitat d'integració racial. Fou el moment en què els joves del partit, encapçalats per Anton Lembede, Walter Sisulu, Tambo o Mandela, van prendre el relleu i van demanar a les bases una orientació cap a una política molt més desafiant i una nova estratègia multiracial que seria retinguda a la Carta de la Llibertat del 26 de juny de 1955, on s'exposen les reivindicacions principals, guia dels moviments opositors multirracials al llarg dels següents 35 anys. Entre 1960 i 1990, el CNA va ser prohibit i la clandestinitat i l'exili van radicalitzar la seva ideologia (a l'entorn d'una certa democràcia social i el socialisme marxista) i la seva acció (a partir de l'esmentada creació de l'MK).

Fins a final dels seixanta, no hi va haver cap grup capaç de mobilitzar tanta gent (conjuntament amb el Pan Africanist Congress de Robert Sobubwe i el Partit Comunista de Joe Slovo, també prohibits); va ser aleshores quan va aparèixer una nova generació d'activistes exemplificada pel grup Black Consciousness (BC) d'Steve Biko, que demanava una nova actitud moral i l'orgull als negres pel fet de ser negres. L'exili i la repressió feien perdre força al CNA i, malgrat els nous activistes, el Govern continuava controlant el país. El 1983 va aparèixer el Front Democràtic Unit (FDU), nodrit d'associacions cristianes, de barri, de dones, sindicats i comerciants, que abraçaria els principis de la Carta de la Llibertat del CNA. A mitjan anys vuitanta, des del CNA a Lusaka es va instar a “convertir els guetos en llocs ingovernables” i la rebel·lió va començar a prendre un to amenaçador per al Govern. En aquest context, Botha, el gener de 1985, va oferir públicament la llibertat a Mandela si rebutjava incondicionalment la violència com a instrument polític. Mandela va respondre immediatament lligant la seva llibertat a la del conjunt del poble sud-africà⁵.

A mitjan 1986, el Govern sud-africà va iniciar una contraofensiva repressiva extraordinària: va prohibir l'FDU, va emmudir tots els mitjans de comunicació i va declarar l'estat d'excepció. Aquesta reacció li va valer un fort suport a les eleccions de 1987, que van conformar un arc parlamentari encara més radical. La situació a final dels vuitanta havia arribat a un difícil atzucac que mantenia el país en una situació ingovernable.

– *Col·lapse econòmic*. L'economia sud-africana dels anys setanta i vuitanta va entrar en crisi justament pels fonaments sobre els quals s'edificava. Empresaris com Harry Oppenheimer, president de l'Anglo-American, exposaven el 1971 que l'èxit econòmic de l'apartheid portava incorporat l'embrió del seu fracàs. La subqualificació de la població negra, derivada de les lleis d'educació per a la comunitat bantu de 1953, tornava com un bumerang contra l'economia sud-africana els anys vuitanta.

Posem nom a alguns símptomes: es va reduir el creixement del PIB, del 5,9% entre 1960-1967 a un 1% entre 1982-1987; les inversions estrangeres van disminuir (per insegures i per la demanda de boicots) i va augmentar el dèficit (ja que l'Estat actuava de substitut del capital privat) del 2,6% el 1981 a un 5,8% el 1987; va augmentar la taxa d'inflació (que va arribar a

triplicar les dels seus aliats comercials de referència) i el 1986, en pocs dies, el rand va perdre el 50% del seu valor; la balança de pagaments va esdevenir negativa i es va constatar un èxode de capitals amb la marxa de més del 40% de les multinacionals del país, sobretot a partir de les sancions de 1986; va augmentar el deute a curt termini i el 1985 el Chase Manhattan Bank i, tot seguit, la resta de bancs, va anunciar que no re-esglaonarien el deute i que no donarien més fons al país; tant les taxes de productivitat del capital com les del treball van disminuir i el sector miner, clau en la indústria sud-africana, va restar obsolet en el moment de màxima expansió de les mines auríferes al món, i van començar a perdre lloc en els mercats internacionals.

L'“estratègia total” de Botha i la reforma constitucional de 1983 pretenien revocar aquesta situació: major qualificació dels treballadors, menor intervenció estatal en favor dels monopolis empresarials sud-africans i necessitat de crear una petita classe mitjana no blanca, desmantellament d'algunes lleis menors de l'apartheid que permetria una certa activitat sindical i creació d'una Constitució Tricameral (blancs, indis i mestissos) que continuava exclouent el 70% de la població. Però l'oposició (FDU notablement) va reaccionar amb revoltes i van emergir poderoses organitzacions sindicals com la COSATU exigint la fi real de l'apartheid i no una trista reformulació.

Figura 1: Exemples de lleis del règim d'apartheid

Les lleis d'àrees de grups o *Group Areas Act, No. 41, de 1950*, en vigor fins al 1991, dividien el país sencer en zones que havien de ser ocupades segons els diferents grups racials; va significar que entre 1960 i 1983 més de 3,5 milions de persones fossin recol·locades arreu del país.

La *Population Registration Act, 1950, No. 30*, una de les claus de volta del sistema d'apartheid, que classifica cada sud-africà d'acord amb categories de color i raça: blancs, mestissos, indis i bantus o negres (70% de la població). Tot i la imprecisió de la classificació, la llei va ser efectivament aplicada fins al 1991. Com comenta Desmond Tutu, l'Estat es convertia en una *pigmentocràcia*.

Les lleis de moralitat pública, com la *Prohibition of Mixed Marriages Act, No. 55, de 1949* i la *Immorality Amendment Act, de 1950*, en vigor fins al 1985, prohibien tots els futurs casaments interracials així com la relació o contacte sexual entre gent de diferents grups.

Les lleis de repressió i control polític, estrictament lligades al control de la mà d'obra negra per respondre a les demandes del sistema econòmic sobre el que descansava l'apartheid. Eren la *Suppression of Communism Act, No. 44, de 1950* i vigent fins al 1991, que prohibia el Partit Comunista i, a la pràctica, tota organització opositora, ja fos comunista, radical, liberal, religiosa radical o simplement molesta. Destaquen també la *Public Safety Act, No. 3, de 1953*, relacionada amb els estats d'emergència al país, i la *Criminal Law Amendment Act, No. 8, de 1953*, contra tota manifestació de desobediència civil.

Les lleis de mobilitat i separació, com la *Black (Native) Laws Amendment Act, No. 54, de 1952* (i aplicada fins al 1984), segons la qual es controlava l'accés a les ciutats d'homes i dones negres amb uns passis d'entrada. El mateix any s'aprovava la *Blacks Abolition of Passes and Co-ordination of Documents Act, No. 67, vigent fins al 1986*, que uniformitzava i explicava quin era l'ús dels passis a tot el país, amb un complex sistema que fixava les possibilitats de mobilitat d'una regió a una altra. Amb la *Separate Amenities Act, No. 49, de 1953* (i aplicada fins al 1990) es designaven totes les instal·lacions d'ús públic (parcs, zos, platges, camps d'esport, transports, etc.), d'ús exclusiu per a grups específics, i d'on la comunitat negra quedava excloua en la major part.

Les lleis bantus de 1951, 1953 i 1959. D'acord amb el procés de retribilització necessari per anar ubicant les comunitats negres a les reserves i com a complement a la *Group Areas Act* es reconeixien autoritats tribals tradicionals i el seu establiment regional i territorial a les reserves (*Black Bantu Authorities Act, No. 68, 1951*). Les lleis bantus de 1959 signifiquen el final de la construcció del llarg camí legislatiu ideat per Verwoerd. La *Representation between Republic of South Africa and Self-Governing Territories Act (Promotion of Bantu Self-Government Act), No. 46, de 1959*, transformava el que fins llavors havien estat reserves en autèntics estats independents, dividint les comunitats negres en grups separats ètnicament que serien inserits en aquests anomenats *bantustans*, majoritàriament emplaçats a la regió oriental de Sud-àfrica. Segons la llei, els representants africans serien expulsats del Parlament de la Unió i es promourien vuit noves unitats nacionals en pro d'una futura unió pròpia, constituïda amb autoritats tribals. Aquestes pàtries bantus, per tant, haurien d'aconseguir en un futur la seva independència formal, i els seus habitants perdrien la ciutadania sud-africana, de manera que Verwoerd completaria la seva tasca per "recuperar el somni d'un país blanc que els havia estat donat per mitjà diví". La idea final era aconseguir estats amb independència política però interdependència econòmica.

Si bé semblava que el 1987 l'Estat havia aconseguit frenar el cop, les estadístiques de 1988 i 1989 van revelar de nou les mateixes tendències. En aquest context, dirigents dels principals monopolis i empreses sud-africanes van volar a Lusaka per conèixer de primera mà les orientacions econòmiques que podria prendre el CNA en un futur. La potencial negociació va guanyar també un prudent vist-i-plau econòmic.

– *Les sancions i embargaments internacionals.* El 31 d'octubre de 1946 va tenir lloc la primera referència de repulsa contra el Govern sud-africà a l'ONU per part del Govern de l'Índia. Des de llavors, la posició internacional sobre la realitat sud-africana va anar canviant a mesura que els plans de l'apartheid s'anaven aplicant. El desembre de 1950, l'ONU va declarar per primera vegada que “una política de segregació racial està necessàriament basada en doctrines de discriminació racial”. El 1956, Sud-àfrica va deixar una representació testimonial a l'ONU i el 1961 va abandonar la Commonwealth. Les advertències de l'ONU es van endurir de resultes de la massacre de Sharpville i el 1962 es va aprovar el Comitè Especial Anti-apartheid com a instrument internacional clau per a la lluita concertada contra l'apartheid. El 1966, l'Assemblea General de l'ONU condemnà l'apartheid com un Crim contra la Humanitat.

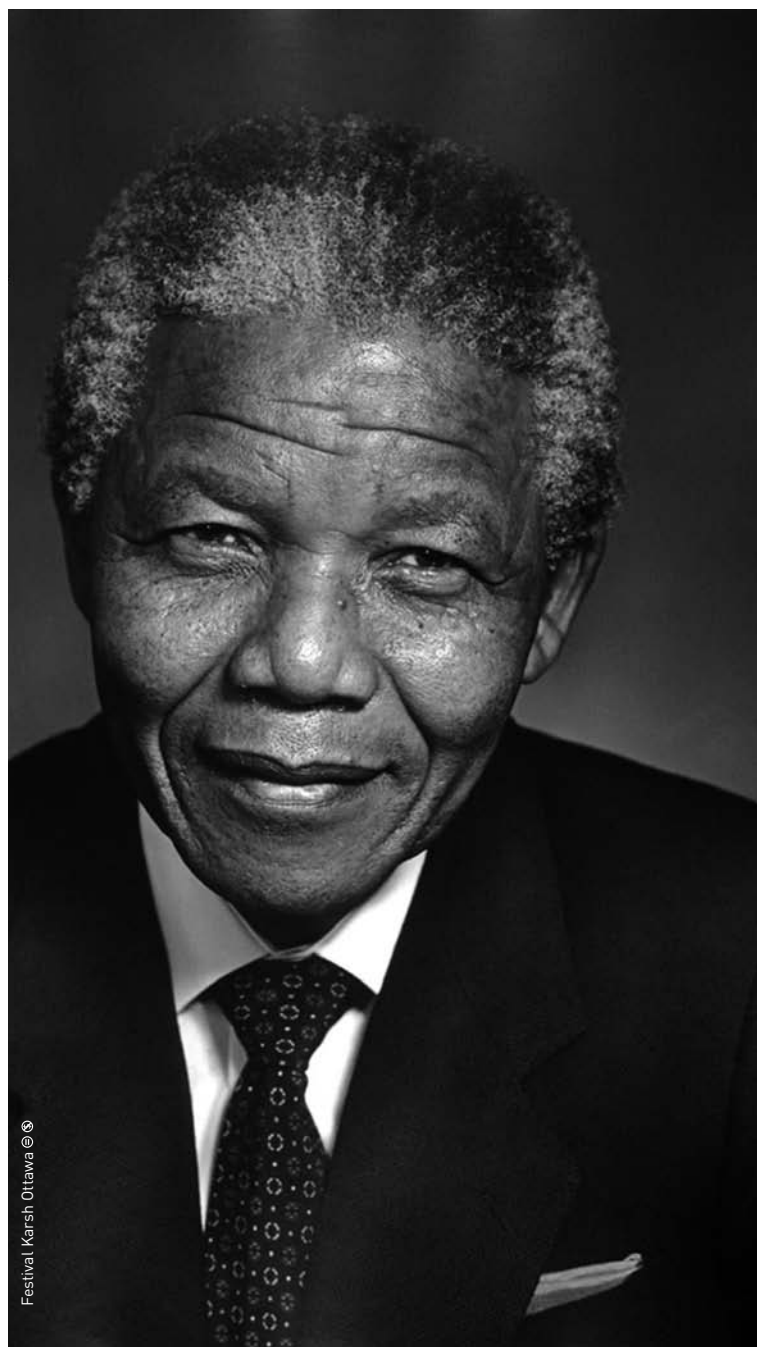
Les crides de l'ONU no van produir cap canvi en les polítiques de Pretòria, i arran de la carnisseria de Soweto, l'assassinat de Biko i la il·legalització de l'oposició política, l'ONU va adoptar per primera vegada a la història un embargament total contra el país (resolució 418 de 1977 on es declara el règim pretorià com una amenaça per a la pau). Des de llavors, països com Suècia van començar a finançar obertament els moviments d'alliberament sud-africanos. Quan el 1985 el president Botha va decretar l'estat d'emergència, l'ONU va fer una crida a la comunitat internacional per a l'establiment de fortes sancions econòmiques, seguida massivament a Amèrica i a Europa –amb l'excepció del Govern de Margaret Thatcher. És el moment en què els bancs estrangers van començar a denegar crèdits i centenars d'empreses transnacionals es van retirar del país. Paral·lelament, el 1986 els Estats Units van aprovar la Comprehensive Anti-Apartheid Act.

D'altra banda, la *perestroika*, la seva *glasnost*, i la fi del món bipolar van alliberar a la vegada els imaginaris dels principals actors sud-africanos, i es va obrir la possibilitat que règim i oposició poguessin plantejar bases de negociació abans impossibles.

Si hi sumem, a més, les campanyes de pressió internacionals exemplificades amb el concert de Wembley de 1988 i les prohibicions de participació de la selecció a competicions internacionals de rugbi o als Jocs Olímpics –des de 1964–, entendrem com, el 1989, la pressió exterior afectava fortament l'autoestima de les bases de la minoria governant.

D'acord amb la mateixa ONU les relacions amb Sud-àfrica van fer un tomb a partir de 1989 (altre cop 1989) quan, a partir de la Declaration on Apartheid and its Destructive Consequences in Southern Africa, i vistos els primers gestos de canvi del Govern de Frederik de Klerk, s'ajudà a crear les condicions que permetrien les eleccions de 1994.

Fins al 1989 la col·laboració entre l'URSS i el Congrés Nacional Africà (CNA) va ser creixent, intensa i diversa. Però els primers anys de la *perestroika* van començar a canviar alguns patrons de comportament que cal interpretar no com de refredament sinó de resituació

Festival Karsh Ottawa ©

1989, l'eclosió dels canvis

Amb la inesperada pujada al poder de de Klerk, que va substituir P.W. Botha entre l'agost i el setembre de 1989 –després d'una *afortunada* apoplexia d'aquest darrer el gener que el va fer dimitir com a líder del PN–, Sud-àfrica estava experimentant sense saber-ho l'inici del canvi cap al règim democràtic. Frederik de Klerk, gens sospitós de representar cap opció reformista o moderada, va agafar les regnes d'un procés aparentment sense sortida a final dels vuitanta.

Mandela havia mantingut des de maig de 1988 reunions a la presó de Pollsmoor amb les autoritats per esbossar les bases d'una futura negociació constituent entre el Govern i el CNA, amb tres temes encallats damunt la taula: la lluita armada, la por a la relació amb el Partit Comunista i el govern de la majoria. Els avenços van fer que el 10 d'octubre de 1989 es produís un primer gest que donaria la volta al món: l'alliberament de Walter Sisulu, i altres set camarades significants, de Robben Island: Raymond Mhlaba, Ahmed Kathrada, Andrew Mlangeni, Elias Motsoaledi, Jeff Mesemola, Witon Mkwazi i Oscar Mpethe.

El 2 de febrer de 1990, en una sessió del Parlament i davant la sorpresa de tothom, de Klerk va anunciar que “el temps de la violència s'ha acabat (...) L'hora de la reconstrucció i la reconciliació ha arribat”. Va legalitzar el CNA, el Partit Comunista i un conjunt d'organitzacions prohibides. Una setmana més tard, i després de múltiples converses amb el mateix de Klerk, Mandela era alliberat davant la perplexitat de la direcció del CNA a Lusaka. Era l'11 de febrer de 1990.

En aquell moment, ni l'Estat ni l'oposició es trobaven en una posició de força suficient per imposar les seves tesis. Les negociacions de Groote Schuur i Kempton Park partien del fet que el 85% de la població, que havia estat marginada i condemnada a viure en la misèria, es reintegraria als centres de decisió i, de cop i volta, portaria les regnes polítiques del país. De manera esquemàtica, podríem dir que els blancs sud-africans renunciaven al poder polític a canvi de mantenir el poder econòmic. Les posicions van començar a moure's. El Govern es comprometia a decretar una amnistia política i a acollir tots els exiliats sense delictes de sang, s'instaurava la llibertat total de premsa i el CNA de Mandela ofería com a primera contrapartida la suspensió *sine die* de la lluita armada. Les negociacions es van formalitzar i el desembre de 1991 es va iniciar la Convention for Democratic South Africa (CODESA) que al llarg de 1991-1994, amb més o menys força, seria el marc de referència dels debats que havien de donar cara i ulls a la nova Sud-àfrica, la nació de l'arc de Sant Martí.

L'abril de 1994, amb les eleccions guanyades amb el 62% dels vots, Mandela iniciava el seu mandat amb els objectius immediats de redactar la Constitució definitiva, establir canals i institucions de diàleg i reconciliació en un país profundament dividit, i recuperar l'estabilitat social i econòmica mitjançant receptes d'ortodòxia econòmica i un Programa de Reconstrucció i Desenvolupament amb evidents reminiscències keynesianes, plantejat a partir d'un massiu programa d'infraestructures per facilitar l'ocupació i reduir desequilibris. Déu n'hi do! ●

Notes

1. Peter Vale exposa com el Servei de Seguretat Nacional es va basar en la US National Security Act de 1947 dels Estats Units (Vale, 2003).
2. Vicepresident del CNA des de 1955 i president en funcions des de 1967 després de la mort d'Albert Luthuli.
3. Amb un valor estimat d'uns 61 milions de rubles i que es va traduir en la capacitat de més de 2.000 activistes del CNA en institucions militars soviètiques des de 1963 fins a 1991.
4. Fins i tot al si de la mateixa església reformada calvinista holandesa (baluard legitimador moral de l'apartheid) va aparèixer la figura d'Allan Boesak, mestís d'origen, que començà la seva pròpia lluita contra la segregació racial.
5. “Quina classe de llibertat se m'ofereix quan l'organització del meu poble continua estant prohibida? Quina classe de llibertat se m'ofereix quan puc ser detingut per no portar un passió? Quina classe de llibertat se m'ofereix quan he de demanar permís per viure en una zona urbana? Quina classe de llibertat se m'ofereix si fins i tot la meva ciutadania com a sud-africà no és respectada? Només els homes lliures poden negociar. Els presoners no poden formalitzar contractes (...). No puc ni penso fer promeses en un moment en què vosaltres, el poble, i jo no som lliures. No es pot separar la vostra llibertat de la meva. Tornaré” (Mandela, 1995: 541).

Referències bibliogràfiques

- BOSCH**, Alfred. “Sud-Àfrica. El vol cap a la Llibertat (1985-1995)”. *Afers: fulls de recerca i pensament*. Vol. 10, No. 21 (1995). P. 305-320.
- DAVENPORT**, T.R.H. *The Transfer of Power in South Africa*. Toronto: University of Toronto Press, 1998.
- MANDELA**, Nelson. *Un largo camino hacia la libertad*. Madrid: Ed. El País, 1995.
- NACIONS UNIDES**. *The United Nations and Apartheid 1948-1994*. Nova York: Nacions Unides, 1994.
- SHUBIN**, Vladimir. “The USSR and Southern Africa during the cold war”. Centro de Studi Storici e Politici su Africa e Medio Oriente – Occasional Paper 1. Bologna, novembre de 2008.
- VALE**, Peter. “Pivot, puppet or periphery: the cold war and South Africa”. *Working Paper: #9* (Setembre de 2003). New York University: International Center for Advanced Studies.
- WORDEN**, Nigel. *The Making of Modern South Africa. Conquest, Segregation and Apartheid*. Oxford: Blackwell Publishers, 1994.

DCIDOB 110.

1989, L'ANY DELS GRANS CANVIS.

Socialisme del Tercer Món.
El 1989 i les seves conseqüències.

Fred Halliday.

Socialisme del Tercer Món

El 1989 i les seves conseqüències¹

Fred Halliday Professor investigador de la Institució Catalana de Recerca i Estudis Avançats (ICREA) a l'Institut Barcelona d'Estudis Internacionals (IBEI)

Conjuntures i conseqüències múltiples

Els esdeveniments de 1989, i els seus antecedents i conseqüències immediats, poden ser considerats, d'acord amb qualsevol criteri general, com una de les conjuntures internacionals més sorprenents i inesperades de la història moderna; comparable, per la coincidència i l'entrellaçament dels esdeveniments, amb moments anteriors tan clàssics com els de 1648, 1789, 1848 i la fi de la Primera i la Segona Guerra Mundial. En tots aquests casos, un seguit de processos entrellaçats –militars, polítics, econòmics, ideològics– va semblar que arribaven gairebé a l'uníson a un punt crític. El resultat va ser tant l'esmicolament de les formes establertes de poder estatal, combinat amb l'emergència de noves formes d'oposició política i social, com la subsegüent i sovint notablement ràpida recomposició d'un nou ordre intra i interestatal. En aquests casos, la conjuntura va marcar tant la crisi com la recreació, la culminació o el desenllaç d'un conjunt anterior de canvis com el començament d'un ordre nou, diferent, internacionalment i regionalment. En tots aquests casos, també, les conseqüències es van fer sentir arreu del món, fins i tot si, enfrontats amb uns canvis importants en els estats més poderosos, ja fossin França el 1789 o l'URSS el 1989-1991, estats i societats van reaccionar de formes sensiblement diferents. Si bé seria una exageració dir que el 1989 va afectar tots els països del món, el cas és que va transformar la política mundial de manera global, i va tenir un impacte directe almenys en una quarta part dels estats del món. La llista d'aquests estats començaria normalment amb els més de 30 que durant els anys anteriors a 1989 eren, d'una manera o al-

tra, governats per règims comunistes, prosoviètics o per unes altres formes de règims autoritaris que s'autoqualificaven de *socialistes*. El que és rellevant en el context d'aquest article és la qüestió del paper que va tenir el Tercer Món, concebut d'una manera àmplia, en el col·lapse soviètic. Per a alguns analistes, tant abans com després de 1989, aquesta dimensió tercermundista, amb la càrrega econòmica que pesava sobre l'URSS, i en particular amb els costos de la guerra a l'Afganistan, va ser el factor dominant, potser fins i tot el factor únic o determinant, que explica el col·lapse.

El col·lapse soviètic i el Tercer Món

Durant la dècada dels vuitanta, va semblar que un dels principals escenaris –si no *el* principal– de la rivalitat entre els camps estatunidenc i soviètic estava en el Tercer Món: les guerres a Nicaragua i El Salvador van ser considerades per l'Administració Reagan defenses necessàries del veïnat immediat d'Estats Units, el seu “pati del darrere”; la guerra d'Angola era part de la batalla internacional contra la influència cubana; mentre que la guerra de l'Afganistan era el mitjà per afeblir l'URSS i fer-li pagar a Moscou l'afer del Vietnam. En el cantó soviètic, la dècada va començar amb el compromís de donar suport al nucli de règims comunistes del Tercer Món (Cambodja, Cuba, Laos, Mongòlia, Vietnam), així com a alguns nous aliats africans autoritaris, notablement els règims *afrocomunistes* d'Etiòpia, Moçambic i Angola (Ottaway, 1981), i sobretot amb la defensa del règim del Partit Popular Democràtic d'Afganistan (PDPA). Des de començament dels

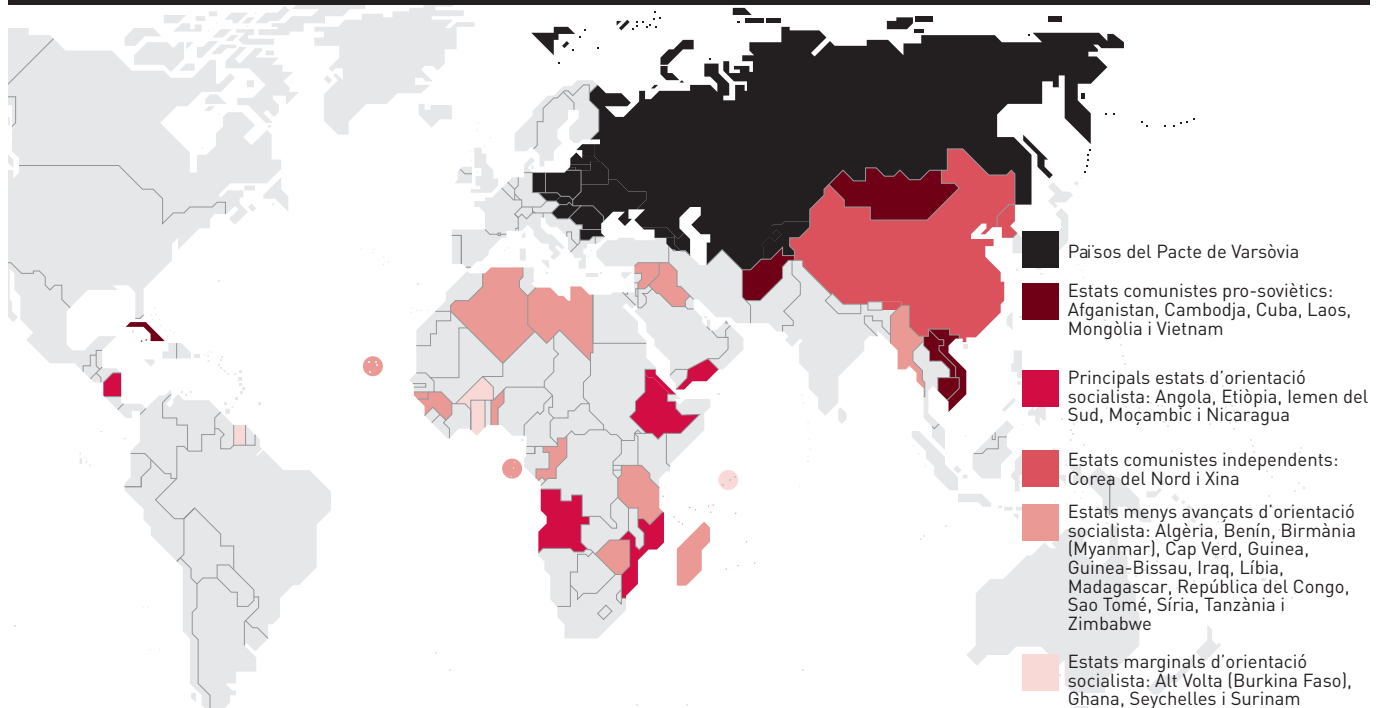
anys seixanta, però, Moscou havia perdut ja el seu aliat més important, i el país més populós del món, la Xina. A més de dividir ideològicament el comunisme amb un cisma que ja no seria mai més superat, aquest distanciament va afeblir considerablement el potencial polític, diplomàtic i –com demostraria Indoxina– militar del bloc soviètic. La *pèrdua* d'Egipte al començament del període presidencial d'Anwar el-Sadat, entre 1972 i 1976, quan Egipte havia estat l'aparador i l'aliat soviètic més important en el Tercer Món no comunista, va ser també un cop molt fort. A mitjan dècada dels vuitanta –i en particular amb l'arribada al poder de Mikhaïl Gorbtxov com a secretari general del Partit Comunista de la Unió Soviètica (PCUS) el març de 1985– es van abandonar les visions ideològiques del Tercer Món: el concepte de socialisme al Tercer Món ja no funcionava, i els costos econòmics, militars i diplomàtics que tenia per a l'URSS, sobretot amb la guerra a l'Afganistan, que el 1987 Gorbtxov va qualificar de “ferida sagnant”, eren massa elevats. Va començar a reclamar un “nou pensament” (*new thinking*) en els afers i la diplomàcia internacionals basada en la negociació, el compromís i els acords soviètico-estatunidencs. Part d'això implicava promoure allò que ell qualificava de “reconciliació nacional”, la signatura d'acords de pau i la celebració d'eleccions en estats fins aleshores dividits per la guerra, però també implicava uns altres canvis de política menys manifestos. Un d'aquests canvis era ideològic: de la mateixa manera que, al voltant de 1987, s'havia abandonat la idea segons la qual el model del socialisme a l'interior de l'URSS podia millorar-se, *accelerar-se* o el que fos, Gorbtxov i els seus assessors més propers es van apartar sobtadament de qualsevol mena de compromís amb el socialisme o amb una *orientació socialista* al Tercer Món.

1989 i el Tercer Món: Conseqüències paradoxals

Si bé els objectius declarats del “nou pensament” de Gorbtxov respecte al Tercer Món eren, en termes generals, dos –el final del conflicte i la reconciliació nacional, d'una banda, i una disminució, fins i tot la dissolució, de l'aspiració a una orientació socialista i a un socialisme del Tercer Món, de l'altra– un balanç retrospectiu fet dues dècades més tard registra un resultat molt desigual. Les conseqüències van anar des de casos en què el col·lapse de l'URSS va tenir un impacte directe molt important, passant per casos en què l'impacte va ser feble o pràcticament absent, fins a casos en què el col·lapse va provocar uns canvis que van ser almenys paradoxals i certament no els que Gorbtxov, els seus assessors o els seus interlocutors estatunidencs havien previst o desitjat. La lliçó que se'n desprèn no és només que els esdeveniments importants tenen conseqüències inesperades, sinó també que, en les anàlisis de l'abast i de l'impacte internacional global d'una conjuntura, l'habilitat dels estats i dels moviments socials per reaccionar d'una manera alternativa i contracíclica no ha de ser mai subestimada.

En termes generals l'impacte de 1989 sobre el Tercer Món pot ser vist en funció de quatre processos. El primer va ser l'impacte de la política de reconciliació nacional, una política que no només tenia a veure amb l'Afganistan, sinó amb tota una sèrie d'altres països on els aliats soviètics estaven ficats en guerres civils o en conflictes importants, entre aquests: Corea, Cambodja, Palestina, Iemen, Etiòpia, Angola, Moçambic, Namíbia, Sud-àfrica, Nicaragua, El Salvador. El resultat va ser una allau d'acords que van tenir com a conseqüència el següent: les primeres converses directes entre la República Democràtica Popular de

Sistema soviètic i aliats al Tercer Món a final de 1982

Elaboració CIDOB. Font: HALLIDAY, Fred. *Cold War, Third World. An Essay on US-Soviet Relations*. Londres: Radius/Hutchinson, 1989.

Corea i Corea del Sud; un acord de pau a Cambodja apadrinat per l'ONU; la independència i l'accés al poder de les guerrilles de l'Organització Popular de l'Àfrica del Sud-Oest (SWAPO) a Namíbia; una transició negociada a un Govern de la majoria i del Congrés Nacional Africà (CNA) a Sud-àfrica; un acord de pau a Moçambic entre les guerrilles del Frente de Libertação de Moçambique (FRELIMO) i les del Movimento Nacional da Resistência de Moçambique (RENAMO); un procés de negociació a Angola que va durar fins a la represa dels combats el 1992; un acord negociat sobre la retirada soviètica de l'Afganistan; la reunificació negociada i finalment pacífica del Iemen del Nord i el Iemen del Sud; el final de la guerra Iran-Iraq; negociacions a Madrid i després a Oslo sobre un acord de pau palestino-israelià; la independència d'Eritrea; la transició a la democràcia a Xile; acords de pau a Nicaragua, El Salvador i Guatemala.

La segona gran conseqüència dels canvis a Moscou va ser la retirada de l'ajuda soviètica, militar, econòmica i política al Tercer Món. Posteriorment, dels sis estats *comunistes* prosoviètics que hi havia l'any 1982, un, Mongòlia, va abandonar completament el sistema polític comunista i es va convertir en un Estat multipartidista. Un altre, Afganistan, va ser enderrocat per la força: el règim del PDPA a Kabul, privat de fons i de suport militar, va caure sota l'embat de les guerrilles islamistes l'abril del 1992. Tres més –Vietnam, Laos i Cambodja– van mantenir el control polític del Partit Comunista, els dos últims simulant la celebració d'unes eleccions multipartidistes i obrint els seus països a la inversió exterior i a les forces del mercat, en una tosca imitació del model xinès. Per la seva part, Cuba es va obrir a tot el capital exterior que va poder obtenir, tenint en compte l'embargament estatunidenc, però va mantenir uns controls socials ferris i un Govern unipartidista, i, després de sobreviure a les privacions del “període especial” dels anys noranta, va començar novament a créixer a partir del 2000.

Dels dos estats comunistes independents del Tercer Món, un, la Xina, s'havia passat a l'economia de mercat mantenint el control comunista, amb unes conseqüències globals enormes, imprevisibles una generació abans; mentre que Corea del Nord, més que cap altre Estat del món, manté el rígid sistema polític i econòmic comunista al vell estil, amb una petita inversió procedent de Corea del Sud. Dels estats d'orientació socialista més avançats, dos, la República Democràtica Popular del Iemen (RDPI) i Etiòpia, van ser efectivament destrossats per la força: les estructures militars i polítiques que quedaven de la RDPI, preservades a l'interior de l'original unitat confederal inter-iemenita de maig de 1990, van ser esclafades durant la guerra civil de maig-juliol de 1994; el règim militar de Haile Mariam Mengistu, conseqüència de la revolució de 1974, va caure davant d'un atac combinat dels rebels tigrés i eritreus el 1991. Per la seva banda, Moçambic i Nicaragua, també estats d'orientació socialista avançats, es van veure obligats, a causa d'una fustigació militar continuada, a establir compromisos amb els seus oponents de la dreta que gairebé van destruir el llegat polític i social del període revolucionari.

Aquests dos conjunts de conseqüències més o menys directes del 1989, relatius a les sortides negociades de la guerra i als

En les anàlisis de l'abast i de l'impacte internacional global d'una conjuntura, l'habilitat dels estats i dels moviments socials per reaccionar d'una manera alternativa i contracíclica, no ha de ser mai subestimada

canvis a l'interior dels estats comunistes i socialistes, van anar acompanyats, però, de dues altres conseqüències no tan esperades. Una va ser l'impacte del 1989 sobre la dreta al Tercer Món. Part d'això es va poder veure en una crisi de legitimitat i poder de l'Estat semblant en molts sentits a la dels estats comunistes: en haver perdut la justificació ideològica del seu prolongat monopoli del poder i, en alguns casos, como els de Namíbia, Sud-àfrica, El Salvador, Guatemala i Xile, impel·lits per Washington a negociar amb els seus oponents, i en haver-se d'enfrontar amb uns oponents socialistes i comunistes més proclius al compromís, els règims autoritaris de dretes de diversos països van acceptar la convocatòria d'eleccions lliures i el retorn a la democràcia, a Xile després de dues dècades i a Sud-àfrica després de quatre.

Amb tot, si bé aquesta resposta aparentment més acomodaticia de la dreta es va fer notar en tot un seguit de règims

estats, aquest no va ser ni molt menys el cas pel que fa als grups de l'oposició formats durant la Guerra Freda i que, de manera semblant a altres actors, s'havien quedat sense el seu principal enemic i sense orientació estratègica. Va ser com si, lliure de les pressions polítiques i ideològiques de la Guerra Freda, i sense un rival radical a l'esquerra, el radicalisme de dretes, similar en cert sentit al feixisme europeu del període posterior a la Primera Guerra Mundial i, a l'igual d'aquest, apropiant-se en bona part del vocabulari i de les pràctiques organitzatives del moviment comunista, la dreta militant, islamista a l'Orient Mitjà i xovinista hindú a l'Índia, pogués ara gaudir d'una nova llibertat d'acció i de retòrica. Els exemples més cridaners d'aquests grups van ser, evidentment, els del fonamentalisme islàmic, alguns d'aquests definits per l'activitat política, com els Germans Musulmans, i d'altres per la guerrilla armada, com Al Qai-

Bachelet a Xile, i Leonel Fernández a la República Dominicana. Simultàniament s'observen unes altres tendències, menys conformistes i conjunturalment determinades. En alguns països, uns règims populistes radicals que articulaven una visió pràcticament inalterada de la reforma social i de l'anti-imperialisme, estaven a l'ordre del dia: Hugo Chávez, elegit president de Veneçuela el 1998; Evo Morales, elegit a Bolívia, i Rafael Correa a l'Equador el 2006 van ser els capdavanters d'aquest radicalisme, que en certa mesura va fer causa comuna, políticament i econòmicament, amb règims revolucionaris ja existents, com els de Cuba i l'Iran, i amb el que quedava dels sandinistes, encapçalats per Daniel Ortega, que van tornar al poder a Nicaragua l'any 2008. A l'Argentina, el matrimoni Kirchner va fer de pont, o ho va intentar, amb un discurs postperonista renovadament militant però eternament embrionari.

inaki Martínez de Marigorta Díaz ©

da. Fins aleshores, l'enemic principal havia estat el socialisme, personificat en un seguit d'estats àrabs, i, més enllà d'aquests, el comunisme ateu i l'URSS.

El quart component de la resposta del Tercer Món a l'any 1989 va ser la de l'esquerra socialista, comunista i, més en general, *anti-imperialista*, en aquests països. Fins a cert punt, l'esquerra socialista i excomunista del Tercer Món va seguir la pauta dels partits comunistes europeus i, adaptant-se a les noves realitats ideològiques i polítiques, va passar a fer unes polítiques més reformistes: això és especialment cert pel que fa a Amèrica Llatina, però també és aplicable a parts d'Àfrica i del sud d'Àsia. De fet, en el cas d'alguns països llatinoamericans, va sorgir un nou socialisme reformista poderós que, una dècada més tard, portaria a la presidència Luiz Inácio Lula da Silva al Brasil, el primer cap d'Estat del món que era un treballador industrial; Michele

Tanmateix, aquest panorama de la política comunista, socialista i radical dels anys posteriors al 1989 no seria complet sense introduir un altre desenvolupament important, el d'un nou moviment internacionalista que va sorgir a final dels anys noranta al Tercer Món, a Europa i als Estats Units. Aquest moviment, conegut de maneres diverses com a "antiglobalització" o "moviment per a la justícia global" va tenir els seus orígens en les reunions del Fòrum Social Mundial (FSM) de Porto Alegre, al Brasil, una resposta deliberada a les reunions del Fòrum Econòmic Mundial (WEF) de Davos, Suïssa. Si durant els primers anys de la dècada dels noranta, l'esquerra, internacionalment, havia estat una mica a la defensiva i ideològicament a la deriva arran del 1989, l'organització de manifestacions multitudinàries contra la reunió de l'Organització Mundial del Comerç (OMC) a Seattle (1999) i les reunions anuals del WEF van donar un nou impuls a aquest procés, ar-

ticulat per diaris com *Le Monde Diplomatique*, amb la difusió de l'interès per la *societat civil* i les ONG, i amb l'articulació d'una crítica inequívoca de la política exterior estatunidenca per part d'autors com Noam Chomsky i, d'una manera més general, del capitalisme occidental per part d'ecologistes, socialistes, feministes i altres.

No obstant això, la supervivència i el renaixement d'una esquerra global al Tercer Món i també als països desenvolupats contenia i probablement havia estat possible per l'insidiós fracàs del compromís intel·lectual i moral amb el passat socialista, un radicalisme amnèsic —a la manera de Rip van Winkle²— que va irrompre obertament a final dels noranta i que es va apropiari de l'idealisme i l'utopisme de l'esquerra per un nou període de pràctiques i polítiques reciclades però històricament desacreditades. Entre les moltes contradiccions d'aquest moviment, la més evident de totes va ser possiblement l'acceptació, per part de l'FSM, que tenia el feminisme com un dels seus valors nuclears, de líders com Hugo Chávez, aliats del règim de Teheran, virulentament misogin i feminicida. Amb tot això, el moviment global de protesta suposadament *nou* va trobar l'any 2001 un aliat important, si bé involuntari, en la persona de George W. Bush; la resposta desastrosa, fins i tot criminal, a l'11-S i la subsegüent invasió de l'Iraq va proporcionar exactament la mena de justificació il·lusòria que necessitava la nova esquerra mundial per al seu programa.

Els defectes del capitalisme

Posar el focus sobre l'esquerra no esgota el conjunt de qüestions plantejades pel 1989 i les seves conseqüències, perquè, tot i que el socialisme i el sistema comunista van *fracassar*, i en el món europeu es van col·lapsar, amb les diverses conseqüències que això va tenir al Tercer Món, també cal examinar quina va ser la sort del seu rival, el capitalisme. Es pot argüir que, en molts sentits, fora d'Europa i d'Amèrica del Nord, el capitalisme també va *fracassar* després del 1989 de dues maneres fonamentals: primerament, mentre que les relacions de mercat s'estenien pels antics estats comunistes, especialment per l'Àsia Oriental, en molts altres països, especialment fora d'Amèrica Llatina, això no va anar acompanyat de la difusió dels valors liberals i democràtics suposadament vinculats al mercat en la teoria i en la història occidental; en segon lloc, perquè en molts dels antics partits comunistes i també en un grapat d'estats alhora exsocialistes i pro-occidentals, el final de la Guerra Freda, i els canvis concomitants associats a la globalització, va portar a la degeneració de l'Estat i de la societat, a la propagació de la delinqüència, la corrupció i diverses menes d'il·legalitat, en alguns casos a l'interior d'estats establerts i perdurables, com Rússia i Sèrbia, però en d'altres en zones en conflicte i estats independents de nova creació del món postcomunista (Kirby, 2006; Glenny, 2008). A l'interior de la mateixa UE, Bulgària i Romania eren sinònims de corrupció. Rússia i els seus aliats subalterns estaven esberlats per un comportament il·legal i arbitrari les ramificacions del qual eren enormes tot i estar mal definides.

En les zones en penombra de l'antic món comunista —Bòsnia, Kosovo, el Transdnièster, Nagorno Karabakh, Ossètia del Sud, Abkhàzia i altres— es van produir tota mena de crims i delictes, no al marge o a part de Rússia i d'altres estats establerts, sinó com a zones integrades en el sistema mafiós postcomunista. En els dos països musulmans excomunistes, l'Afganistan i el Iemen del Sud, imperaven formes grotesques de regressió social, de violència contra les dones i de corrupció, i el mateix pot dir-se de l'Iraq dividit per la guerra i, encara més, de Somàlia. Mentrestant, a l'Àfrica Occidental, Guinea Bissau, l'antic Estat socialista d'avantguarda, el país que havia produït l'extraordinari líder revolucionari Amílcar Cabral, va caure cada cop més, a partir de 1980, sota el control d'uns líders militars corruptes, amb el resultat que l'any 2008 s'havia convertit en el principal Estat de trànsit, amb tot el que això implica, de les drogues colombianes que viatjaven cap a Europa (Ferret i Vulliamy, 2008). A la mateixa Àfrica Austral, la corrupció i la dictadura de Robert Mugabe deixaven molt poques coses a la imaginació, igual que a Moçambic, mentre que el CNA, molt lluny de l'autoritat moral que li havia donat el seu primer líder Nelson Mandela, i dividit per un faccionalisme polític i personal, també s'havia anat convertint progressivament en un vehicle per a la promoció personal, la formació de camarilles i el robatori de la riquesa estatal. A Nicaragua, mentrestant, els sandinistes, la gran esperança dels vuitanta d'un socialisme revolucionari no autoritari i moralment superior, també eren presa de la desunió, amb la pèrdua de figures destacades com Ernesto Cardenal i Sergio Ramírez, quan aquests van denunciar la *piñata*, el robatori de cases i altres riqueses del patrimoni estatal al final del Govern del Frente Sandinista de Liberación Nacional (FSLN) el 1990, i que es van enfonsar del tot en la corrupció i l'oportunisme amb el mateix Daniel Ortega, el representant suprem d'aquesta mena de dubtoses habilitats. En altres paraules, un dels principals llegats del col·lapse del comunisme va ser la desaparició no només de la provisió social i d'un compromís vague amb la igualtat social, sinó també de la bàsica funció de proveïdor d'ordre de l'Estat. Qualsevol balanç del *fracàs* del comunisme i del capitalisme s'ha de contrastar amb un balanç del *fracàs* del seu suposat recanvi o alternativa.

Conclusió

El canvi en la naturalesa dels estats i el col·lapse del control i l'autoritat estatals es troben al cor mateix de la qüestió més fonamental de totes: què era, de fet, l'experiment socialista i comunista, i què ens pot dir el 1989 de tota aquesta història. En essència, el socialisme revolucionari del segle XX propugnava un objectiu polític i ideològic: ultrapassar i substituir el capitalisme, que mai no hauria pogut aconseguir. La imatge d'un món comunista que reemplaçant, avantatjant o soscant l'Occident capitalista avançat va ser des del començament, el 1917, una quimera, però una quimera sostinguda, amb un gran compromís i sacrifici, per l'enorme desig de gent de tot el món de desempallegar-se d'un sistema injust i opressiu. Aquest

moviment global va ser sostingut per les fortunes de la guerra, sobretot durant la Segona Guerra Mundial, i per les revolucions subsegüents del Tercer Món, i pel fracàs d'Occident en no saber incorporar la major part del món no occidental en la prosperitat política i econòmica de què gaudia. Pel que fa al món capitalista desenvolupat, i en això rau el defecte més profund de les teories de Karl Marx, no estava incubant un altre ordre social, o assentant les bases d'una transició al socialisme i al comunisme, sinó innovant contínuament, destruint-se i reconstruint-se a si mateix, i, en les seves zones centrals, amb un talent per a la innovació i una capacitat de creixement que el socialisme no va poder mai igualar. Aquesta va ser la conclusió a què va arribar Jürgen Habermas amb la seva observació –una revisió d'un eslògan d'en Nikita Khrusxov– segons la qual les revolucions de 1989, almenys les d'Europa, van ser “revolucions de recuperació” (Habermas, a Blackburn ed. 1991)³.

L'experiment comunista, per tant, a l'URSS “socialista desenvolupada” i a l'Europa de l'Est, a la Xina i a diverses categories d'estats del Tercer Món va ser, en aquest sentit, un producte de les contradiccions existents a l'interior de la modernitat capitalista, però no una alternativa estratègica i històricament progressiva, i encara menys possible, al capitalisme. Més aviat va ser un intent de revolta a l'interior d'uns estats que no estaven entre els més desenvolupats i on el poder militar a fora i la coerció a dins van substituir els recursos econòmics i polítics que el capitalisme podia, en la majoria d'ocasions, desplegar. En altres paraules, va ser un capítol d'una durada no superior a la d'una vida humana, uns setanta anys, de revolta i excepcionalisme, caracteritzat per l'Estat autoritari i el desenvolupament econòmic. L'experiment va aconseguir moltes coses, però al final estava condemnat al fracàs.

Que en molts casos, ja fos a Rússia, a la Xina, al Vietnam o al que posteriorment podríem anomenar “estats de *desorientació* socialista” d'Àsia i Àfrica, o a Nicaragua, les antigues elits comunistes –o una part d'elles– fossin les que es van adonar més clarament del fracàs de l'experiment comunista i van abandonar efectivament el vaixell socioeconòmic, confirma que el procés era, tard o d'hora, inevitable. En tot això, els estats socialistes i els moviments socialistes del Tercer Món van tenir, finalment, un paper menys central del que molts, amics i enemics, els havien assignat. La separació econòmica i social, qualificada de diverses maneres –*desconnexió, independència, autarquia*– eren objectius insostenibles: aquests estats van continuar formant part de les estructures de poder globals, no només conjunturals, igual que van fer l'URSS i els seus clients a l'Europa de l'Est.

Aquí, naturalment, rau la lliçó final del 1989: que, al capdavant, l'URSS i més en general l'experiment revolucionari posterior al 1917, no van ser reforçats, ni derrotats, a Àsia, Àfrica o Amèrica Llatina, o a Dien Bien Phu, Soweto i Bahía Cochinos, ni per les reformes agràries, les campanyes d'alfabetització de masses, l'emancipació de les dones o el Govern efectiu dels estats socialistes del Tercer Món. La contesa global va decidir-se pel resultat de la competència amb el principal rival del socialisme, el capitalisme desenvolupat, és a dir, els Estats Units i –amb una importància demostrativa i paradigmàtica pel que fa al bloc

soviètic– l'Europa Occidental. El que Isaac Deutscher havia qualificat, en les seves famoses conferències de començament dels anys vuitanta titulades “La gran contesa”, es va decidir finalment, com dóna a entendre l'argument que va fer servir aleshores Deutscher, per la competició entre els components més avançats de cada bloc. Aquí, George F. Kennan i aquells altres que, durant la Guerra Freda, van insistir en el fet que Europa, i Occident en general, fos el *front central* tant des del punt de vista polític i socioeconòmic com des del punt de vista militar, tenien raó. A més a més, com a estudiant del desenvolupament capitalista i de les seves capacitats expansives i innovadores, Marx, per equivocada que sigui la seva filosofia de la història, també ho hauria entès. Donant-li la volta a la famosa afirmació d'Antonio Gramsci segons la qual el 1917 fou “una revolta contra *Das Kapital*”, podríem dir, per tant, amb Jürgen Habermas, que el 1989 fou una revolta a favor seu. Allà on l'anàlisi de Habermas s'equivocava, o almenys on era d'aplicació limitada fora d'Europa Central, era el fet que els antics estats socialistes *no* s'estaven posant al nivell, i, si ho estaven fent, com en el cas de Xina, no ho feien precisament abraçant les pràctiques econòmiques i polítiques d'Europa Occidental. Això, la persistent i brutal desigualtat i la interacció global en canvi constant del capitalisme, i les contínues crisis internes i externes dels estats que el componen, va ser, naturalment, la causa subjacent de tota la història revolucionària del segle XX. I sens dubte serà, si bé d'una forma diferent, la causa de molts dels conflictes, commocions i recomposicions del segle XXI. ●

Notes

1. Aquest article és una adaptació realitzada per Mary-Jane O'Leary del capítol preparat pel mateix autor del llibre de LAWSON, George et al. (eds.) *The Global 1989*. Londres: Routledge, 2010.
2. Nota del trad.: En Rip van Winckle és el protagonista d'un conte de l'escriptor estatunidenc Washington Irving (1783-1859), que un dia s'asseu a fer la migdiada a l'ombra d'un arbre i es queda adormit durant 20 anys. Representa aquells que no s'adonen del que passa al seu voltant.
3. L'expressió que va fer servir Habermas, *nachholende Revolutionen*, que literalment significa “revolucions per arribar al nivell de”, en aquest cas, al nivell del capitalisme, era un joc de paraules implícit a partir de la famosa fanfarronada del líder soviètic Nikita Khrusxov a final dels cinquanta segons la qual el socialisme “es posaria al nivell del capitalisme i el superaria” (en rus, *dognat i peregnat*).

Referències bibliogràfiques

- DEUTSCHER, Isaac. *The Prophet Armed*. Oxford: Oxford University Press, 1954.
- FERRETT, Grant i VULLIAMY, Ed. “How a tiny West African country became the world's first narco state”. *The Observer*, 9 de març de 2008.
- GLENNY, Misha. *McMafia. Crime Without Frontiers*. Londres: The Bodley Head, 2008.
- HABERMAS, Jürgen. “What Does Socialism Mean Today? The Revolutions of Recuperation and the Need for New Thinking”. A: BLACKBURN, Robin (ed.) *After the Fall. The Failure of Communism and the Future of Socialism* London: Verso, 1991.
- KIRBY, Peadar. *Vulnerability and Violence. The Impact of Globalisation*. Londres: Pluto, 2006.
- OTTAWAY, David i Marina. *Afrocommunism*. Nova York: Africana Publishing House, 1981.

DCIDOB 110.

1989, L'ANY DELS GRANS CANVIS.

Repercussions dels canvis de 1989 en l'esquerra europea.
Entre la pèrdua d'atractiu i l'absència de renovació.

Cesáreo Rodríguez-Aguilera de Prat.

Repercussions dels canvis de 1989 en l'esquerra europea

Entre la pèrdua d'atractiu i l'absència de renovació

Cesáreo Rodríguez-Aguilera de Prat Catedràtic de Ciència Política, Universitat de Barcelona

Comunistes i socialistes¹

Les històriques transicions de sistema que es van iniciar als països de l'Europa Central i Oriental (PECO) el 1989 van implicar, abans que res, l'enfonsament d'una determinada forma d'entendre la “construcció del socialisme” que, de fet, no fou més que un peculiar tipus de capitalisme d'Estat burocràtic-autoritari. L'any 1989 no va ser solament el triomf de la democràcia pluralista en aquesta àrea, sinó també del capitalisme de mercat, i aquesta dualitat va reforçar, encara més si això és possible, la virtual associació *natural* entre ambdues dimensions.

La caiguda del mur de Berlín va provocar un efecte dominó no solament en totes les antigues *democràcies populars* del bloc soviètic, sinó també en els partits comunistes (PC) occidentals que es van veure afectats per aquest esdeveniment històric. D'entrada, l'impacte dels fets de 1989 en els PC occidentals fou sever, tot i que la crisi de la majoria d'aquests s'estava incubant des de feia almenys una dècada. L'esfondrament del socialisme real no va suposar, per tant, cap benefici per a la supervivència dels PC occidentals –això sembla obvi–, però tampoc no va afavorir ni la socialdemocràcia ni l'extrema esquerra i això va cridar una mica més l'atenció.

La socialdemocràcia es va veure, en general, sorpresa pels fets de 1989 i, malgrat que es va quedar sense competidors electorals rellevants a la seva esquerra, no va rebre una allau de vots procedent del moribund comunisme. Això s'explica, en part, pel fet que una dècada abans, com a mínim, la socialdemocràcia havia optat pel centrisme modernitzador, arxivant el seu tradicional discurs sobre l'alternativa socialista, la igualtat o la solidaritat dels treballadors. L'eventual competència amb l'emergent

moviment ecologista fou, en general, poc amenaçadora i, per la seva part, l'extrema esquerra mai no va tenir la menor capacitat de desafiar electoralment els socialdemòcrates.

La pèrdua d'iniciativa transformadora de la socialdemocràcia o, fins i tot, del comunisme reformista va començar el 1979, any en què s'obre una nova fase històrica de tipus neoliberal després dels “trenta gloriosos” (1945-1975) en què es va estendre a gairebé tota l'Europa Occidental l'Estat del benestar keynesià. El més rellevant és que la ideologia comunista ja estava en crisi a l'Europa Occidental molt abans de la caiguda del mur de Berlín, com bé van reflectir derrotes electorals del PCE el 1982 i els seriosos retrocessos del PCI i el PCP el 1987. No és casualitat que en aquesta dècada s'iniciessin els primers processos de reconversió organitzativa i d'*aggiornamento* ideològic: creació d'IU a Espanya; complex procés que duria a la fundació del PDS a Itàlia; i, en menor mesura, posicions més obertes a coalicions clàssiques per part del PCF o el PCP.

En realitat, el principi llunyà de la fi de la ideologia comunista clàssica fou el cèlebre informe secret de Nikita Khruixtsov al XX Congrés del PCUS, el 1956, que va confirmar que els crims polítics de l'estalinisme i la degeneració del socialisme no eren un invent dels contrarevolucionaris, un fet que fou fatal per a la intangibilitat del mite soviètic. La segona gran oportunitat perduda es va produir amb ocasió de la “Primavera de Praga”, ja que la invasió soviètica de Txecoslovàquia el 1968 va deixar clar que qualsevol experimentació democratitzadora en el socialisme real era impossible. Per tant, el comunisme existent va aparèixer com a intrínsecament irreformable i gens atractiu com a sistema suposadament emancipador. El mateix Enrico Berlinguer, secretari general del llavors poderós

PCI, va assenyalar a principi dels anys setanta que l'històric impuls dinamitzador de la revolució d'octubre estava totalment esgotat.

La majoria dels PC occidentals no va treure una lliçó profitosa dels esdeveniments de 1989: alguns es van refugiar en plataformes més àmplies per sobreviure (el PCE en IU); altres van mantenir intacte el vell discurs (PCP, KKE); i els únics que, amb gran audàcia, van optar per canviar d'identitat –la majoria del PCI– al final no van tenir èxit. Per la seva part, és molt significativa la ràpida reconversió *socialdemòcrata* de gairebé tots els PC dels PECO: amb ella es van configurar com a partits de Govern que, en tornar al poder –ara democràticament– van continuar sense vacil·lar les reformes de mercat iniciades el 1989 i es van alinear més amb l'atlantisme que amb l'europeisme (fou notable el seu suport a George Bush amb motiu de la invasió de l'Iraq). Només els antics comunistes que no van tenir expectatives reals de Govern van optar per altres fórmules: els alemanys orientals van impulsar una nova línia d'esquerra que, després d'un llarg camí, desembocaria en Die Linke (L'Esquerra); els txecs, d'altra banda, es van aferrar a la vella ortodòxia (el PC de Bohèmia i Moràvia).

El 1989, per tant, va provocar una doble crisi: dels PC europeus, tant a l'oest com a l'est, i de la socialdemocràcia. Els antics votants comunistes a l'Europa Occidental es van fragmentar, però d'això no es van beneficiar, en general, els socialdemòcrates, ja que el centrisme teòric i pràctic d'aquests no va resultar atractiu per a molts electors situats tradicionalment a la seva esquerra, els quals, de sobte, es van quedar sense una clara opció (aquest va ser l'origen de l'ecologisme, l'extrema esquerra i fins i tot –tot i que pugui semblar paradoxal– el populisme de la dreta radical en algun cas).

Comunistes i postcomunistes

França. El PCF fou el primer partit de l'esquerra francesa des de 1945 fins al 1978. Partit obrerista en el sentit més tancat de l'expressió i molt ortodoxament prosoviètic, no va saber adaptar-se bé als canvis posteriors a 1968. El PCF no va voler obrir-se a un debat intern real pluralista i l'aparell es va dedicar a expulsar tot tipus de dissidents. Aquest partit va mantenir, en general, concepcions molt tradicionals sobre la situació internacional (el seu prosovietisme gairebé incondicional), les receptes econòmiques (nacionalitzacions, planificació), la cultura (el seu mitificat *obrerisme*) o el paper exterior de França (molt nacionalista). L'única novetat fou la seva efímera acceptació –en el fons tàctica– de l'eurocomunisme després de criticar per primera vegada l'URSS per la invasió de Txecoslovàquia. La seva proposta d'unitat de les esquerres l'acabaria perjudicant –contra tot pronòstic– de manera que el PS aconseguiria el *sorpasso* el 1978, un fet que no passava des de 1936. L'arribada al Govern del PS el 1981, amb François Mitterrand, va suposar el principi de la fi del PCF com a partit rellevant ja que, des d'aleshores, no va deixar de perdre vots i militants d'una elecció a una altra, de manera que va passar

d'una mitjana d'un 20% fins a l'any 1978 a un 5% des de mitjan anys noranta. Malgrat intents d'última hora d'*aggiornamento* ideològic en vincular-se a moviments antiglobalització, el PCF va acabar convertit en un partit gairebé marginal, superat fins i tot per les candidatures trotskistes.

Itàlia. El PCI fou també el primer partit de l'esquerra italiana i el segon del país des de principi dels anys cinquanta. Partit amb forta implantació social i territorial, va aconseguir penetrar en sectors intermedis progressistes que no responien al perfil-típic clàssic de l'elector comunista. Partit, a més, de refinada tradició intel·lectual (Antonio Gramsci, Palmiro Togliatti), no solament era el més fort d'Occident sinó, progressivament, el menys prosoviètic. Partit de masses que, per imperatius internacionals –el vet de Washington–, mai no va poder accedir al Govern central tot i que fou compensat per la DC amb polítiques consociatives. La màxima influència –i l'inici del declivi– l'aconseguiria precisament amb els governs de solidaritat nacional (1977-1979), com a concreció parcial de la seva estratègia de *compromís històric*. Els magres resultats d'aquesta col·laboració començarien a passar factura a principi dels anys vuitanta quan, per primera vegada, el PCI va retrocedir electoralment. Això va suscitar un intens i divisiu debat intern que el va paraitzar, i va accentuar la seva desconexió amb la societat al llarg de tota aquesta dècada. Tot això va desembocar, amb la proposta del secretari general Achille Occhetto, en la formació d'un nou partit, el PDS (1989-1991), fet que va provocar l'escissió dels *ortodoxos* (el PRC). El nou partit fou un intent frustrat de nova via entre el comunisme i la socialdemocràcia i va obtenir modestos resultats a principi dels anys noranta. En aquest període es va produir l'enfonsament del règim democristià –que també arrossegaria els socialistes de Bettino Craxi– i l'emergència de l'inaudit fenomen de Silvio Berlusconi que el PDS no va entendre. A partir d'aquí es va obrir un altre debat sobre quina identitat s'havia d'adoptar: l'ingrés del PDS al PSE i la seva transformació en DS amb Massimo D'Alema van semblar desembocar en l'opció socialdemòcrata clàssica, però Walter Veltroni va considerar superada aquesta fase i va donar pas a una opció més *centrista* i indefinida: el PD (fusió no aconseguida d'excomunistes i exdemocristians).

Per tant, la trajectòria del comunisme i el postcomunisme italià ha cremat moltes etapes, sense uns clars referents ideològics: un PCI *revisionista*, un PDS de "tercera via", uns DS genèricament socialdemòcrates i un PD vagament reformista, en una direcció inequívoca de l'esquerra al centre.

Si Itàlia és el laboratori polític europeu en què es coven novetats que després es generalitzen a la resta, el panorama és preocupant per a una perspectiva d'esquerres. El país ha desembocat en un bipartidisme imperfecte dominat per un partit-empresa de tall populista-conservador (el PdL) i un partit molt heterogeni i d'ideologia difusa (el PD) que no funciona ni internament ni externament. Les opcions a la seva esquerra han desaparegut del Parlament, fet amb el qual a Itàlia es dona ja un exemple suprem d'*americanització* de la vida política,

amb un bipartidisme institucional de dreta/centre que no qüestionava en absolut les bases estructurals del model socioeconòmic vigent. El PD no ajuda l'elector progressista pel seu perfil desdibuixat en tots els sentits i el seu nivell tan baix d'oposició al berlusconisme i l'integrisme vaticà.

Espanya. A Espanya, l'involucionisme autoritari intern de Santiago Carrillo va fer del tot superficial el missatge eurocomunista i això va acabar desembocant en la catàstrofe electoral de 1982 en què el PCE va estar a punt de desaparèixer. Les mobilitzacions anti-OTAN el 1986, en ocasió del referèndum, donarien pas a la creació d'IU com a plataforma per sobreviure. Els problemes successius van raure en l'hegemonia organitzativa del PCE en IU –de tal manera que aquest darrer partit apareixia davant l'opinió pública com a mera pantalla instrumental dels comunistes–, i en l'escassa renovació dels seus continguts. Es va obrir un intens debat intern sobre si convertir IU en un sol partit, però el PCE ho va rebutjar i el sector renovador (Nueva Izquierda) va acabar marxant. IU, per tant, es va quedar en coalició, liderada pel PCE: una fórmula molt clàssica que va suposar descartar escenaris de “tercera via”.

Alemanya. Probablement, una de les evolucions més noves del postcomunisme hagi estat la d'Alemanya: després de la fulminant unificació el 1990, els excomunistes de la part oriental van mostrar una sorprenent capacitat de supervivència, ja que el PDS alemany –successor en allò més essencial del vell i autoritari SED– es va consolidar amb percentatges de vot entre el 15% i el 20% al costat oriental. La dura reconversió econòmica de l'Alemanya de l'Est va contribuir a reforçar el seu espai, no solament de nostàlgics del comunisme, sinó de molts nous perjudicats pels canvis. Els problemes del PDS alemany residien en el fet de ser, sense voler, un partit *regional* ja que, a causa de la seva incapacitat per penetrar a l'oest, va estar confinat durant gairebé 20 anys en l'àrea oriental; cap altre partit es va mostrar predisposat a aliar-se amb ell per raó de la seva lenta renovació ideològica i el seu aïllament. La gran novetat ha estat la creació de Die Linke, amb Oskar Lafontaine al capdavant, fet que li ha permès, finalment, tenir presència significativa a l'oest i començar a ser considerat –almenys en potència– com a eventual soci fiable de Govern. Tot això amb un discurs ideològic més atractiu per a joves, feministes i persones en situació d'atur; si bé encara amb certes ambigüitats anacròniques amb relació al més que evident caràcter dictatorial de l'antic règim del SED.

Portugal i Grècia. En canvi, comunistes ortodoxos com els de Portugal o Grècia, es van atrinxer en les seves posicions tradicionals com si no hagués passat res, sense treure cap mena de lliçó dels esdeveniments de 1989. El PCP i el KKE es van refugiar en els seus bastions electorals i en les seves certes ideològiques, però això acabaria provocant el desenvolupament d'altres opcions molt més renovadores com el Bloco de Esquerda o Sinaspysmós (coalició progressista, avui Syriza) i en el retrocés electoral dels primers.

Socialdemòcrates...

A primera vista, la caiguda del comunisme hauria d'haver afavorit la socialdemocràcia, però, en general, no va ser així principalment per la progressiva dissolució de la seva clàssica identitat com a opció partidista dels treballadors.

Alemanya. L'SPD ja va fer el seu *aggiornamento* ideològic pioner en una data tan primerenca com el 1959 (el famós Congrés de Bad Godesberg), en què va renunciar a la retòrica marxista, la qual no solament no era operativa en el seu quefer quotidià, sinó que resultava contraproductiu per guanyar influència social i electoral, i això el duria finalment al Govern federal. Les novetats per a l'SPD van ser haver de fer front a nous competidors electorals a la seva esquerra: en primer lloc, Els Verds des de principi dels anys vuitanta, i, després de la unificació, els postcomunistes. La competència dels Verds va fer que l'SPD incorporés algunes qüestions ambientals al seu programa i obrís un debat sobre el canvi d'aliances. Finalment, es va optar per prescindir d'un nou apropament als liberals i es va pactar amb Els Verds el 1998, fet que va funcionar durant dues legislatures amb els governs del canceller Gerhard Schröder. Aquest, un pragmàtic i eclèctic pur, va emfatitzar el caràcter de l'SPD com a nou centre, amb polítiques molt moderades i sense cap indicatiu de canvi de paradigma. Avui l'SPD es debat internament sobre la conveniència o no d'arribar a acords generals amb Die Linke, però molt més amb càlculs tàctics que amb proposta de canvi d'ofertes polítiques.

Regne Unit. Segurament el cas més espectacular de canvi d'identitat és el del laborisme britànic, en passar de la seva imatge tradicional com a partit dels treballadors amb polítiques fortament intervencionistes a partit postmodern vagament reformista. Tot va començar el 1979, després de la derrota davant de Margaret Thatcher que va enfonsar el laborisme en una crisi múltiple: de lideratge (quatre líders fins a Tony Blair), d'organització (successives reformes dels seus estatuts per desprendre's de la *tutela* dels sindicats) i d'ideologia (la desradicalització programàtica que suposaria la supressió de les clàusules socialitzadores). La “tercera via” (no entre el comunisme i la socialdemocràcia, com en el cas del PDS italià, sinó entre la socialdemocràcia i el conservadurisme) –pura adaptació instrumental d'algunes tesis d'Anthony Giddens– del New Labour va suposar una revisió en profunditat del llegat històric tradicional: renúncia de les receptes econòmiques clàssiques (nacionalitzacions, augment de la despesa pública, pujada d'impostos) i assumptió de fórmules de mercat i de gestió privada dels serveis públics. El New Labour ha abandonat qualsevol referència a conceptes com socialisme, esquerra o solidaritat dels treballadors, per subratllar el seu paper de partit nacional, centrista i modernitzador. I tot això amb ús constant de tècniques mediàtiques i de lideratge populista.

França. El PS, *refundat* el 1971, va sortir guanyant amb el “Programa Comú” subscrit amb el PCF i els radicals d'esquerra, i per tal d'imposar-se als comunistes va mantenir un discurs

Les esquerres
convencionals són
incapaces de liderar
i proposar unes altres
fórmules, mentre
que les noves esquerres
continuen sent marginals
i, de vegades, estan
ancorades en clixés
força anacrònics

retòric revolucionari i la seva pràctica moderada. Aquesta línia ideològica va resultar competitiva enfront del PCF, i per això es van mantenir consignes anticapitalistes, de lluita contra els monopolis, de nacionalitzacions i planificació i d'autogestió obrera. L'arribada al poder el 1981 va fer gairebé immediatament inviable aquest programa i en a penes dos anys es va desestimar el llenguatge radical –típic d'un partit d'oposició permanent– per configurar-se com a partit de Govern molt moderat amb Laurent Fabius. El PS va aplicar polítiques de “tercera via” britànica *avant la lettre*: ajustament econòmic ortodox, rigor social i eficiència tecnocràtica. Després de successives alternances i cohabitacions, la inesperada derrota de Lionel Jospin davant l'ultra Jean-Marie Le Pen, a la primera volta de les eleccions presidencials de 2002, va provocar una commoció general; tot un símptoma de l'estancament i el desinterès generals per la seva oferta. Això va accentuar les lluites pel lideratge, amb un debat d'idees molt pobre, en què l'únic nou va ser el procediment d'eleccions primàries internes per designar en alguns casos candidats i líders. El PS pateix una crònica divisió del grup dirigent i seriosos desacords sobre el seu projecte econòmic i europeu. El risc de fragmentació és alt, i l'*impasse* ideològic important, fet que li impedeix ser una alternativa real a Nicolas Sarkozy, tot i que el PS no té competidors rellevants a la seva esquerra, a part dels ecologistes.

Espanya. El PSOE va arribar al poder el 1982 en circumstàncies excepcionals (després del cop d'Estat de 1981 i el col·lapse d'UCD i el PCE) i amb una majoria aclaparadora. El *felipisme* va inaugurar una manera de fer política personalista, cupular, delegativa i pragmàtica, i també va suposar un precedent de la “tercera via” britànica: una combinació de polítiques ortodoxes de rigor econòmic amb despesa social incrementada per la necessitat de construir un mínim Estat del benestar. El 1979 el PSOE es va *desmarxistar* per homologar-se plenament amb la socialdemocràcia europea i va optar per ser un partit *catch-all* de tipus electoral-professional amb un vague discurs ideològic centrat en l'ambigua noció de *modernització*. José Luis Rodríguez Zapatero ha suposat la continuïtat substancial del model econòmic –amb augment de la despesa social–, i la seva originalitat principal ha estat l'expansió dels drets civils, un contradictori projecte d'aprofundiment autonòmic i un europeisme retòric més gran.

... i verds

Després d'haver passat revista a les evolucions dels principals partits de les esquerres europees clàssiques en la conjuntura pre i post 1989, cal fer una breu referència a la novetat dels partits ecologistes. Encara que no procedeixen de la tradició obrera, més o menys marxista, han acabat ubicant-se, en general, en l'espai de les esquerres, un fet que ha de ser analitzat. Avui, els partits verds són partits de Govern –ho han estat en diversos països– un fet que els ha institucionalitzat; són partits reformistes menys *alternativistes* que quan es van

fundar, i el seu missatge ideològic és transversal, ja que gairebé tots els partits convencionals han *revertit* formalment els seus programes.

Alemanya. El principal referent d'aquesta família de partits és l'alemany B90/DG que, en irrompre en l'escena política de l'Alemanya Occidental a principi dels anys vuitanta, obriria un profund i divisiu debat intern. En efecte, un partit de cultura antisistema i assembleària va haver de plantejar-se dues grans preguntes: què hauria de fer en les institucions? Sols o amb aliats? *Fundis* i *realos* van reflectir les dues grans posicions: els primers, clarament antisistema, van sostenir que el paper dels Verds en les institucions era el d'*usar-les* com a tribuna de denúncia, rebutjant qualsevol aliança estable amb els partits convencionals. Els segons van entendre que des de les institucions es poden impulsar algunes polítiques de canvi social i que, a Alemanya, si es vol fer política de masses no hi ha més remei que pactar amb l'SPD. Els *realos* es van imposar, els *fundis* van abandonar el partit (i no en van crear un altre) i, al final, els constrenyiments institucionals van acabar amb les clàusules fundacionals de democràcia de base. Per als Verds el procés unificador de les dues Alemanyas va ser especialment traumàtic ja que la seva raonable proposta d'experimentar una fase *confederal* prèvia va ser del tot incompresa pels electors. Els Verds van perdre tota la seva representació parlamentària a l'oest i només van mantenir presència federal gràcies als seus socis de Bündnis 90, una relliscada que només es corregiria en la legislatura següent.

Una nota conclusiva

Després de 1989, és evident que la vella oferta ideològica comunista està mancada avui de qualsevol atractiu (de fet, és molt residual), i també és evident que l'adaptació centrista de la socialdemocràcia tampoc no ofereix un horitzó renovador per a l'esquerra europea. Això significa que l'any 1989 ha tingut un impacte molt gran en les esquerres clàssiques que obliga a modificar orientacions i inèrcies si es vol mantenir viu aquest àmbit ideològic que continua tenint un espai social gens menyspreable. Alguns desenllaços postcomunistes han tingut cert èxit partidista (IU va evitar la desaparició del PCE, Die Linke s'ha reforçat); altres han obtingut resultats més decebedors (el PD). Per part seva, la socialdemocràcia es troba en fase d'estancament i és incapaç d'oferir una alternativa nova als processos de globalització i de *ranquejant* construcció europea que avui lidera la dreta.

L'esfereïdora crisi econòmica mundial oberta el 2008 hauria de ser la gran oportunitat perquè l'esquerra s'imposés arreu. Tanmateix, passa tot el contrari: el Parlament Europeu escollit el 2009 és el que es troba més a la dreta en tota la seva història. Una prova irrefutable que les esquerres convencionals són incapaces de liderar i proposar unes altres fórmules, mentre que les noves esquerres continuen sent marginals i, de vegades, estan ancorades en clics força anacrònics. Per tant,

encara que una bona part de les esquerres europees sembla haver extret algunes lliçons del 1989 (pràcticament ningú no proposa a hores d'ara restablir el desacreditat sistema del vell *socialisme real*), no es tracten les conseqüències de la crisi actual i no s'assumeix seriosament la federalització integral de la UE, úniques formes de recuperar iniciativa política.

Les esquerres europees no poden avui contrarestar el discurs de les dretes, tant les clàssiques com les populistes, i això explica l'*impasse* en què es troben. En resum, les esquerres europees només podran ser alternativa amb un programa real d'aprofundiment democràtic i participació política popular; màxim reforç del garantisme; radical redistribució social de la riquesa; regulació estricta de l'economia de mercat, amb elements de planificació indicativa, algunes nacionalitzacions i fórmules d'autogestió de treball; inclusivitat massiva i a tots els efectes dels *extracomunitaris*; i federalització integral de la UE. ●

Nota

1. Sigles dels diferents partits polítics referenciats: **B90/DG:** *Bündnis 90/ Die Grünen* (Aliança 90/ Els Verds) | **DC:** *Democrazia Cristiana* (Democràcia Cristiana) | **DS:** *Democratici di Sinistra* (Demòcrates d'Esquerra) | **IU:** Izquierda Unida | **KKE:** *Kommunistiko Komma Elladas* (Partit Comunista Grec) | **PCE:** Partido Comunista de España | **PCF:** *Parti Communiste Français* (Partit Comunista Francès) | **PCI:** *Partito Comunista Italiano* (Partit Comunista Italià) | **PCP:** *Partido Comunista Português* (Partit Comunista Portuguès) | **PCUS:** Partit Comunista de la Unió Soviètica | **PD:** *Partido Democratico* (Partit Demòcrata) | **PdL:** *Popolo della Libertà* (Poble de la Llibertat) | **PDS:** *Partei des Demokratischen Sozialismus* (Partit del Socialisme Democràtic) | **PDS:** *Partito Democratico della Sinistra* (Partit Democràtic de l'Esquerra) | **PRC:** *Partito della Rifondazione Comunista* (Partit de la Refundació Comunista) | **PS:** *Parti Socialiste* (Partit Socialista) | **PSE:** Partit dels Socialistes Europeus | **PSOE:** Partido Socialista Obrero Español | **SED:** *Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* (Partit Socialista Unificat d'Alemanya) | **SPD:** *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (Partit Socialdemòcrata d'Alemanya) | **UCD:** Unión de Centro Democrático

Referències bibliogràfiques

- BLACKBURN,** Robin (ed.). *Después de la caída. El fracaso del comunismo y el futuro del socialismo*. Barcelona: Crítica, 1991.
- BOSCO,** Anna. *Comunisti. Trasformazioni di partito in Italia, Spagna e Portogallo*. Bolonya: Il Mulino, 2000.
- KITSCHOLT,** Herbert. *The Transformation of European Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- PARAMIO,** Ludolfo. *Tras el diluvio. La izquierda ante el fin de siglo*. Madrid: Siglo XXI, 1988.
- RIHOUX,** Benoît. *Les partis politiques: organisations en changement. Le test des écologistes*. París: L'Harmattan, 2001.
- SARTORIUS,** Nicolás. *Un nuevo proyecto político. Contribución al debate en la izquierda*. Madrid: EL País/Aguilar, 1992.

DCIDOB 110.

1989, L'ANY DELS GRANS CANVIS.

Qui és qui.

Redacció CIDOB.

Qui és qui

URSS

Mikhaïl Gorbatxov

Nascut a Privolnoje, territori de Stàvropol, a la República Socialista Federativa Soviètica de Rússia, el 2 de març de 1931. Advocat i enginyer agrònom. Secretari general del Partit Comunista de la Unió Soviètica (PCUS) de l'11 de març de 1985 al 24 d'agost de 1991; president de l'URSS del 15 de març de 1990 al 25 de desembre de 1991. Durant l'any 1989, els processos polítics a Polònia i Hongria van deixar entreveure que Gorbatxov, compromès amb el procés de reforma política conegut com a *perestroika*, renunciava a l'anomenada "doctrina Brèjnev" i, per tant, a intervenir en els afers interns d'altres països. L'octubre d'aquell any, durant les celebracions del 40è aniversari de la República Democràtica Alemanya (RDA), el president Erich Honecker va veure que Gorbatxov li negava el seu suport per reprimir els moviments populars de protesta; això va dur a la dimissió de Honecker pocs dies després. L'actitud de Gorbatxov davant els canvis a l'Europa Oriental durant el 1989 li van valdre el premi Nobel de la Pau l'any següent. Les raons d'aquesta actitud van ser la coherència amb el seu propi discurs polític, populista i democràtic, com també l'intent d'alleugerir pressions per fer front als problemes creixents que vivia l'URSS. El desembre del 1990 Gorbatxov va impulsar el Tractat de la Unió, per evitar el desmembrament de l'URSS, cosa que no va poder evitar i que va ser una realitat un any després.

Eduard Xevardnadze

Nascut a Mamati, Lanchkhuti, República Socialista Soviètica Georgiana, el 25 de gener de 1928. Historiador i funcionari polític. Ministre soviètic d'Afers Exteriors del 27 de juliol de 1985 al 15 de gener de 1991. Cap del Govern del Consell d'Estat designat per la junta militar que havia enderrocat el president electe de Geòrgia, Zviad Gamsakhurdia, des del 10 de març de 1992; el 23 de novembre de 1995 va ser elegit president, càrrec que ocuparia fins al 23 de novembre de 2003. Com a cap de la diplomàcia de Gorbatxov, va alleugerir la

pressió de l'URSS sobre els països satèl·lits i va estimular allò que s'anomenaria "doctrina Sinatra" (cadascú ha d'anar a la seva manera). Va ser fervent partidari que l'URSS s'havia de guanyar el respecte dels seus veïns sense recórrer a la força, i per això va negar suport militar o polític als dirigents comunistes autoritaris d'Europa Oriental. Va aplanar el camí per a la signatura de tractats històrics sobre el control d'armes o el 2+4 que va facilitar la unificació alemanya. Jovial, flexible i dialogant, pel que són els paràmetres soviètics, el conegut com el "Somriure de la *perestroika*", va ser el millor ambaixador i relacions públiques del projecte de Gorbatxov. Xevardnadze va renunciar al seu càrrec quan va detectar un gir conservador de la política de Gorbatxov, el gener de 1991.

Europa de l'Est

Václav Havel

Nascut a Praga, Bohèmia, Txecoslovàquia, el 5 d'octubre de 1936. Literat i dramaturg. President de Txecoslovàquia del 29 de desembre de 1989 al 20 de juliol de 1992 i de la República Txeca del 2 de febrer de 1993 al 2 de febrer de 2003. Des dels anys setanta, la seva obra artística va estar marcada pel compromís polític, cosa que li va comportar diversos empresonaments. L'1 de gener de 1977 es va presentar la Carta 77, impulsada per Havel, que, dirigida al Govern, demanava la ratificació de la declaració dels drets humans de l'ONU. Per tal d'esperonar les reivindicacions, va formar part del Comitè per a la Defensa dels Injustament Perseguits (VONS). El 1989, Havel va promoure el Fòrum Cívic, una plataforma de grups i moviments contestataris, i va encapçalar les negociacions amb el primer ministre Ladislav Adamec. Va treballar activament per la inserció de Txecoslovàquia en les estructures europees occidentals. El 1992 Havel va mostrar la seva disconformitat amb el projecte de divisió de Txecoslovàquia en dos estats en no haver-se fet una consulta pública per referèndum, i va dimidir. Al seu país és considerat un referent moral i ha estat el mandatari europeu unànimement més respectat.

Miklos Németh

Nascut a Monok, Hongria, el 14 de gener de 1948. Economista. Primer ministre hongarès del 24 de novembre de 1988 al 23 de maig de 1990. Va ser un dels líders del sector reformista del Partit Obrer Socialista Hongarès, antic partit comunista d'Hongria, durant els anys del col·lapse comunista a l'Europa Central i Oriental. Com a primer ministre va prendre la decisió de permetre el pas dels alemanys procedents de la RDA a la RFA a través d'Hongria, decisió que amb gran probabilitat va ser decisiva per a la caiguda del mur de Berlín. Després de deixar el càrrec, Németh va treballar fins al 2000 com a vicepresident del Banc Europeu per a la Reconstrucció i el Desenvolupament, institució financera que assisteix els països de l'Europa Central i Oriental i a l'ex-URSS en la seva transició a economies democràtiques de mercat.

Gyula Horn

Nascut a Budapest, Hongria, el 5 de juliol de 1932. Economista. Primer ministre hongarès del 15 de juliol de 1994 al 6 de juliol de 1998. Va ocupar diversos càrrecs dins el Partit Obrer Socialista Hongarès en el departament de Relacions Internacionals i en el ministeri d'Afers Exteriors fins assumir-ne la direcció, i va participar en el tall simbòlic, el 28 de juny de 1989, de la tanca de la frontera austrohongaresa. L'octubre de 1989 va ser un dels protagonistes del congrés extraordinari del seu partit, que es va desprendre de la doctrina marxista i va adoptar la socialdemocràcia, els principis de la democràcia pluripartidista i l'economia de mercat. També va ser l'artífex de l'acord amb l'URSS del 10 de març de 1990 per a la total retirada de les tropes soviètiques el juny de 1991. Posteriorment, va tenir un paper clau en la incorporació d'Hongria a les institucions de l'Europa Occidental.

Lech Walesa

Nascut a Popowo, comtat de Lipno, voivodat de Cuiàvia i Pomerània, Polònia, el 29 de setembre de 1943. Obrer electricista. President de Polònia del 22 de desembre de 1990 al 23 de desembre de 1995. El 1968 va ser elegit representant sindical a les drassanes Lenin de Gdansk; el 22 de setembre de 1980 va ser elegit president del Sindicat Autònom Independent (Solidaritat). El desembre de 1981 va donar suport a una vaga general indefinida: el Govern va decretar la llei marcial, Solidaritat va ser prohibit i Walesa empresonat. L'octubre de 1983 va rebre el premi Nobel de la Pau. L'1 de maig de 1988 Walesa va encapçalar diverses manifestacions i un moviment de vagues per pressionar el partit del Govern –Partit Unificat Obrer Polonès (PZPR)– i aconseguir reformes. El Govern va aprovar el principi del pluralisme polític i va iniciar negociacions amb Solidaritat. Les eleccions semidemocràtiques del 4 i 18 de juny de 1989 van donar la totalitat dels escons de lliure competició al Comitè de Ciutadans de Solidaritat (KOS) creat per Walesa. En un acord pactat, Wojciech Jaruzelski va ser elegit president de la República i Tadeusz Mazowiecki, intel·lectual catòlic i conseller de Walesa, president del Govern de coalició. Walesa va començar a criticar el Govern de Mazowiecki

i va guanyar, en segona volta i amb el 74,2% dels vots, les eleccions presidencials de 1990. Durant el seu mandat va protagonitzar nombrosos enfrontaments amb els successius governs de coalició en exigir més poders presidencials.

Alemanya

Helmut Kohl

Nascut a Ludwigshafen am Rhein, Renània-Palatinat, Alemanya, el 3 d'abril de 1930. Historiador. Cancellier federal de l'1 d'octubre de 1982 al 27 d'octubre de 1998. Com a canceller va tenir dues prioritats: la construcció europea en el seu vessant econòmic i les qüestions de seguretat i defensa. Kohl va ser l'artífex principal de la unificació alemanya mitjançant la unió econòmica monetària i amb la permanència de l'Alemanya unida dins l'OTAN. Els governs que va presidir Kohl durant els noranta van tenir com a principal repte la transformació econòmica de la República Democràtica Alemanya (RDA). El finançament il·legal del partit que liderava, la Unió Demòcrata Cristiana (CDU), li va fer perdre el seu prestigi d'honestat com també la presidència del partit el 1999. El reconeixement de les independències d'Eslovènia i Croàcia (15 de gener de 1992) va ser considerat prematur i possible desencadenant de les successives guerres nacionalistes a l'ex Iugoslàvia.

Hans-Dietrich Genscher

Nascut a Reideburg, Saxònia, Alemanya, el 21 de març de 1927. Advocat. Mentre complia el servei militar, durant la Segona Guerra Mundial, va esdevenir presoner de guerra. Va fugir a la República Federal Alemanya (RFA) i es va incorporar al Partit Democràtic Lliberal (FDP) on va a assolir el càrrec de president. Va exercir com a ministre d'Afers Exteriors de la RFA entre 1974 i 1992 en coalició primer amb el Partit Socialdemòcrata (SPD) i, posteriorment, amb la Unió Demòcrata Cristiana (CDU). En aquest càrrec va seguir les línies de Willy Brandt. Va realitzar nombrosos esforços per finalitzar amb la Guerra Freda impulsant l'*Ostpolitik* i el procés d'Hèlsinki i va aconseguir la unificació alemanya. El 30 de setembre de 1989, des del balcó de l'ambaixada alemanya a Praga, va anunciar a la multitud assistent de refugiats de la RDA que, després d'una negociació amb el règim comunista, podien passar a la RFA. També va ser participant actiu en el desenvolupament de la UE com, per exemple, en les negociacions de l'Acta Única Europea.

Xina

Deng Xiaoping

Nascut a Guangyuan, Sichuan, Xina, el 22 d'agost de 1904; mort a Beijing, el 19 de febrer de 1997. Economista. Líder suprem de la Xina. És el líder veterà del Partit Comunista de la Xina que més impacte va tenir en el desenvolupament de la Xina contemporània després de la mort de Mao Zedong, el 1976. Durant la Revolució Cultural va ser privat de càrrecs polítics,

però el 1973 es va reincorporar al politburó i va ser nomenat, posteriorment, viceprimer ministre. El 1978 va aconseguir que el politburó aprovés la seva política de *gaigekaiifang* (reforma i obertura) que va transformar el nivell de vida del poble xinès i el paper del seu país a escala mundial, prioritant la reforma econòmica per davant de la política. Va autoritzar la repressió militar de les manifestacions estudiantils l'any 1989, però no va frenar la posterior liberalització de l'economia xinesa.

Li Peng

Nascut a Chengdu, Sichuan, Xina, el 20 d'octubre de 1928. Enginyer. Primer ministre xinès de l'abril de 1987 al març de 1998; president de l'Assemblea Nacional Popular (parlament) del 15 de març de 1998 al 15 de març de 2003. Fill adoptiu del primer ministre Zhou Enlai, va ser el cap visible de la defenestració del primer ministre Zhao Ziyang (progressista i delfí de Deng Xiaoping) a qui va substituir en el càrrec. El 1983 va assolir el càrrec de vicepresident del Govern, amb responsabilitat sobre els ministeris d'Energia, Transport i Educació. No va ser capaç de dialogar amb els líders estudiantils i la seva intransigència va empitjorar l'enfrontament de 1989. Representava l'ala conservadora del partit liderada per Chun Yun, que recelava de les reformes de Deng Xiaoping.

Wang Dan

Nascut a Beijing, Xina, el 26 de febrer de 1969. Historiador. Líder estudiantil en representació de la Universitat de Beijing, va ser un dels pensadors polítics més intel·ligents i pragmàtics del moviment estudiantil l'any 1989 i de les protestes de Tian'anmen. El 27 d'abril de 1989 va encapçalar la primera manifestació política no autoritzada a la Xina, amb 50.000 estudiants. Tot i ser eclipsat en els mitjans de comunicació per veus més radicals com les de Wu'er Kaixi i Chai Ling, va ser declarat número u de la llista de fugitius més buscats pel Govern després de la repressió de les manifestacions. El 1991 va ser sentenciat a quatre anys de presó; el 1996 va ser novament sentenciat, aquest cop per 11 anys, per voler fer fora del país el Partit Comunista. En llibertat provisional per qüestions mèdiques el 1998, va rebre tractament mèdic als Estats Units on es va doctorar a la Universitat de Harvard. Actualment, promou el moviment democràtic des de l'estranger com a professor i conferenciant.

Sud-àfrica

Nelson Mandela

Nascut a Mvezo, Umtata, Província Oriental del Cap, Sud-àfrica, el 18 de juliol de 1918, fill d'un cap de la tribu Tembu. Advocat. President de Sud-àfrica del 10 de maig de 1994 al 16 de juny de 1999. És membre del Congrés Nacional Africà (CNA) des de 1944. Després del seu empresonament a la presó central de Pretòria, el 1963 la fiscalia va expandir la seva causa criminal amb els càrrecs de sabotatge, terrorisme i conspiració per enderrocar el Govern mitjançant la revolució interna i la invasió de forces estrangeres, per la seva vinculació amb el braç militar del CNA,

el *Umkhonto we Sizwe*, del qual havia assumit la direcció. El juny de 1964 va ser condemnat a cadena perpètua i va ser traslladat a la presó de màxima seguretat de Robben Island, des d'on es va anar convertint en el símbol del moviment de la resistència negra. L'abril de 1982 va ser traslladat a la presó de Pollsmoor a Ciutat del Cap. La primera trobada entre Mandela i un alt representant del règim del Partit Nacional, Kobie Coetzee, ministre de Justícia, va tenir lloc el novembre de 1985, trobada que va marcar una pauta de diàleg que va tenir el seu punt àlgid entre 1988 i 1989. Va ser alliberat el 1990. La seva figura va ser clau per fer una transició pacífica des del Govern de la minoria de l'*apartheid* al Govern democràtic d'unitat nacional. El 1993 va rebre el premi Nobel de la Pau, compartit amb Frederik de Klerk.

Frederik de Klerk

Nascut a Johannesburg, Sud-àfrica, el 18 de març de 1936. Advocat. President de Sud-àfrica del 15 d'agost de 1989 al 10 de maig de 1994. De 1978 a 1989 va ocupar diversos ministeris dins el Govern sud-africà del primer ministre Pieter W. Botha. Com a ministre d'Educació va donar suport a les universitats segregades. El febrer de 1989 va ser elegit líder del Partit Nacional (PN) i en el seu primer discurs va fer una crida per una Sud-àfrica no racista i per a les negociacions cap al futur del país. Va aixecar la prohibició del CNA i va alliberar Nelson Mandela. També va obrir el camí cap a un canvi de la Constitució que reconegués el principi d'una persona, un vot. Entre 1994 i 1996 va ocupar la presidència del Govern d'unitat nacional. Des del juny de 1999, és el president de la fundació FW de Klerk, que té com a objectiu la promoció de la pau en societats multiculturals. El 1993 va compartir el premi Nobel de la Pau amb Mandela.

Desmond Tutu

Nascut a Klerksdorp, Transvaal, Sud-àfrica, el 7 d'octubre de 1931. Clergue i activista anti-*apartheid*. Ordenat sacerdot el 1960, va ser bisbe de Lesotho, de Johannesburg i arquebisbe de Ciutat del Cap i cap de l'Església Anglicana de Sud-àfrica, essent el primer negre en ocupar aquest càrrec. Com va dir Nelson Mandela, Tutu era "la veu dels sense veu", i aquesta tasca de denúncia i d'oposició al règim d'*apartheid* va ser especialment destacada mentre Mandela estava a la presó. El 1995 va presidir la Comissió per a la Veritat i la Reconciliació a Sud-àfrica (TRC), instrument negociat per ajudar a la reconciliació nacional i explicar els patrons d'abús comesos durant l'*apartheid*. Malgrat que com a president de la TRC va entrar en l'arena política, Tutu sempre va insistir que les seves motivacions eren religioses. Un cop retirat, Tutu ha criticat el nou Govern sud-africà, condemnant la corrupció i la ineficiència del Govern liderat pel CNA per acabar amb la pobresa i amb els brots de violència xenòfoba en diferents ciutats. Entre molts altres reconeixements, el 1984 va rebre el premi Nobel de la Pau.

Redacció CIDOB

Fonts

BBC / Biografías de líderes políticos [CIDOB] / en.wikipedia.org / Enciclopèdia Catalana, SAU / http://nobelprize.org

DCIDOB 110.

1989, L'ANY DELS GRANS CANVIS.

Cronologia històrica.

Redacció CIDOB.

Cronologia històrica

El 1989 van succeir molts altres esdeveniments arreu del món que, tot i que no van tenir necessàriament una relació explícita amb el final de la Guerra Freda, van afegir *petits miracles* a la història del 1989, però també petits i grans desastres. Aquesta cronologia intenta recollir aquests fets, i en destaca alguns de forma particular, per la seva transcendència, oportunitat o singularitat.

Àfrica

Angola. Entre l'1 i el 7 de gener, el Govern d'Angola anuncia una amnistia general dirigida als membres de la Unió Nacional per a la Independència Total d'Angola (UNITA). El 9 de gener, té lloc la retirada de les primeres tropes cubanes d'Angola conforme a l'acord tripartit assolit el desembre de 1988 entre Angola, Cuba i Sud-àfrica per acabar amb la guerra entre la UNITA i el Govern angolès dirigit pel Moviment Popular d'Alliberament d'Angola (MPLA). El 15 de febrer, el líder de la UNITA, Jonas Savimbi, anuncia el cessament de l'ofensiva com a resposta a la iniciativa de pau. El 22 de juny té lloc una encaixada de mans històrica entre el president angolès, José Eduardo dos Santos, i Savimbi a Gbadolite, RDC, on el president Mobutu Sese Seko fa d'intermediari en les negociacions de pau. El 24 d'agost, Savimbi exhorta a reiniciar la guerra contra el Govern pel rebuig a la versió governamental segons la qual, pels acords de Gbadolite, Savimbi rebria uns privilegis que aquest hauria acceptat. L'any acaba amb les iniciatives de pau inconcluses. No serà fins a la mort de Savimbi, el 2002, quan la UNITA abandonarà la lluita armada i es transformarà en partit polític.

Eritrea. El 8 de setembre, representants del Govern d'Etiòpia i del Front Popular per a l'Alliberament d'Eritrea, es reuneixen a Atlanta per intentar acabar amb la guerra.

Etiòpia. El 16 de maig hi ha un intent de cop d'Estat en absència del president Haile Mariam Mengistu, de visita a l'Alemanya Oriental.

Madagascar. El 24 de juliol, hi ha un intent de cop d'Estat.

Mauritània i el Senegal. El 9 d'abril, s'inicien conflictes fronterers entre Mauritània i el Senegal, que s'aguditzen entre el 22 i el 29 d'abril.

Namíbia. El 16 de gener, el Consell de Seguretat de l'ONU aprova per unanimitat començar l'1 d'abril amb la implementació del pla d'independència de Namíbia, amb la previsió de fer eleccions l'1 de novembre. Martti Ahtisaari és nomenat representant especial de l'ONU per supervisar el procés. Les tropes sud-africanes, en coordinació amb les forces militars del Grup de Nacions Unides d'Assistència a la Transició (UNTAG), s'enfronten amb els combatents de l'Organització Popular de l'Àfrica del Sud-Oest (SWAPO) que havien creuat la frontera des d'Angola desobeint l'acord tripartit signat entre Angola, Cuba i Sud-àfrica, fet negat pel president de la SWAPO, Sam Nujoma. Uns 300 guerrillers de la SWAPO i 26 membres de les forces militars sud-africanes moren en els combats. El 8 d'abril, Nujoma crida les forces de la SWAPO a un cessament del foc i a la reagrupació de les tropes dins d'Angola. El 6 de juny, Sud-àfrica signa un acord amb els representants de l'ONU a Namíbia per facilitar el retorn a Namíbia de 41.000 refugiats i exiliats namibians, entre els quals hi ha alguns dels principals líders de la SWAPO. Entre el 7 i l'11 de novembre, Namíbia vota la nova Assemblea Constituent i atorga la majoria de vots, el 57,3%, a la SWAPO, mentre que la segona força, l'Aliança Democràtica Turnhalle (DTA) –partit majoritari en l'anterior Govern provisional sud-africà– obté el 28,6%. El 22 de novembre, les tropes sud-africanes es retiren del país. Namíbia assolix la independència el 21 de març de 1990 (és el penúltim país africà que l'aconsegueix, Eritrea ho fa el 1993) i Nujoma n'esdevé el primer president fins al 2005.

Nigèria. El 3 de maig, el president Ibrahim Babangida anuncia la promulgació d'una nova Constitució i l'abolició del decret que prohibeix l'existència de partits polítics.

El Senegal i Gàmbia. El 19 d'agost, la retirada unilateral de les tropes senegaleses de Gàmbia genera incertesa pel que fa al futur de la Confederació de Senegàmbia. El 30 de setembre, la Confederació es dissol.

Somàlia. El 14 de juliol, un mínim de 400 persones moren i 1.000 més resulten ferides en els disturbis antigovernamentals a Mogadishu.

Sudan. El 4 de març, 30 partits sudanesos i diversos sindicats estableixen un acord per acabar amb la guerra civil iniciada el

1983. El 25 de març, es constitueix un nou Govern de coalició, amb representació de la major part de partits polítics amb l'excepció del Front Islàmic Nacional (NIF), encapçalat pel primer ministre, Sadiq el-Mahdi. El programa de la nova administració per acabar amb la guerra civil es basa en els acords signats a Addis Abeba el novembre de 1988, que inclouen un cessament del foc, la finalització de l'estat d'emergència, una congelació de la imposició de la xària i la constitució d'una conferència per decidir un sistema de Govern acceptable per tots els grups ètnics i religiosos del país. L'1 de maig, el coronel John Garang, líder de l'Exèrcit d'Alliberament del Poble Sudanès (SPLA) —que compta amb el suport de cristians i animistes del sud del país, contraris a la imposició de la xària— anuncia un cessament del foc unilateral contra el Govern de Khartoum. El 30 de juny, el Govern d'el-Mahdi és enderrocat amb un incruent cop d'Estat per un grup d'oficials de l'exèrcit liderats per Omar Hassan Ahmad al-Bashir. Alguns fets apunten a una connexió amb els governs egipci i britànic. Al-Bashir assumeix el càrrec de primer ministre i anuncia negociacions amb l'SPLA, a qui fins i tot, en dues ocasions, ofereix la secessió del sud del Sudan. L'any acaba amb un fracàs en les converses.

Amèrica del Sud i Central

Declaració de Galápagos. El 18 de desembre, els presidents de Bolívia, Colòmbia, l'Equador, el Perú i Veneçuela signen la Declaració de Galápagos per potenciar la integració de la zona.

Argentina. El 23 de gener, té lloc un intent de cop d'Estat a Argentina. El 14 de maig, tenen lloc eleccions presidencials i legislatives: Carlos Menem és elegit nou president. El mes de setembre, Menem indulta militars jutjats pels fets de 1946-1983.

Colòmbia. El 18 d'agost, Luis Carlos Galán Sarmiento, precandidat a la presidència de Colòmbia, és assassinat per sicaris del narcotràfic.

El Salvador. El 24 de gener, el Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional (FMLN) presenta una iniciativa de pau: decideix prendre part en les eleccions presidencials —sota determinades condicions— donant suport als candidats de Convergència Democràtica (CD). El president del país, José Napoleón Duarte, fa una crida immediata a l'alto el foc i ofereix converses de pau a Guatemala, però l'FMLN rebutja l'oferta per insuficient (també és rebutjada per l'exèrcit així com per l'Alianza Republicana Nacionalista [Arena], partit dretà, amb majoria al Parlament). El 19 de març Arena obté el 53,8% dels vots (amb una abstenció del 50% afavorida pel boicot realitzat pel FMLN) i el seu candidat, Alfredo Cristiani, és investit president l'1 de juny. Del 13 al 15 de setembre, tenen lloc converses de pau entre el Govern i l'FMLN a Mèxic. L'11 de novembre, l'FMLN llança una ofensiva contra el palau presidencial, la residència privada del president i instal·lacions militars. Quatre dies més tard, l'FMLN declara una àrea de 6.000 km² com a zona alliberada. Els enfrontaments entre l'exèrcit i l'FMLN produeixen més de 2.000 morts, centenars de civils inclosos. El

16 de novembre, sis jesuïtes (cinc espanyols i un salvadoreny) i dues serventes són assassinats a la Universidad Centroamericana de San Salvador per un grup d'homes uniformats. El 1990 l'ONU és acceptada com a mediadora del conflicte per ambdues bandes, amb l'objectiu d'acabar amb la guerra. El 16 de gener de 1992 se signaran els Acords de Pau de Chapultepec.

Guatemala. El 9 de maig, té lloc un cop d'Estat fallit.

Haití. Entre el 2 i el 8 d'abril, fracassen dos cops d'Estat contra el president d'Haití, Prosper Avril.

Nicaragua. Del 13 al 14 de febrer, té lloc la cimera de caps d'Estat centreamericans, on s'acorda la democratització del règim nicaragüenc i la desmobilització de la *contra*. Del 24 d'abril al 13 de maig el president nicaragüenc Daniel Ortega realitza una gira europea on s'entrevista amb caps d'Estat i de Govern de 10 països, a qui els demana la seva intercessió davant els Estats Units per aixecar l'embargament comercial sobre Nicaragua.

Panamà. Entre el 7 i el 10 de maig, es desenvolupen les eleccions per elegir president, dos vicepresidents, 67 diputats i 505 representants municipals, amb una participació del 90%. Vuit hores després del tancament de les urnes s'anul·len les votacions per frau massius originats per partidaris del candidat progovernamental Carlos Duque de la Coalición para la Liberación Nacional (Colina), partit afí al general Manuel Antonio Noriega, comandant de les Forces de Defensa Panamenyes. Els fraus volien impedir la victòria del candidat opositor, Guillermo Endara, de l'Alianza Democràtica de Oposición Civilista (ADOC). L'11 de maig, Estats Units envia 2.000 soldats a Panamà com a advertència a Noriega. Les converses posteriors no avancen, ja que l'ADOC refusa acceptar l'anul·lació de les eleccions. L'1 de setembre, el Consell General Estatal del Panamà nomena un Govern provisional; Estats Units trenca relacions diplomàtiques amb Panamà. El 3 d'octubre té lloc un cop d'Estat fallit per fer fora Noriega; la implicació d'Estats Units sembla prou clara. L'11 d'octubre es constitueix una "assemblea consultiva de poder popular", amb 510 representants provincials, amb funcions legislatives, amb Noriega com a coordinador general. El 15 de desembre, l'assemblea declara Noriega cap d'Estat, i aquest anuncia que Panamà es troba en estat de guerra amb Estats Units. Cinc dies després, en una base dels Estats Units a Panamà, les autoritats estatunidenques investeixen Guillermo Endara com a cap d'Estat panameny i mobilitzen 23.000 soldats per capturar Noriega i treure'l del poder. George W. Bush justifica la intervenció per protegir els 35.000 estatunidencs residents a Panamà, portar Noriega davant la justícia amb càrrecs de narcotràfic, restaurar la democràcia, i protegir el canal de Panamà. La invasió va ser reprovada a l'Assemblea General de l'ONU per violar la legislació internacional. Després de refugiar-se a l'ambaixada vaticana, Noriega es va acabar entregant el 3 de gener de 1990 a les autoritats estatunidenques.

Paraguai. El 3 de febrer, el general Andrés Rodríguez dirigeix un cop d'Estat contra el dictador Alfredo Stroessner. L'1 de maig, les eleccions presidencials i al Congrés, lliures i obertes, donen la victòria a Rodríguez.

Xile. El 15 de març, s'estableix un diàleg entre l'oposició xilena i el règim d'Augusto Pinochet per estudiar possibles modificacions de la Constitució.

Àsia

Afganistan. El 15 de febrer, les darreres tropes soviètiques abandonen Afganistan. El 18 de febrer, s'instaura l'Estat d'emergència a Kabul. Al llarg del mes de març hi ha diversos combats. 10.000 persones moren en quatre mesos.

Cambodja. El 16 de gener, Xina i Vietnam negocien a Beijing el final de la guerra de Cambodja. La Xina i l'URSS són conscients de la importància d'acabar amb aquest conflicte, iniciat el 1975 i aguditzat el 1978, per tal de normalitzar les seves relacions bilaterals. Del 30 de juliol al 30 d'agost té lloc una conferència internacional a París en què el principal punt de discussió és la possible inclusió dels khmers rojos –acusats de genocidi sota el lideratge de Pol Pot– en una futura coalició de Govern a Cambodja. Entre el 21 i el 26 de setembre, les tropes vietnamites es retiren del país després de 10 anys de participació militar –finançada per l'URSS– amb un saldo de 23.000 soldats vietnamites morts i més de 55.000 ferits. Aquesta retirada permet al Govern de Coalició de la Cambodja Democràtica (CGDK) format per tres partits, inclosos els khmers rojos, dirigir el país, acció que és àmpliament acceptada a l'Assemblea General de l'ONU del 16 de novembre. El definitiu establiment de la pau s'aconseguirà l'octubre de 1991.

Corea. L'11 de setembre, el president de Corea del Sud, Roh Tae Woo, presenta una proposta de pau per a la unificació de les dues Corees.

Filipines. El 30 de novembre, hi ha un intent de cop d'Estat; el 3 de desembre, les tropes de la presidenta Cory Aquino, amb suport dels Estats Units, controlen la situació.

Índia. El 14 de febrer, Union Carbide Corporation acorda pagar 470 milions de dòlars en compensació als milers de víctimes del desastre de Bhopal de 1984.

Els dies 16 i 17 de juliol, el primer ministre indi, Rajiv Gandhi, s'entrevista amb la primera ministra pakistanesa, Benazir Bhutto, a Islamabad. El 30 d'agost, té lloc una vaga general en protesta per la corrupció del Govern de Gandhi, que se salda amb diversos morts i milers de ferits. El 26 de novembre, el Partit del Congrés, liderat per Gandhi, surt derrotat de les eleccions legislatives.

Iran. El 14 de febrer, l'aiatol·là Ruhol·lah Khomeini, líder suprem d'Iran, sentència a mort l'escriptor britànic Salman Rushdie, mitjançant la proclamació d'una *fatwa*. La repercussió dins la comunitat internacional és gran i es trasllada a l'àmbit de les relacions diplomàtiques amb la retirada d'alguns ambaixadors estrangers d'Iran i la supressió de les visites oficials d'alt nivell.

El 3 de juny, Khomeini mor; el dia següent l'Assemblea d'Experts elegix Alí Khamenei, des de 1981 president del país, com el seu successor. El 3 d'agost, Ali Akbar Hashemi Rafsanjani comença el seu mandat com a president d'Iran.

Japó. El 7 de gener, mor l'emperador japonès Hirohito Michi no miya. El succeeix el príncep Akihito Tsugu no miya.

El 25 d'abril, dimiteix el primer ministre japonès, Takeshita Noboru, per l'escàndol Recruit-Cosmos. El 2 de juny, el substitueix Uno Sosuke, que aviat es veu embolicat en un escàndol sexual. El 24 de juliol, Uno renuncia al càrrec. El 8 d'agost, el substitueix Kaifu Toshiki.

Mongòlia. El 15 de maig, l'URSS inicia la retirada del 75% de les seves tropes de Mongòlia.

Pakistan. Del 5 a l'11 de juliol, la primera ministra, Benazir Bhutto, realitza la primera visita al Regne Unit.

Sri Lanka. L'1 de juny, Sri Lanka demana la retirada dels 45.000 soldats de pau indis. Del 29 de juliol al 4 d'agost, les converses entre l'Índia i Sri Lanka tracten el tema però no s'arriba a cap acord. El 25 d'agost, el president d'Sri Lanka, Ranasinghe Premadasa, escapa il·lès d'un intent d'assassinat. El 18 de setembre, se signa un acord entre Sri Lanka i l'Índia per a la retirada de les tropes índies.

Tibet. El 5 d'octubre, el Dalai Lama, Tenzin Gyatso, és distingit amb el premi Nobel de la pau.

Xina. Vegeu l'article de Seán Golden a la pàgina 26.

Estats Units

El 20 de gener, s'inicia la presidència de George H. W. Bush (1989-1993) en substitució de Ronald Reagan.

El 3 de març, es resol la sentència pel cas Irangate, amb multa i condemna per a l'assessor en seguretat nacional de Reagan, Robert McFarlane.

El 17 de juliol, Estats Units s'ofereix a pagar compensacions per cadascuna de les 290 víctimes de l'avió iranià destruït pels estatunidencs el juliol de 1988.

Repúbliques soviètiques i Europa de l'Est

Armènia i Azerbaidjan. El 28 de novembre, la supressió per part del Soviet Suprem soviètic de l'administració de l'Alt Karabagh posa les dues repúbliques en clima de guerra civil.

Bulgària. El 3 de novembre, més de 4.000 búlgars es congreguen davant l'Assemblea Nacional de Sofia i demanen democràcia i *glasnost*. El 17 de novembre, Petar Mladenov, cap d'Estat, anuncia un programa de democratització. El 18 de novembre, unes 100.000 persones es concentren a Sofia; el 10 de desembre, els manifestants reclamen l'acceleració de les reformes; es prometen eleccions lliures pel maig. El 14 de desembre, milers de búlgars es manifesten davant el Parlament per demanar la dimissió del Govern.

Geòrgia. El 9 d'abril, l'esclat nacionalista a Geòrgia provoca 20 morts. El 15 de juliol, diversos enfrontaments racials provoquen uns 20 morts a Abkhàzia, depenent de Geòrgia. El 20 de novembre, Geòrgia proclama el seu dret a la secessió de l'URSS.

Hongria. L'11 de gener, Hongria inicia reformes legislatives que permeten la creació d'associacions polítiques i la celebració de manifestacions públiques. El 9 i 10 de març, el Parlament hongarès aprova que el cap d'Estat sigui elegit en eleccions lliures i debat una nova Constitució pluralista i democràtica. El 25 d'abril, té lloc l'inici de la retirada de les tropes soviètiques d'Hongria. Del 9 al 13 de juliol, té lloc una visita del president estatunidenc George Bush a Polònia i Hongria. El 10 de setembre, Hongria obre la seva frontera amb Àustria per permetre a milers d'alemanys de la RDA passar a la RFA. El 19 de setembre, s'arriba a un acord per a la transició a la democràcia i acabar amb l'unipartidisme. El 7 d'octubre, el Partit Socialista Obrer Hongarès (PSOH) decideix per majoria la seva conversió en el Partit Socialista Hongarès, amb un programa que propugna la democràcia pluralista, l'Estat de dret i l'economia de mercat, i abandona el centralisme democràtic i la dictadura del proletariat; el 10 d'octubre, el partit acorda la dissolució de les Milícies Obreres, la seva força paramilitar. El 20 d'octubre, el Parlament aprova una llei de funcionament de partits polítics i una nova llei electoral democràtica. El 22 d'octubre, es proclama la IV República Hongaresa i la finalització del règim socialista. El 3 de novembre, Hongria anuncia la seva intenció de ser el primer país del Pacte de Varsòvia integrat al Consell d'Europa; la sol·licitud d'adhesió la presenta el 16 de novembre.

Iugoslàvia. Entre el 27 i el 28 de març, es produeixen greus enfrontaments a Kosovo entre les forces de l'ordre i grups de nacionalistes i separatistes albanesos.

El 28 de juny, el president de Sèrbia, Slobodan Milosevic, realitza un discurs davant un milió de persones a Gazimestan, Kosovo, dins dels actes centrals de la celebració del 600 aniversari de la batalla de Kosovo. El discurs ha estat considerat un document polèmic en tant que s'ha interpretat com la justificació de l'ús de la força davant de qualsevol moviment secessionista per part d'alguna regió o Estat de la federació.

El 22 de juliol, el president de Iugoslàvia, Janez Drnovsek, anuncia la formulació d'una iniciativa per redactar una nova Constitució per tal que el país esdevingui un Estat modern.

Iugoslàvia (Eslovènia). El 27 de setembre, l'Assemblea (parlament) d'Eslovènia es proclama, mitjançant una esmena a la Constitució, "Estat autònom, sobirà i independent", amb dret a la secessió de la federació iugoslava. Altres esmenes es refereixen al dret a veto davant qualsevol legislació federal que es pugui considerar perjudicial per a Eslovènia. El mateix dia, més de 50.000 persones es manifesten a Titograd (Montenegro) en protesta pels canvis a la Constitució eslovena que entenen com un atac contra la integritat i la unitat iugoslava. Les relacions entre Sèrbia i Eslovènia es deterioren al llarg dels mesos de novembre i desembre, per

les sancions econòmiques recíproques i el tancament puntual de les fronteres entre ambdues repúbliques. El desembre de 1990 té lloc un referèndum sobre la independència i el 95% dels votants s'hi mostren favorables. El 25 de juny de 1991, Eslovènia es declara independent; dos dies després s'inicia la Guerra dels 10 dies contra l'Exèrcit Popular Iugoslau que guanyen les tropes de defensa territorial eslovenes.

Polònia. El 18 de gener, s'aprova una resolució que permetrà el pluralisme sindical i la legalització de la federació sindical Solidaritat. El 5 de març, se signen tres acords entre Solidaritat i el Govern polonès que inclouen el pluralisme sindical, reformes polítiques i noves polítiques econòmiques i socials. El 17 d'abril, té lloc la legalització de Solidaritat. El 18 d'abril, el president del Consell d'Estat, Wojciech Jaruzelski, i Lech Walesa, cofundador del sindicat, tenen una primera reunió. El 17 de maig, el Parlament crea un context legal per a les relacions església-Estat, per primer cop des de la creació de l'Estat comunista. El 4 de juny, les eleccions legislatives atorguen a Solidaritat una gran majoria, confirmades a la segona ronda del 18 de juny. El 17 de juliol, es reinicien les relacions diplomàtiques plenes entre Polònia i el Vaticà, després de 40 anys d'interrupció. El 19 de juliol, Jaruzelski és elegit president executiu de Polònia. El 19 d'agost, Tadeusz Mazowiecki, assessor de Walesa, és designat primer ministre de Polònia. El 12 de setembre, Mazowiecki forma un nou Govern en què predominen membres de Solidaritat. El 17 de setembre, la CE signa un acord comercial amb el Govern per superar la crisi econòmica del país.

Repúbliques bàltiques. El 23 d'agost, es crea una cadena humana de 600 km que uneix les capitals de les tres repúbliques bàltiques, en protesta del 50 aniversari del pacte germano-soviètic que va acabar amb la seva sobirania.

Lituània. El 3 de novembre, el Parlament de Lituània aprova la celebració d'un referèndum per independitzar-se de l'URSS.

Letònia. L'11 de novembre, el Parlament de Letònia declara nul el pacte d'annexió del seu territori amb l'URSS, signat el 1939.

Romania. El 15 de març, té lloc la suspensió de la negociació comercial de la Comissió Europea amb Romania mentre prossegueixi la violació dels drets humans en aquest país. El 6 d'octubre, el president Nicolae Ceaucescu declara que Romania rebutja tota reforma del sistema econòmic de planificació; el 24 de novembre, condemna les *desviacions* d'altres països de l'Est. Entre el 22 i el 26 de desembre, el règim de Ceaucescu és revocat, després de sis dies de manifestacions iniciades el dia 16 a Timisoara. El 25 de desembre, Ceaucescu i la seva esposa són executats. Es convoquen eleccions lliures per a l'abril de 1990.

Turquia. L'1 de juny té lloc una expulsió massiva de búlgars d'origen turc cap a Turquia. Ankara acull 310.000 refugiats. El 22 d'agost, el Govern turc tanca la frontera amb Bulgària per frenar l'èxode de kurds.

Txecoslovàquia. Del 15 al 20 de gener, diverses manifestacions prohibides són fortament reprimides a Praga. El 29 de març, un avió hongarès és segrestat a Praga per part de dos

txecs, i l'obliguen a volar fins a Frankfurt. El 20 d'octubre, 350 persones són detingudes a Praga, després de la manifestació de 10.000 persones reprimida per la policia. El 17 de novembre, la policia reprimeix amb brutalitat una manifestació d'estudiants amb 300.000 persones; els dies següents continuen les manifestacions i concentracions. El 24 de novembre, dimiteix la cúpula del Partit Comunista txec. El 26 de novembre, 600.000 ciutadans demanen que Alexander Dubcek –famos per haver intentat reformar el règim comunista durant la Primavera de Praga– sigui el nou president. El 10 de desembre, el primer ministre Marián Calfa presenta un Govern d'entesa nacional de majoria no comunista; promet eleccions lliures en sis mesos. El 28 de desembre, Alexandre Dubcek és elegit president del Parlament; el 29 de desembre, Václav Havel és elegit president de la república.

URSS. El 26 de març, tenen lloc les primeres eleccions legislatives amb candidatures múltiples, amb fracàs dels candidats oficials del partit i victòria de reformadors i nacionalistes. El 9 de març, la segona volta de les eleccions al Congrés soviètic atorguen la victòria als candidats no oficials de Moscou i Leningrad. El 20 d'abril, Andrei Sàkharov és elegit diputat del Congrés de l'URSS. El 25 d'abril, Gorbaxov accepta la petició de relleu de 110 dirigents del Comitè Central. Del 15 al 18 de maig, el secretari general del Partit Comunista de la Unió Soviètica (PCUS), Mikhaïl Gorbaxov, realitza una visita oficial a Beijing després de 30 anys d'incomunicació entre ambdós països; les dues parts emeten un comunicat conjunt on declaren la seva renúncia a qualsevol temptativa d'hegemonia de la regió. El 25 de maig, Gorbaxov és elegit president del Soviet Suprem. Gorbaxov visita la República Federal Alemanya (12-15 de juny); França i el Consell d'Europa a Estrasburg (4-6 de juliol). El 27 de juliol, el Parlament soviètic aprova la llei d'autonomia econòmica d'Estònia i Lituània. Uns 300 diputats radicals estableixen un grup independent al Congrés per accelerar la *perestroika* i contrarestar les forces conservadores. El 20 de setembre, Gorbaxov remodela la direcció del partit a favor de la promoció dels reformistes; s'adopta una plataforma que reconeix el dret a la sobirania econòmica de les repúbliques soviètiques. El 21 de setembre, el ministre d'Exteriors soviètic, Eduard Shevardnadze i George Bush tenen una trobada a Wyoming, on s'acorda una reunió Bush-Gorbaxov. El 9 d'octubre, el Soviet Suprem aprova una llei que reglamenta el dret a vaga. L'1 de desembre, Gorbaxov visita el Papa i anuncia relacions diplomàtiques amb el Vaticà. El 2-3 de desembre, té lloc la cimera de Malta entre Bush i Gorbaxov. Vegeu l'article de Francesc Serra a la pàgina 9.

Europa Occidental

CSCE. El 15 de gener, té lloc la redacció final de l'acord de la Conferència de Seguretat i Cooperació a Europa (CSCE). L'URSS anuncia la retirada unilateral de part del seu armament nuclear tàctic i paralitza la modernització del seus arsenals.

EFTA. Del 14 al 15 de març, es reuneixen els països membres de l'Associació Europea de Lliure Comerç (EFTA) per tractar

sobre les conseqüències de la introducció del mercat únic a la Comunitat Europea el 1992.

Àustria. El 17 de juliol, Àustria demana integrar-se a la CE.

Espanya. Per primer cop des del seu ingrés a la Comunitat Europea, Espanya assumeix la presidència del Consell de Ministres de la Comunitat Europea, en la figura de Francisco Fernández Ordóñez, ministre d'Afers Exteriors.

Finlàndia. El 5 de maig, Finlàndia es converteix en el 23è membre del Consell d'Europa.

Irlanda. El 22 de setembre, un atemptat de l'Exèrcit Republicà Irlandès (IRA) a Gran Bretanya provoca 10 morts i 22 ferits.

Noruega. El 7 d'abril, es produeix un incendi i l'enfonsament posterior d'un submarí soviètic amb armament nuclear a la costa noruega; moren 42 tripulants.

Països àrabs i Pròxim Orient

Consell Àrab de Cooperació. El 16 de febrer, tenen lloc els primers passos per a la creació del Consell Àrab de Cooperació. Entre el 16 i el 17 de febrer, té lloc la primera reunió a Alexandria per tal de construir un mercat comú entre Egipte, Jordània, Iran i Iemen.

Lliga Àrab. El 26 de maig, la Lliga Àrab reconeix per primer cop l'existència de l'Estat d'Israel en acceptar la resolució 242 de l'ONU.

Unió del Magrib Àrab (UMA). Entre el 16 i el 17 de febrer, Algèria, Mauritània, Líbia, Marroc i Tunísia signen un tractat que estableix l'UMA. El 10 de juny, institueixen el Parlament Magrebí, part del programa per establir un mercat comú dels cinc països.

Algèria. El 23 de febrer, s'aprova, a través d'un referèndum, una reforma constitucional que obrirà el camí al pluripartidisme.

Egipte. El 13 de maig, es produeix la readmissió d'Egipte a l'Organització de Països Exportadors de Petroli (OPEP), d'on havia estat apartat després de l'acord de Camp David d'abril de 1979. El 21 de maig, és readmès a la Lliga Àrab, en la trobada de ministres d'Exterior.

Iraq i Iran. Del 20 al 24 d'abril, té lloc la quarta ronda de negociacions entre Iraq i Iran que acaba en punt mort per la manca de concessions necessàries per avançar en les negociacions després de l'alto el foc l'agost de 1988.

Iraq. El 9 de febrer, té lloc un cop d'Estat frustrat.

Israel. El 6 de juliol, es produeix un atemptat a prop de Jerusalem, que causa 14 morts. El 15 de setembre, el president egipci, Hosni Mubarak, presenta un pla de pau per al conflicte entre Israel i Palestina; el 6 de octubre, el pla és rebutjat per Israel.

Jordània. El 8 de novembre, es convoquen les primeres eleccions legislatives des de 1967.

Líban i Síria. Entre el 14 i el 15 de març, s'inicia la "guerra d'alliberament" contra l'hegemonia i l'ocupació síria al Líban. L'escalada de violència entre cristians i musulmans provoca més de 130 morts al llarg del mes. El 20 d'abril, Síria anuncia les seves condicions per retirar-se del Líban. Entre el 10 i el

14 d'agost, els combats entre Síria i els seus aliats contra les tropes del comandant i primer ministre Michel Aoun arriben a uns nivells de violència sense precedent a Beirut. El 16 de setembre, la Lliga Àrab presenta un pla de pau per al Líban; el pla és acceptat pel Líban. El 5 de novembre, diputats libanesos elegeixen René Moawad com a president del Líban; Moawad mor assassinat el 22 de novembre.

Marroc. El 24 de setembre, el rei Hassan II inicia el seu primer viatge oficial a Espanya.

Palestina. Del 31 de març a l'1 d'abril, té lloc la cimera de Tunísia del Consell Central de l'Organització per a l'Alliberament de Palestina (OAP), on es decideix anomenar de forma unànime Iàssir Arafat, líder de l'OAP, com a president de l'Estat de Palestina.

Tunísia. El 3 de juliol, el president tunisià, Ben Ali, decreta una llei d'amnistia general que restableix els drets civils d'uns 5.500 presos polítics.

Internacional

CITES. El 20 d'octubre, s'aprova la prohibició total del comerç de marfil a la reunió dels 103 països signataris de la Convenció Internacional sobre el Comerç d'Especies Amenazades (CITES), celebrada a Lausanne.

Cooperació Sud-Sud. El 6 i 7 de novembre, representants dels caps d'Estat i de Govern de 15 països d'Amèrica Llatina, Àfrica i Àsia es reuneixen a Ginebra per obrir consultes sobre un "pla d'acció per a la cooperació Sud-Sud".

Dona. L'11 de febrer, Barbara Clementine Harris, sacerdotessa episcopaliana, es converteix en la primera dona ordenada bisbe. El 24 de febrer, el Consell de Ministres espanyol aprova la plena incorporació de la dona a tots els cossos i escales de l'exèrcit, malgrat que no tenen l'obligació de complir el servei militar.

Deute extern. El 21 de març, l'FMI proposa reduir fins al 50% el deute extern del Tercer Món. Properes reunions amb el Banc Mundial (3-4 d'abril) donen suport al Pla Brady per a la reducció del deute. El 6 de juliol, George Bush anuncia l'anul·lació del deute públic de 16 països africans.

Drets dels infants. El 20 de novembre, la 44 sessió de l'Assemblea General de l'ONU adopta per unanimitat la Convenció internacional de l'infant, un tractat internacional pel qual es reconeix el dret de tots els menors de 18 anys a ser protegits, desenvolupar-se i participar activament en la societat com a subjectes de dret, i pel qual són reconeguts els seus drets civils, polítics, econòmics, socials i culturals. La Convenció va entrar en vigor el 2 de setembre de 1990 i el setembre de 2009 tots els membres de l'ONU l'havien ratificada, amb l'excepció d'Estats Units i Somàlia.

Exxon Valdez. El 24 de març, l'Exxon Valdez, un petrolier de 300 metres d'eslora, encalla davant les costes de Prince William

Sound, al sud d'Alaska, en xocar amb un escull coral·lí. L'accident produeix un vessament de 37.000 tones d'hidrocarburs, uns 40 milions de litres. Les tasques de neteja van ser molt difícils ja que el fort vent va estendre el vessament formant una taca de més de 28.000 km² al mar, i va arribar a afectar 2.000 kilòmetres de costa. La fuga de petroli, la més gran ocorreguda als Estats Units fins al moment i considerada com la major catàstrofe marina mundial d'origen humà, va tenir una gran afectació sobre la fauna (van morir més de 250.000 aus, a més de llúdrigues, foques i orques) i els recursos pesquers de la zona, i va conduir a l'aprovació d'una nova legislació ambiental als Estats Units, l'Oil Pollution Act de 1990.

G-7. Del 14 al 16 de juliol, té lloc la quinzena cimera del G-7, i primera amb caps d'Estat i de Govern d'altres 28 països, especialment del Tercer Món.

GATT. Del 5 al 8 d'abril, té lloc la clausura de la reunió del GATT amb acords en diferents àrees de negociació: agricultura, tèxtil i confecció, salvaguardes i aspectes de drets de la propietat intel·lectual.

Narcotràfic. La lluita contra el càrtel de Medellín és una constant al llarg de l'any. El 18 de setembre, hi ha una reunió internacional a París per lluitar contra el blanqueig de diner procedent del narcotràfic.

Pacte de Varsòvia i OTAN. El 12 d'abril, el Pacte de Varsòvia proposa oficialment a l'OTAN l'obertura de converses per reduir i eventualment eliminar les armes nuclears tàctiques a Europa. L'11 de maig, Gorbtxov anuncia la reducció unilateral de coets nuclears de curt abast d'Europa.

Protocol de Montreal. L'1 de gener, entra en vigor el Protocol de Montreal, tractat internacional que té com a objectiu la protecció de la capa d'ozó mitjançant el control de la producció i el consum de les substàncies que la degraden. Es tracta possiblement de l'acord ambiental multilateral més reeixit del món i s'ha considerat model excepcional de cooperació internacional. Del 2 al 5 de maig, polítics i científics de 79 països i 100 organitzacions ambientals participen en la conferència d'Hèlsinki que emet un comunicat final on manifesta la intenció d'eliminar completament la producció de clorofluorocarburs (CFC), nocius per a la capa d'ozó, per a l'any 2000. El 16 de setembre de 2009, Timor-Leste esdevé el 196è membre de Nacions Unides en ratificar el Protocol i s'assoleix així la ratificació universal.

Residus perillosos. El 22 de març, té lloc la Convenció sobre el moviment transfronterer de residus perillosos.

DCIDOB 110.

1989, L'ANY DELS GRANS CANVIS.

Selecció de documents.

Selecció de documents

"L'Albanie en 1989". *Notes et études documentaires*. No. 4920-21 (1990), p. 287-297. • [Sig.: 1788-N.E.D. 4920-4921/90]

ALDEN, Chris; **LE PERE**, Garth. "South Africa's post-apartheid foreign policy: from reconciliation to revival? *Adelphi papers*. No. 362 (December 2003), p. 3-89. • [Sig.: 50190-A.Pa. 362/03]

BENSON, Mary. *Nelson Mandela, biografía*. Madrid: IEPALA, 1986. 256 p. • [Sig.: A12575-L]

Biografías de líderes políticos [en línea]. Barcelona: Fundació CIDOB, cop. 2006. www.cidob.org/ca/documentacion/biografias_lideres_politicos. [Consulta: 22.10.09]

"La Bulgaria en 1989. *Notes et études documentaires*. No. 4920-21 (1990), p. 117-135. • [Sig.: 1781-N.E.D. 4920-21/90]

CARTER, Peers. "Afghanistan, crossroads of Asia - again? *Asian affairs*. Vol. 76, no. 3 (October 1989), p. 263-275. • [Sig.: A 13379-Ps.Af. 3/89]

CHALIAND, Gérard. "Remarques sur l'intervention soviétique en Afghanistan". *Stratégique*. No. 2 (deuxième trimestre 1989), p. 5-10. • [Sig.: A 13261- St. 2/89]

CHENU, Bruno. "L'apartheid comme théologie chrétienne". *Mondes en développement*. Vol. 17, no. 65 (1989), p. 239-249. • [Sig.: 1439-M. De. 65/89]

DORRONSORO, Gilles. "Afghanistan: après le retrait soviétique". *Défense nationale*. No. 10 (octobre 1989), p. 137-152. • [Sig.: 12878-D. Na. 10/89]

Europa del Este diez años después. *Información comercial española*. N.º 786 (julio-agosto 2000), p. 9-190. • [Sig.: 54175-ICE-M 786/00]

"L'Europa que ve". *DCIDOB*. No. 73 (febrer 2000), 35 p. • [Sig.: 40165-DCIDOB 73/00]

"L'Europe centrale 20 ans après la chute du mur". *Politique étrangère*. No. 3 (2009), p. 481-551. • [Sig.: P.E. 3/09]

FANJUL, Enrique. "Memoria de Tiananmen". *Política exterior*. Vol. XIII, n.º 69 (mayo-junio 1999), p. 111-125. • [Sig.: 36117-Po.E. 69/99]

FANJUL, Enrique. "Memoria de Tiananmen: 20 años de la revuelta estudiantil". *Política exterior*. Vol. 23, no. 129 (mayo-junio 2009), p. 29-34. • [Sig.: Po.E. 129/09]

FEWSMITH, Joseph. *China since Tiananmen: the politics of transition*. Cambridge, U.K.; New York: Cambridge University Press, 2001. XVII, 313 p. • [Sig.: 50906-L]

FICHTER, Tilman. "La Europa del Este y Central, la izquierda europeo-occidental y la cuestión alemana". *Leviatán*. N.º 31 (primavera 1988), p. 111-118. • [Sig.: 13187-Lev. 31/88]

FUENTES, Jorge. "El renacimiento polaco". *Política exterior*. Vol. III, n.º 11 (verano 1989), p. 49-59. • [Sig.: 12706-Po.E. 11/89]

GISCARD D'ESTAING, Valéry; **NAKASONE**, Yasuhiro; **KISSINGER**, Henry A. "East-West relations". *Foreign affairs*. Vol. 68, no. 3 (Summer 1989), p. 41-52. • [Sig.: 12744-FA. 3/89]

GORBACHOV, Mijail. "Sobre las reformas en la Unión Soviética". *Política exterior*. Vol. III, n.º 11 (verano 1989), p. 61-92. • [Sig.: 61-92]

GUILLEMÉ-BRULON, Jacques. "Por una 'perestroika' occidental". *Política exterior*. Vol. IV, n.º 18 (1990), p. 90-94. • [Sig.: 2668-Po.E. 18/90]

HAJNICZ, Artur. "Poland within its geopolitical triangle". *Aussen Politik*. Vol. 40, no. 1 (1989), p. 30-40. • [Sig.: 2174-Au.P. 1/89]

"La Hongrie en 1989". *Notes et études documentaires*. No. 4920-21 (1990), p. 137-154. • [Sig.: 1782-N.E.D. 4920-21/90]

HUAN, Guocang. "The events of Tiananmen square". *Orbis*. Vol. 33, no. 4 (Fall 1989), p. 487-500. • [Sig.: 2402-Or. 4/89]

IHEDURU, Okechukwu C. "Black economic power and nation-building in post-apartheid South Africa". *Journal of modern African studies*. Vol. 42, no. 1 (March 2004), p. 1-30. • [Sig.: 50603-J.M.A.S. 1/04]

JAHN, Egbert. "On the future of Europe, East Europe and Central Europe". *PRIF reports*. No. 8 (June 1989), 33 p. • [Sig.: 1238-PRIF-R 8/89]

KOHL, Helmut. "La question allemande et la responsabilité européenne". *Politique étrangère*. No. 4 (1989), p. 755-765. • [Sig.: 1542-P.E. 4/89]

LEGRO, Jeffrey W. "Soviet crisis decision-making and the Gorbachev reforms". *Survival*. No. 4 (July-August 1989), p. 339-358. • [Sig.: A 12918-S-ISS 4/89]

LITVAK, Lawrence; **DeGRASSE**, Robert; **McTigue**, Kathleen. *South Africa: foreign investment and apartheid*. [Washington]: Institute for Policy Studies, 1978. 100 p. • [Sig.: 4750-L]

LONDOÑO JARAMILLO, Patti. *La Sudáfrica del apartheid: el mundo en un solo país*. Santafé de Bogotá: Universidad Externado de Colombia, 1991. 153 p. • [Sig.: 4630-L]

MAIER, Harry. "The German question and perestroika". *European affairs*. No. 2 (Summer 1989), p. 11-19. • [Sig.: 2034-E.A. 2/89]

MANDEVILLE, Laure. "L'URSS et le monde". *Problèmes politiques et sociaux*. No. 605 (mars 1989), 51 p. • [Sig.: A11992-P.P.S. 605/89]

MARÈS, Antoine. "Le retour de l'histoire en Europe centrale?". *Notes et études documentaires*. No. 4943-43 (1991), p. 13-31. • [Sig.: 7096-N.E.D. 4942-43/91]

MINTY, Abdul S. "South Africa: from apartheid to democracy". *Security dialogue*. Vol. 24, no. 1 (March 1993), p. 69-84. • [Sig.: 11540-B.P.P. 1/93]

MUNS, Alexandre. *De la Perestroika a la CEI*. Barcelona: Marrè, 1992. 156 p. • [Sig.: 21929-L]

NATHAN, Andrew J. "The Tiananmen papers". *Foreign affairs*. Vol. 80, no. 1 (January-February, 2001), p. 2-49. • [Sig.: 15868-FA. 1/01]

PÉREZ, Agustín; **CASTEL**, Antoni; **MARIÑO**, Fernando [et al.]. "Apartheid". *África internacional*. No. 8 (1989), 116 p. • [Sig.: 15868-IEPALA-AI 8/89]

PICAPER, Jean-Paul. "La reunificación alemana: comienza el siglo XXI". *Política exterior*. Vol. IV, no. 16 (verano 1990), p. 108-123. • [Sig.: 3732-Po.E. 16/90]

"La Pologne en 1989". *Notes et études documentaires*. No. 4920-21 (1990), p. 155-177. • [Sig.: 1783-N.E.D. 4920-21/90]

RAOUL, Marion. *Declaración universal de derechos humanos y realidades surafricanas*. Barcelona: Ediciones del Serbal; Paris: Unesco, 1984. 294 p. • [Sig.: A12570-L]

"La République démocratique allemande en 1989". *Notes et études documentaires*. No. 4920-21 (1990), p. 179-202. • [Sig.: 1784-N.E.D. 4920-21/90]

RUBIN, Barnett R. "Afghanistan the next round". *Orbis*. Vol. 33, no. 1 (Winter 1989), p. 57-72. • [Sig.: 1718-Or. 1/89]

"La Rumanie en 1989". *Notes et études documentaires*. No. 4920-21 (1990), p. 203-239. • [Sig.: 1785-N.E.D. 4920-21/90]

SALVATIERRA, Miguel. "Si a una nueva Suráfrica". *Política exterior*. Vol. VI, n.º 27 (primavera 1992), p. 149-156. • [Sig.: 8041-Po.E. 27/92]

SCHMIDT, Christian. *Gorbachov, Mijail: la vida de un estadista*. Barcelona: Gedisa, 1988. 273 p. • [Sig.: A11421-L]

SCHREIBER, Thomas. "Les pays de l'Est face à l'unification allemande". *Notes et études documentaires*. No. 4942-43 (1991), p. 67-76. • [Sig.: 7099-N.E.D. 4942-43/91]

SCHREIBER, Thomas; **BARRY**, Françoise (dirs.) "L'URSS et l'Europe de l'Est". *Notes et études documentaires*. No. 4891-92 (1989), 277 p. • [Sig.: N.E.D. 4891/89]

SEGAL, Gerald. "China after Tiananmen". *Asian affairs*. Vol. 77, no. 2 (June 1990), p. 144-154. • [Sig.: 3272-As.Af. 2/90]

SERRA MASSANSALVADOR, Francesc. "Diez años de la nueva Rusia". *Revista CIDOB d'afers internacionals*. No. 59 (octubre-noviembre 2002), p. 13-32. [Sig.: 54245-A.I. 59/02]

SOTO, Augusto. "A 20 años de la crisis: ¿era inevitable Tiananmen? *Análisis del Real Instituto Elcano*. No. 67 (agosto-septiembre 2009), p. 17-19. • [Sig.: RIE-ARI 67/09]

TAIBO, Carlos. *La Unión Soviética de Gorbachov*. Madrid: Fundamentos, 1989. 245 p. • [Sig.: 13103-L]

"La Tchécoslovaquie en 1989". *Notes et études documentaires*. No. 4920-21 (1990), p. 241-271. • [Sig.: 1786-N.E.D. 4920-21/90]

THIES, Jochen. "Alemania, ¿y ahora qué? *Política exterior*. Vol. IV, n.º 14 (invierno 1990), p. 85-100. • [Sig.: 13589-Po.E. 14/90]

THIES, Jochen. "La reunificación alemana: ¿oportunidad o contratiempo para Europa?". *Política exterior*. Vol. IV, n.º 18 (1990), p. 95-105. • [Sig.: 2669-Po.E. 18/90]

URJEWICZ, Charles. "La crise des nationalités en URSS". *Problèmes politiques et sociaux*. No. 616 (septembre 1989), 62 p. • [Sig.: 13074-P.P.S. 616/89]

WAGNER, Wolfgang. "Dinámica de la reunificación de Alemania: en pos de la concordancia de Europa". *Política internacional*. No. 958 (1990), p. 3-12, 21-23. • [Sig.: 14564-Pol.In. 958/90]

WANG, Hui. "Aux origines du néolibéralisme en Chine: la défaite du mouvement social de Tiananmen". *Monde diplomatique*. No. 577 (avril 2002), p. 20-21. • [Sig.: 45344-M. De. 577/02]

WIATR, Jerzy Y. "Año crucial en Polonia". *Política internacional*. No. 950 (1989), p. 13-16. • [Sig.: 2190-Pol.In. 950/89]

WETTIG, Gerhard. "The German problem in Soviet policy". *Aussen politik*. Vol. 41, no. 1 (1990), p. 38-51. • [Sig.: 2689-Au.P. 1/90]

WETTIG, Gerhard. "The political implications of change in Eastern Europe". *Aussen politik*. Vol. 41, no. 2 (1990), p. 107-117. • [Sig.: 2693-Au.P. 2/90]

"La Yougoslavie en 1989". *Notes et études documentaires*. No. 4920-21 (1990), p. 273-285. • [Sig.: 1787-N.E.D. 4920-21/90]

ZIEM, Karlernst. "An interim report on the situation in Afghanistan". *Aussen politik*. Vol. 40, no. 1 (1989), p. 41-54. • [Sig.: 2175-Au.P. 1/89]

ZORINA, Irina. "La URSS, el Tercer Mundo y los conflictos regionales: nuevos enfoques de la política exterior soviética hacia el Tercer Mundo antes y después de Afganistán". *Revista CIDOB d'afers internacionals*. No. 19 (1990), p. 41-46. • [Sig.: 2997-A.I. 19/90]